jaunosios kartos **metmenys** kultūros žurnalas 22 1971

metmenys

Austė Pečiūraitė, Eilėraščiai 3 * *Rimvydas Šilbajoris*, Šviesa ir spalvos Juditos Vaičiūnaitės poezijoj 5 * *Kostas Ostrauskas*, Lozorius 32 * *Algirdas Landsbergis*, Tuščia pieva ir šaltas vėjas 41 * *Marija Gimbutienė*, Indoeuropiečių protėvynė Kurganų (Pilkapių) kultūra penktame, ketvirtame ir trečiame tūkstantmetyje pr. Kr. 67 * *Eglė Juodvalkytė*, Eilėraščiai 95 * *B. V. Mačiuika*, Socialinės problemos sovietinėje Lietuvoje 197 * *Vytautas Kavolis*, Revizionistinė etika 117 *

Antano Škėmos kelias į metafizinę misteriją, *R. Šilbajoris 132* * Egzilio pasaulėjautos eskizai: Šilbajorio versija, *Vytautas A. Jonynas* 141 * Lietuva kultūrinio atbudimo judėjime, *L. Gerulaitis* 151 * Dar du poezijos pavasariai, *Irena Trakelytė* 155 * 1970 m. jaunimo ir vaikų literatūra, *Kęstas Reikalas* 167 * Akademinis gyvenimas Lietuvoje, *Jonas A. Bilėnas* 172 * Revizionistiniai Felikso Jucevičiaus pasikalbėjimai, *Leonas Sabaliūnas* 184 * Dar ne paskutinis sekmadienis, *X.* 186 *

Pu 27-682

Lietuvos TSR
VALS[illegible]
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: *Ž. Mikšys* — 23, 183, 189, *Dalia Ramanauskaitė* — 24 - 31, *Eleonora Grigaliūnienė* — 59 - 66, *A. Sutkus* — 94, *A. J. Bičiūnas* — 171.

AUSTĖ PEČIŪRAITĖ

praeina su kava ir mėlynėm su man-
darino spalvos oda su fosforinėm
apyrankėm lamdyto šilko aguonos pušų gatvės
karalienės
išsigrimavusios smakrus kad nepersišviestų barzdos
šeriai
moterys bekulniais sidabriniais batais iš-
blukę medžiai ant pjedestalo storas angelas be marš-
kinių jam tiesia mandoliną.
ir dangus persišvietęs iki permatomumo ranka
pakelta prie kaktos šokis prie ežero.
jėzus atiduoda raktus petrui jėzus
su daktarais.
jis būtų buvęs baleto šokėju smailiom ausim
įstrižais antakiais įtemptais pirštų raumenimis kairė
koja suvarstyta raudonu kaspinu mūza ir kankiniai
šventasis paukštis gaidys marmurinėm akim
riteris raudonom lūpom modernioji estetika
atsakomybė ir vizija

kinietis fotografuoja savo šeimyną ir
boksininkų statulą intymias balandžio plunksnas jo
duktė smulkiais riešais laiko
motinos alkūnę juos seka rudas šuo
linguodamas plačiaausę galvą kaip mergaitė į
vatikano
istoriją ir turtus į priešistorinį azijos
pasaulį į olandų muziejus
žmonės jau atbudo ir rengiasi medinis berniukas su
kepure ir suskilusiu veidu
mirusiems laivas šventasis paukštis
herojų namai prieš keturis tūkstančius metų cirko
legenda. vakar vakare
kai merkiau į paskutinį vazoną
tamsių žolių puokštę
moterys be antakių ir virpančiom aureolėm
lengva eisena praėjo sodu vesdamos
šventuosius jaučius didžiulis sniegas
trečioji akis smakras ant debesies krašto šį rytą
kai iš pievų kilo balti rūkai jis stovėjo
pasirėmęs ant gotiško balkono ir įkvėpė
dievo išalsuotą orą. saulės užtemimas.
klasinis teatras jaunieji žudikai.
vizijų realybė. gyvenimas grįžta žaliasis
riteris jo krūtinė apaugus žaliais dobilais
akrobato laidotuvės ir archipelago jūra mirusiųjų
dialogas baltasis arklys iš-
rinkti žodžiai. nuotaikų progresas
dramos anatomija, mes grįšim namo mirti...
kasdieninė planeta

ŠVIESA IR SPALVOS JUDITOS VAIČIŪNAITĖS POEZIJOJ

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Skaitytojų nuomonė, tiek Lietuvoj, tiek ir čia, išeivijoj, yra linkusi priskirti Judítą Vaičiūnaitę prie intelektualinės kategorijos poetų. Jeigu tai turi reikšti palinkimą į filosofinius klausimus, į gilų ir sudėtingą mąstymą, tai su tokia kritikų nuomone nelabai galima sutikti. Vaičiūnaitė tuo atžvilgiu nepanaši nei į Radauską, nei į Niliūną, nei pagaliau į Mykolaitį-Putiną arba Jurgį Baltrušaitį, poetus, kurių dėmesio centre stovi esminiai būties klausimai. Vaičiūnaitė yra daugiau jausmo, emocinio tikrovės pergyvenimo poetė, ir tik jos kūrybos nagrinėjimas reikalauja įtemptų intelektualinių pastangų, todėl, kad savo jausmus ji išreiškia per subtilų ir komplikuotą poetinių priemonių santykiavimą estetiškai patrauklioje, darniai išbalansuotoje vaizdų, ritmo ir metaforų struktūroje. Vaičiūnaitės, pavyzdžiui, garsų pasikartojimo sistema visame eilėrašty ir kiekvienoje eilutėje yra taip suderinta su žodžių tiesioginėmis ir perkeltomis prasmėmis, kad iš tų žodžių ir garsų santykio iškyla dar gilesnis užslėptas pergyvenimas, kurio vieni tie žodžiai patys savyje išsakyti negali. To pergyvenimo

išraiška eilėraščio visumoj dar daugiau praturtina rūpestingai atrinktos metaforos, sintaktinių vienetų pasikartojimai, rimas, ritmas ir taip toliau.

Tarp visų kitų Vaičiūnaitės poetinių priemonių labai svarbią vietą užima įvairūs spalvų ir šviesos deriniai. Kaip tik į tą jos margą šviesų-spalvų raštą ir siūlome šį kartą pažvelgti siekiant dviejų tikslų: 1) pažinti, kuo jis ypatingas ir įdomus pats savyje, ir 2) suvokti, kaip jis įpintas į kitų Vaičiūnaitės poetinių priemonių visumą. Savo pastabas remsime dviem Vaičiūnaitės eilėraščių rinkiniais: *Kaip žalias vynas* (1962) ir *Po šiaurės herbais* (1968). Vėliausio Vaičiūnaitės eilėraščių rinkinio, *Pasikartojimai* (1971), dar neteko matyti.

Knygoje *Kaip žalias vynas* spalvos ir šviesa dažniausiai nebūna traktuojami kaip du atskiri, savarankūs elementai, bet, vieton to, viena savaranki tikrovės apraiška, būtent, šviesa, įvairiais būdais santykiauja su daugialypėmis savo išraiškomis — spalvomis. Bandysim paaiškinti savo mintį. Jeigu, sakykim, kas nors parašytų eilutę: „ten rožės raudonos pravirko nakties tamsumoj", tai metafora, kad rožės „verkia", turėtų pagrindą tikrovėje — nakties rasoj, bet raudonų (ar geltonų, baltų) rožių naktį visai nebūna, nes nėra šviesos. Mes tada, į tikrovę neatsižvelgdami, prileidžiame rožių spalvą kaip savarankų elementą. Kada Henrikas Radauskas rašo: „O medžiai sveria aukso lydinį / Svarstyklėm virpančio smaragdo", tai ir vėl du reiškiniai: saulės šviesa („aukso lydinys") ir lapų žalumas („virpantis smaragdas") suvokiami savarankiais, atskirais dalykais. Tuo tarpu Vaičiūnaitei eilutėje: „ir šviečia spalvotu laku gazuoto vandens automatai" spalva egzistuoja kaip šviesos aspektas. Panašiai ir eilutėj: „skaidrūs rausvi ežerai pripildo šviesa akis" tų ežerų rausvumas yra tik rytmečio saulės žėrėjimo funkcija.

Užtat galima būtų sakyti, kad Vaičiūnaitės poetinėj vaizduotėj spalvos egzistuoja visų pirma kaip tam tikros „šviesos metaforos“, ir šita metaforiška jų kokybė leidžia poetei jas vartoti perkelta prasme, kaip įvairių žmogiškų pergyvenimų simbolį arba vaizdinį atitikmenį. Tuo būdu Vaičiūnaitė gali, pavyzdžiui, rašyti: „Ir maišosi begalė laimių, likimai kaip šviesaforai / čia žaibiškai keičia spalvą — raudoną, geltoną, žalią...“ ir prieš mus atsistoja tokia poetinė sąvoka, kaip raudonos arba žalios spalvos likimas, kilęs iš šviesos. Šiuo atveju ta nauja sąvoka kyla ne tiek iš metaforos, bet greičiau iš analogijos — likimai tik palyginami su šviesomis. Daug komplikuotesnis yra mirties aprašymas eilėraštyje apie Hirošimoj žuvusią mergaitę:

> Pasaulis, sutviskęs tau vaivorykštės spalvomis,
> Susiglaudė kaip milžiniška vėduoklė.

Pirmoji eilutė vienu metu išreiškia ir gyvenimą ir mirtį su ta pačia spalvų metafora. Gyvenimo išraiška joje yra lengvai atpažįstama kaip standartinė poetinė priemonė, nes esame įpratę skaityti apie jaunystę, šviesią ir margą, kaip vaivorykštė. Bet žodis „sutviskęs“ sudaro staigaus vienkartinio blykstelėjimo įspūdį, ir tada suprantame, kad ta pati eilutė gali reikšti ir mirtį, kaip didelės bombos sprogimą. Sakinį užbaigianti antra eilutė užtvirtina mirties viešpatavimą šiame dvieilyje. Tai yra suglaustas, turtingas rašymo būdas, nes kiekviena eilutė išpildo bent dvi funkcijas: pirmoji, reiškiančioji gyvenimą ir mirtį, palieka karčiai ironišką įspūdį, o antroji išsako mirties galutinumą per specifiškai orientalinį palyginimą. Iš kitos pusės, reiktų pastebėti, kad tuo laiku — 1960 metais — Vaičiūnaitė dar buvo ieškanti poetė, be pilnai užtikrinto jausmo, kokie palyginimai ar metaforos yra elegantiški, efektingi, o kokie ne. Kiek žemiau tam pa-

čiam eilėraštyje ji vartoja, mano nuomone, jau nerangią, žymiai pertemptą spalvos-šviesos metaforą: „Tik tavo žaizdos užsidega / Kaip raudonos semaforo ugnys prieš juodą mirties ešaloną...“

Spalvos ir šviesos, tarpusaviam savo santykiavime dažnai Vaičiūnaitei dalyvauja specialios — kartu ir išorinės ir vidujinės — erdvės sukūrime. Tuo atžvilgiu įdomus ir komplikuotas yra eilėraštis „Nežinomai Kabirijai“:

Po tiltu — savas gyvenimas. Padugnių spalvos ir šviesos.
Savas aidas, kai virpa viršuj geležis nuo ratų ir žingsnių,
Kai juodas vanduo prailgina gelsvą ž bintų švytėjimą.
Pasmerktųjų pasaulis.
Užmirštųjų pasaulis.
Juodam vandeny apvirto paskendę stogai ir varpinių
/bokštai,
Pajuodusi upė pražydo žaliom ir raudonom reklamom —
Iliuzijų dūmais.
Po tiltu svajok apie tikrąją amžiną šviesą,
Kai tavo suknelė, lengva, lyg vaivorykštė vėjy
Plevens virš tilto turėklų...
Po tiltu svajok, kad ateis jis ir viską supras, ir viską
/atleis...
Ir nuskriesi į jį kaip šviesa per juodąjį tiltą...
Juodam vandeny sutirpo nuorūkos, spiūviai,
Naktiniai keiksmai ir gniaužiamos raudos...
Juodam vandeny — mirtis, nuodėmė ir sielvartas...
Po tiltu klajok. Tu juk viską pakelsi,
Juodo siaubo, prismaugto ūžimo tiltą pakelsi
Ant savo trapių pečių...

Pati pirmoji eilutė „Padugnių spalvos ir šviesos“ yra lyg raktas į visą eilėraštį — iš anksto nustatoma, kad ten, „po tiltu“ fizinė erdvė ir dvasios pasaulis susijungs į vieną ir sąmonėj, kaip spalvotam filme, bus užfiksuotas serija šviesų ir spalvų. Po to, eilėraščio struktūra remiasi dviem principais. Vienas iš jų yra toks, kad su spalvų linija lygiagrečiai eina interpretacinė linija, emocinės sąvokos. Eilutę „Kai juodas

vanduo prailgina gelsvą žibintų švytėjimą" tuoj seka interpretacija „Pasmerktųjų pasaulis. / Užmirštųjų pasaulis". Panašiai ir vėliau: „Juodam vandeny sutirpo nuorūkos, spiūviai" turi savo lygiagrečią emocinę eilutę: „Nakties keiksmai ir gniaužiamos raudos". Šitoj serijoj aiškiai dominuoja juoda spalva, kuri pavirsta vidinio pasaulio beviltiškumo simboliu. Juodos spalvos sujungimas su vandens tekėjimu veikia į sąmonę kaip metafora, perkelianti tą nevilti ir laiko plotmėn (nes poezijoj upių tekėjimas dažnai būna laiko simbolis).

Šalia juodos spalvos tame specialiame pasaulyje dar yra geltona ir, kas labai svarbu, centrinėj eilėraščio vietoj, žalia ir raudona: „Pajuodusi upė pražydo žaliom ir raudonom reklamom — " su savo emocine lygiagrete: „Iliuzijų dūmais". Čia mes susiduriam su antruoju struktūriniu eilėraščio principu: eilėraščio centre yra penkios eilutės:

Po tiltu svajok apie tikrąją amžiną šviesą,
Kai tavo suknelė, lengva, lyg vaivorykštė vėjy
Plevens virš tilto turėklų...
Po tiltu svajok, kad ateis jis ir viską supras, ir viską
/atleis...
Ir nuskriesi į jį kaip šviesa per juodąjį tiltą...

Kurios sudaro antrą, grynai vidujinę tikrovę kaip atsvarą pirmajai, išreikštai per dominuojančią juodą spalvą ir jos emocinius atitikmenis. Ši antroji tikrovė susideda iš savo specialios šviesos („tikrąją amžiną šviesą") ir savo spalvų („vaivorykštė"), kurios santykiauja su savo emocinėmis kategorijomis — svajonėmis. Ryšį tarp „juodos" patilčio ir „šviesios" svajonių tikrovės išlaiko kaip tik tos žalia ir raudona spalvos eilutėje „Pajuodusi upė pražydo žaliom ir raudonom reklamom", kurios savimi primena vaivorykštę.

Kai kuriuose kituose Vaičiūnaitės eilėraščiuose spalva (tikriau pasakius, spalva-šviesa) užpildo erd-

vę, tartum ji būtų apčiuopiamas daiktas. Paprastai daiktų formas, jų turį, esame linkę skaityti pirminėmis jų savybėmis, o jų spalvas — antrinėmis. Bet Vaičiūnaitei dažnai išeina atvirkščiai, tartum daikto spalva — šviesos pluošto išskirta dalis — būtų pirmykštė to daikto savybė, apibrėžianti ir jo išvaizdą. Pavyzdžiui, paimkime eilėraštį „Pušis“:

Rankas po galva. Mėlyna pušis —
Kaip rakieta, kaip gotikos detalė.
Įsuko mus į saulės pilną dalią
Planetos neįžiūrima ašis.

Skaidria derva aptekusi, skardi
Pušis — be kirvio skambesio, be piūklo...
Kaip saulės strofą, strėlę, kaip stebuklą
Ją atskambant girdžiu širdy.

Lyg burė skleidžiasi suknia šviesi,
Ir šviesios valandos per gaublį skuba...
Ir statmena į rausvą saulės kūbą
Pušis sustingo aukščio ilgesy.

Į dangų įtempta — ji neatšips...
Melsvai kaip spiritas kaitra čia dega.
Iš kažkieno dar nerašytų sagų
Padovanota mums —
erdvė, šviesa, pušis.

Per visą eilėraštį pušies aprašymas yra sujungtas su mėlyna spalva, kuri tą pušį padaro lyg ir dangaus skaidrios mėlynės apraiška; su saule, ir su liepsna. Todėl ta pušis atrodo daugiau ne kaip medis, o kaip erdvė, persunkta šviesos (paskutinė eilutė tą įspūdį labai glaustai susumuoja).

Pažvelgus į rinkinio *Kaip žalias vynas* eilėraščius iš kiek skirtingos perspektyvos, būtų galima suskirstyti šviesos-spalvos vartojimą į tris pagrindines kategorijas. Pirmoji kategorija yra tokia, kad joje šviesa-spalva kaip poetinė priemonė perduoda centrinį eilėraščio pergyvenimą. Visos kitos priemonės — meta-

foros, ritmas, rimas, garsų pasikartojimai ir t. t. vaidina pagalbinę rolę. Tai dažniausiai būna trumpi eilėraščiai. Pavyzdžiu tiktų jau anksčiau minėtas eilėraštis apie Hirošimą, kuriame svarbiausias momentas — mirtis — išreiškiamas kaip šviesos tvykstelėjimas ir kaip staiga susiglaudus marga orientališka vėduoklė. Eilėrašty „Šviesos voratinklis" toks centrinis vaizdas nėra sukauptas tik į vieną ar dvi eilutes, bet visvien šviesa neša jame iškeltos dilemos išsprendimą:

Dangus ir žemė dvelkia drėgnumu gaižiu.
Ruduo.
Kaip širdį prie šitos minties pripratinti?
Pažvelk — tarp daugiaaukščių mūrytų dėžių
Nusidriekia apakinąs šviesos voratinklis...
Ir gatvių raguvos spindėjimu atgyja,
Įsigeria šviesa į tinką apsitrynusį,
Ir virpa atspindžiai kaip išdraikytos gijos
Langų mozaikoj, kiemo šukėj ir vitrinose...
Šiurena vėjai sudraskytą kalendorių —
Sudžiūvusius oranžinius lapus — ant grindinio...
Ir tu — tokia lengva, laki, tartum besvorė,
Ir tu visa — kaip laimės nujautimas spindinti...
Tokia pilna — šviesos ir sauso lapų kvapo...
Tokia dosni —
kiekvieną apdalintum džiugesiu...
Tą laikinumą — tą voratinklį — tą šviesą trapią
Ar tu išsaugosi
virš grindinio pažliugusio?

Pagrindinis klausimas liečia išvystymą dvasios stovio, galinčio atsverti niūrias rudens nuotaikas: „Kaip širdį prie šitos minties pripratinti?" Atsakymas ateina su „šviesos voratinkliu", ir poetė, „pilna šviesos ir sauso lapų kvapo", pati pasidaro „kaip laimės nujautimas spindinti". Visa rudens tikrovė persisunkia ta pačia šviesa, nuo švelnaus ir šilto vaizdo „įsigeria šviesa į tinką apsitrynusį", iki atspindžių, kaip gijų virpėjimo „langų mozaikoj, kiemo šukėj ir vitrinose". Poetės uždavinys tada yra išsaugoti tą laikiną šviesos momentą

dvasioje rudens gamtovaizdžiui pasikeitus, taigi, vidinę tikrovę išlaikyti dominuojančia santykyje su aplinka, taip sakant, „virš grindinio pažliugusio".

Antrai eilėraščių kategorijai priklausytų tie, kuriuose šviesa ir spalvos ne tik kad stovi centrinėj pozicijoj, bet ir persunkia ištisai visą eilėraščio struktūrą. Gaunasi pirmas įspūdis, kad ten ir pagrindinė tema ir visas turinys yra tik šviesų ir spalvų žaismas, bet iš tiesų tokie eilėraščiai turi savyje gilesnių minties ar jausmo dimensijų, kurių išraiška ir būna spalvos bei šviesa. Ta prasme labai ryškus yra ciklas „Trys fūgos", kur atskirose dalyse vyrauja trys spalvos — raudona, žydra ir violetinė. Tačiau dėl vietos stokos teks pažvelgti į trumpesnį eilėraštį, „Mėlynas eskizas", kuris, tartum impresionistiškas paveikslas, perduoda formas spalvų aspekte:

Melsvėjantys miesto stogai — niekada jų nesi regėjus —
Tau dega keista šviesa — lyg laimės apogėjus —
Pavasariu kvepia — užplūsta laukų linažiedis vėjas —
Maža gyslelė tvinkčioja — per krantus išsiliejus —
Vos girdimai čiūžteli — mėlynos Degas šokėjos
Prabėga per žydrą žvirgždą — dugnu saulingos alėjos —
Be tų spindulių trapumo gyventi nebūtum galėjus —

Visų pirma patraukia dėmesį labai ryškios eilėraščio struktūrinės linijos. Iš vienos pusės, turime vienalytį elementą — pastovų moterišką rimą per visas septynias eilutes. Tam pastovumui kontrastu stovi dvidalis eilučių (išskyrus paskutinę) išdėstymas: labai tvirta cezūra skelia kiekvieną eilutę per pusę, ir tuo būdu susidarę beveik savarankiški puseiliai tarp savęs santykiauja taip, kad vienoje pusėje turime spalvą arba šviesą, išreikšta arba tiesiogiai, arba metaforiškai, o kitoje — emocinės kokybės atitikmenį, „raktą" į tų spalvų-šviesų reikšmę. Tuo būdu, pavyzdžiui, pirmoj eilutėj „melsvėjantys miesto stogai" pabrėžia mėlyną spalvą kaip išskirtinę duotos pano-

ramos savybę, o antra dalis, „niekada jų nesi regėjus", išreiškia stebėtojo išimtinį, nepakartojamą dvasios stovį, kada jau daug kartų matytas miesto vaizdas staiga atrodo visiškai naujas. Antros eilutės pirmas puseilis: „tau dega keista šviesa" iš tiesų tęsia logišką sakinio struktūrą, kuri būtų: „melsvėjantys miesto stogai tau dega keista šviesa", bet įtarpas „niekada jų nesi regėjus" padeda mums suprasti tą „keistą šviesą" kaip tą patį išskirtinį dvasios stovį, išreikštą pirmosios eilutės antrame nary. Tada stogų trikampės linijos ir vienkartinis dvasios stovis susilieja į vieną palyginimą: „lyg laimės apogėjus". Trečioj eilutėj spalvos ir emocinės frazės pozicijos nustatytos atvirkščiai — pirmam puseily jausminė frazė „pavasariu kvepia", o antram — spalvinė: „užplūsta laukų linažiedis vėjas". Kada pozicijos nustatytos atvirkščiai (čia ir penktoj eilutėj: „vos girdimai čiūžteli — mėlynos Degas šokėjos"), visa eilutė pasidaro intensyviai metaforinė. Ketvirtos eilutės pirmas puseilis „maža gyslelė tvinkčioja" yra iš esmės mėlynos spalvos metafora; raktą šiam vaizdui galime rasti viename iš „Trijų fūgų" eilėraščių, Žydriojoj fūgoj: „...Žiūriu į plonyčių gyslelių painiavą tavo karštam smilkiny — / penkių vandenynų spalva pusluoja po mano pirštais". Penktoj eilutėj, kaip jau užsiminėm, antras puseilis „mėlynos Degas šokėjos" yra intensyviai metaforiškas, siekiąs per impresionistinės tapybos užuominą perduoti grakštų saulės spindulių melsvumą. Ta metafora iš tiesų išsipildo šeštoj eilutėj, kur saulės šviesa, tęsdama Degas šokėjų mėlynumą, paverčia ir žvyrą žydriu. Galutinė eilėraščio rezoliucija ateina paskutinėj eilutėj, kuri jau nebeskyla į du aiškius puseilius, ir kuri tiesiog išsako jausmą, glūdintį visuose prieš tai buvusiuose vaizduose.

Trečioji kategorija — tai eilėraščiai, kuriuose šviesų ir spalvų vaizdai bei metaforos nedominuoja viso

poetinio vieneto, bet santykiauja su kitais vaizdais kaip sudėtinės dalys struktūros, išreiškiančios eilę komplikuotų pergyvenimų. Dažniausiai tokiu būdu rašomos eilėraščių grupės — ciklai, kur nuolat besikeičiančios atskirų vienetų metaforų sistemos vis dėlto išlaiko tarp savęs logišką ryšį, iš dalies su šviesos-spalvos vaizdų pagalba. Ypač šiuo atžvilgiu įdomus, bet, deja, nagrinėjimui per ilgas yra ciklas, pavadintas „Tą perregimą vakarą". Tame cikle nuoseklus spalvų ir šviesos įvaizdžių išvystymas galų gale pasiekia tikrovės nuskaidrinimo iki perregimumo, taip, kad ji, tarytum, ištisai šviečia ir alsuoja poetės aistra, kaip virpanti erdvė. Toks šviesos ir spalvos priemonių vartojimas vėliau išsivysto iki didelio meistriškumo rinkinyje *Po šiaurės herbais.*

Tačiau šiuo momentu teks pasitenkinti trumpu žvilgsniu į eilėraštį „Duona", kuriame anksčiau minėti tos trečiosios kategorijos struktūriniai principai palyginant gana aiškiai apčiuopiami:

Saulėteky pasklinda duonos kvapas. Jį sugeria gatvės
/akmuo.
Ir didžiulėm dėžėm iš mašinų iškrauna apskrudusius
/kepalus.
Aš jaučiu akmeny dar šiltą kvapą. Aš myliu duoną.

Nes duona — tai žemė. Šiurkšti jos pluta tebeturi juodžemio
/spalvą.
Dirva subrandina varpas — kaip debesys iškošia
/spindulius...
Auksinių dulkelių migla nušvinta pražydę rugiai...

Nes duona — tai kraujas. Reikėjo išaštrinti peilį, kad jis
/atriektų.
Ir milijonų kraujas pavirto į duoną, kurią mes valgome...
Kiekvienas kąsnis primena, kad pusė planetos jį mato
/tiktai per sapną.

Nes duona — tai prakaitas. Rugio daina suskambo nuo
/begalės rankų.
Tolimi ešelonai išeina į saulėtą mūšį — į plėšinius.
Ir prakaitas duonai laistyt tarytum rasa — kasdienis.

Nes duona — tai ugnis. Mažytį grūdą užgrūdino saulė.
Lipni tešla sutvirtėjo didžiulių kepyklų krosnyse.
Kaitra ir auksas suteikė jai nepakartojamą skonį.

Saulėteky pasklinda duonos kvapas. Jį sugeria gatvės
/akmuo.
Ir didžiules apskrudintų kepalų dėžes kas rytą praryja
/miestas.
Aš jaučiu akmeny dar šiltą kvapą. Aš myliu duoną.

Eilėraštį galima padalinti į dvi dalis, turinčias po tris posmelius. Kiekvienoj daly centrinis trijų eilučių posmelis išvysto eilę vaizdų, išreiškiančių spalvą, šviesą ir ugnį. Tie posmeliai apgaubti, taip sakant, „iš lauko" pasikartojančiu posmeliu, iš pradžių nustatančiu eilėraščio temą, o gale ją patvirtinančiu naujam kontekste, perkeltam iš vienkartinio pergyvenimo į subendrintą principą. Pastebėkime, kad pirmieji žodžiai „Saulėteky pasklinda duonos kvapas" sujungia du svarbiausius vaizdinius eilėraščio motyvus, šviesą ir duoną. „Iš vidaus" tuos posmelius (antrą ir penktą) supa du posmeliai, kuriuose dominuoja, kaip vaizdas ir posmelio „tema", ne šviesa, bet kitos dvi sąvokos — trečiam posemly kraujas, o ketvirtam — prakaitas. Iš tiesų, šių dviejų posmelių temos priklauso atskirai serijai, sudarančiai antrą struktūrinį eilėraščio principą. Tas antras struktūrinis principas paremtas, iš vienos pusės, pradinio posmelio pasikartojimu, su mažais pakeitimais, eilėraščio gale, o iš kitos — keturių posmelių serija (neatsižvelgiant į tai, ar šviesos-spalvos įvaizdžiai ten dominuoja, ar ne), kur kiekvieno pradžioj paskelbiama speciali „tema" — pačios protinės

eilėraščio prasmės pakopos, būtent, duona — tai žemė, duona — tai kraujas, tai prakaitas, tai ugnis.

Sulyginus tuos du struktūrinius principus, matome, kad šviesos įvaizdžiai nedominuoja posmeliuose, kur „temos" — kraujas ir prakaitas — liečia patį žmogų kaip tokį, kai tuo tarpu kada temos liečia žmogų supančius pagrindinius tikrovės elementus, žemę ir ugnį, posmeliai yra persunkti šviesos.

Gal būt, iš to galima padaryti ir bendrą išvadą, kad rinkiny *Kaip žalias vynas* spalvos ir šviesa dažniau vartojami išreikšti jėgoms, daiktams ir procesams, kurie žmogų veikia, jo likimą sprendžia, arba žmogaus būna atpažįstami kaip vidujinių pergyvenimų atitikmenys. Tuo tarpu gi pats žmogus kaip objektas, jėga arba sąmonės procesas eina atskiru elementu per šviesos ir spalvų persunktą erdvę.

Antrame Vaičiūnaitės rinkiny, *Po šiaurės herbais*, subtiliausi eilėraščiai siekia ir tolimesnio tikslo, būtent, ir žmogų išreikšti per šviesos ir spalvų metaforas. Per ilgai užtrukome aptardami pirmąjį rinkinį, užtat dabar tik prabėgom paminėsim vieną kitą pavyzdį.

Eilėraščių ciklas „Juodkrantė" sudaro tartum pereinamąją stadiją. Ten šviesa dar įkūnėja daiktuose, bet tų daiktų prasmė yra specifiškai lietuviškos mitologinės sąmonės tęstinumas šimtmečių eigoj:

Čia kvepia kuršių prakaitu, kaitra, pušim.
Čia vėjų metraščiai ant smėlio...
Kaip tave pažint,
mažytis gintaro dievuk,
smiltim ir plėnim užneštas,
negyvas žodžių skambesy, ištirpęs vėjy, užmirštas?..
Tik saulė — kaip tuomet, kai gintarėjo girios,
ji sukasi lyg pramotės pirmykštės girnos...

* * *

Saulės ratai — ant kryžių, ant verpsčių.
Saulės šiltą veleną atversiu.
Sutrūnijusios pušys.
Sakų gabaluos įšalusios bitės.
Bet pirmykščio medaus švytėjimas —
kaimo gatvelėj išplitęs...

* * *

Varpas vaško bokšte.
Pasakų negirdimas skambėjimas.
Saulė švysteli miglotu auksu —
seną židinį žiebiu.
Užmetei ant rankų,
iš vaikystės sodo atskubėjus,
rūko driekenas
(geltona jų spalva — nuo obelies žievių).
Ir dabar — naktis ir karštis.
Dvelkia vėl laukiniais obuoliais.
Varpo garsas — minkštas ir saldus.
Išsaugok, neapleisk...

Pirmojo eilėraščio pradžioj kaitra ir pušis — objektai, kuriuos iš ankstyvesnio rinkinio atsimenam, kaip šviesos-spalvos apraiškas (cituotas eilėraštis „Pušis"). Kaitra, saulės spindėjimas, ir pušis, kartu sukuria trečią auksinės šviesos pilną objektą — sakus. Sakai čia minimi ne tiesiogiai, bet jau kitais vardais, perėję dvi svarbias vaizdinio išsivystymo stadijas. Pirmoji — gintaras — savyje sukaupia tolimą priešistorinę praeitį, ilgą sakuose užburtos šviesos brendimą, iki pavirtimo į gintarą, o po to iki to momento, kada senovės kuršiai šviesos prasmę gintare atpažino ir išreiškė ją gintarui suteikdami naują būties dimensiją — dievybės pavidalą. Tuo būdu, nors iš šalutinės, žmogų supančios tikrovės atėjęs šviesos objektas dabar egzistuoja kaip vidinio pasaulio — tikėjimo, mito išraiška. Tą jo vidinę prasmę išskaityti: „Kaip tave pažint, / mažytis gintaro dievuk?" ir yra poetės — jau vėl visai kito laikmečio žmogaus — uždavinys. Jam spręsti

Pu 27-682
Lietuvos TSR
VA
BIBLIOTEKA

pagalbon ateina vėl tas pats viso žiloj senovėj prasidėjusio proceso šaltinis — saulė: „kaip tuomet, kai gintarėjo girios“. Šioj diskusijoj mes paliekam nuošaly laiko temą Vaičiūnaitės kūryboj, bet galima praeinant pastebėti, kaip šis trumputis eilėraštis, vaizdų sugretinimo būdu, apjungia savyje eilę ilgiausių šimtmečių.

Sekantis ciklo eilėraštis pagilina saulės sąvoką. Kaip šviesos versmė ir jėga, dalyvavusi gintarinio dievuko, taigi, vidinio žmogaus pasaulio išraiškos, sukūrime, saulė dabar lydi ir tolimesniųjų kartų gyvenimą kaip prasmės simbolis: „Saulės ratai — ant kryžių, ant verpsčių“. Kryžiai, verpstės — tai tarytum nauji to „gintarinio dievuko“ atitikmenys, savyje nešantys tą pačią mitologinę, teistinę žmogaus savijautą, kuri dabar, kaimo gatvelėj, išplinta, kaip „pirmykščio medaus švytėjimas“.

Trečiam eilėraštyje perduodamas šitos senos mitologinės sąmonės perėjimas iš pagoniškų išraiškos būdų į krikščionybę. Tai atliekama su komplikuotos metaforos pagalba: „Varpas vaško bokšte“. „Vaško bokštas“ vaizduotėj iškelia žvakės pavidalą; jeigu taip, tai „varpas“ ten gali būti tiktai žvakės liepsna. O deganti žvakė, savo ruožtu, yra krikščionybės simbolis. Iš kitos pusės, žvakė, vaškas, ugnis surišti savo prasmių atskambiais su antrojo eilėraščio „pirmykščio medaus švytėjimu“, kuris tada ir sudaro metaforinį tiltą tarp pagoniško ir krikščioniško vidinio pasaulio. Visa eilė šviesos įvaizdžių ir atitikmenų: saulė, sakai, gintaras, gintaro dievukas, saulės ratai, saulės „šilta velėna“, bitės, medaus švytėjimas, vaškas, liepsna, galų gale „varpas vaško bokšte“ — tampa išoriniais vidinio pasaulio pavidalais, kurių prasmė jiems yra paties žmogaus suteikta.

Šios prasmės išsaugojimas ir yra lemiamoji eilėraščių ciklo mintis. Tartum senovės pagoniška vai-

dilutė, poetė uždega krikščionybės simbolį, žvakę — „seną židinį žiebiu"; pastoralinis lietuvio pasaulis obels žiedais ir geltona spalva apsupa tą vidinę sąmonę ir savyje vašką, liepsną ir medų sujungdamas „minkštas ir saldus" varpo garsas išsako visą ciklo esmę: „Išsaugok, neapleisk".

Eilėraščių cikle „Pavasario pasijos" Vaičiūnaitė pereina iš bendrinės-mitologinės tautos sąvokos išraiškos šviesos metaforomis į grynai asmeniškų vidinių pergyvenimų problematiką. Čia cituojame keturis paskutinius, knygoje žvaigždutėmis atžymėtus, to ciklo eilėraščius:

* * *

Karštligės, kaitros mieste
vaišini mane mamos vynu
su erškėtrožių raudona saule.
Naktimis mes tartum arka — apkabinimu suaugę.
Dienomis —
laukinė, vieniša ir dūstanti iš džiaugsmo gyvenu.
Dulkini išdegę grindiniai.
Nuo jų aukštyn į apgaulingą šviesą
/neriame,
Perpildyti vaikiško graudumo, geismo, nerimo.
Karštos vyno dėmės
ant suknelės, grindų ir žemės.
Arkos iš sunertų rankų.
Degančios erškėtrožės.
Birželis.

* * *

Saulė. Gatvės kavinė. Fontano purslai.
Plaka lemtim ir laisve
tavo ir mano pulsai.
Krinta šviesa ant mylimų rankų
vienintelį kartą.
Imk tą dviveidę tuštumą, tylą, kartulį.
Nuogas bejėgis veidas.
Iš saulės — fontano purslai.
Liejas į vieną augantį —
tavo ir mano pulsai.

* * *

Šalys iš kopų, sugrubusių gruodžio saulėje.
Šalys
iš pabučiavimų šerkšno.
Ligoninės laiptų šaltis.
Tol, kol išmoksiu atleisti — tavo šešėlio šalintis.
Sienos kaip replės.
Temsta.
Spalvotais sapnais šitą spragą
užtrinu. Įkniaubiu galvą į tavo kelius. Neatpratom
būti savim iki mirtino skausmo.
Nereikia.
Tik pradedam.
Nieko nėra už tave artimesnio...

* * *

Ligi baltumo įkaitintas miestas. Topolių pūkas.
Šaltas stiklinis mėnuo
(o stiklo liejyklos užtemsta).
Myliu už paslėptą šviesą tave,
už trapumą, už tembrą — —
būsimas, esamas, būtas.

Braido benamiai balandžiai
pernakt neatšalančiom nišom.
Ligi baltumo įkaitinti nervai
(mes tyliai pamišom).
Apvelia miestą baltas aksominis topolių pūkas.
Plentais mašinos plūkias.
Ilgesį tartum beformę stiklo figūrą išpūtus
tau atiduodu (rankų nėra švelnesnių už tavo).
Topolių pūkas (lūpų nėra švelnesnių už tavo) — —
būsimas, esamas, būtas.

Pirmam eilėrašty vyrauja du elementai — saulė ir raudona spalva. Juos į vieną metaforinę visumą jungia pirmos eilutės paskutinė dalis: „su erškėtrožių raudona saule“. Vynas, erškėtrožės eilėraščio gale išsivysto į aistros apraiškas, nes po eilutės: „perpildyti vaikiško graudumo, geismo, nerimo“ tuoj seka šių jausmų pakartojimas ir suintensyvinimas spalvomis ir apsisvai-

ginimu: „karštos vyno dėmės /ant suknelės, grindų ir žemės", o po to — dar intensyviau: „degančios erškėtrožės", kurių vaizdas grąžina mus į šviesos-saulės vaizdų eilę. Pati gi šviesa, šalia erškėtrožių vaizdo, dominuoja eilėraštį kaip vardu nepavadinta, bet visur jaučiama erdvė, savo prasme artima aistrai: „Karštligės, kaitros mieste", ir „degančios erškėtrožės. Birželis". Ji minima ir tiesiogiai, bet jau grynai perkelta prasme: „Nuo jų aukštyn į apgaulingą šviesą neriame". Aistra, kaip erotinis pergyvenimas, turi dar dvi išraiškas, viena iš kurių — tiesioginė ir grynai emocinė: „laukinė, vieniša ir dūstanti nuo džiaugsmo gyvenu", o kita, taip sakant, struktūrinė, lyg ir atkartojanti architektūrinių miesto formų esmę: „naktimis mes tartum arka — apkabinimui suaugę", ir, vėliau, „arkos iš sunertų rankų". Tame fone aistros užslėpta grasa jaučiasi šviesos charakterizavime „apgaulinga" ir erškėtrožių metaforoj, kur raudona aistros spalva ir užslėpti dygliai vienodai ryškiai lieka skaitytojo sąmonėj.

Ta aistros grasa, ir kartu bejėgis jai atsidavimas, antram eilėrašty išsipildo žodžiais „Imk tą dviveidę tuštumą, tylą, kartulį. / Nuogas bejėgis veidas". Šis eilėraščio centras apsuptas dviejų rūšių šviesos vaizdais, iš kurių vienas tiesioginis „saulė", o kitas — krištolinis, žėrintis vanduo, naujas aistros simbolis, „fontano purslai". Tie vaizdai vienas kitą sustiprindami pasikartoja eilutėj: „iš saulės fontano purslai", sąryšyje su grasos dviprasmiu — ir džiaugsmingu ir, gal būt, tragišku išaiškinimu: „liejas į vieną augantį — / tavo ir mano pulsai". (Tarp kitko, šitam vaizdui dirva buvo paruošta pačiam pirmam čia necituotam ciklo eilėrašty: „jaučiu dar tavo pulsą, laikrodžiais į erdvę mušantį".)

Skaitytojas pradeda vis aiškiau suprasti, kad už šviesos, spalvos metaforų, ir už jose įkūnytos aistros,

slepiasi autorės asmeniškas pergyvenimas — išpažintis, iš biografinės plotmės. Šitoj plotmėj reikia skaityti ir šviesos metaforas trečiajam ciklo eilėrašty. Pastebėkime visų pirma griežtą kontrastą tarp dviejų aistros išraiškų: šviesa-kaitra-raudonas vynas ir rožės ciklo pradžioj, ir šviesa-šaltis-baltas šerkšnas dabar. Be to, šita gruodžio saulė, ir tas „pabučiavimų šerkšnas" jau grynai nušviečia tik vidujinį gamtovaizdį — tai jau nebėra išoriniai objektai, sukeliantys ar padedantys išreikšti dvasios stovį, bet jau pats tas dvasios stovis savyje. Taigi, žmogus jau galutinai išsipildo eilėraštyje kaip šviesos ir spalvos poetinis vaizdas. Antra svarbi šio eilėraščio savybė yra ta, kad tas šerkšnotas dvasios stovis iš vienos pusės gresia pavirsti beviltišku: „sienos kaip replės"; pati neviltis ateina kaip šviesos nebuvimas: „temsta", o iš kitos — slepia savyje dar vieną vidinį pasaulį, kuris, kaip praeities prisiminimas ir, gal būt, ateities pažadas, vėl yra kupinas spalvų: „spalvotais vaizdais šią spragą užtrinu". Užtat eilėraštis ir baigiasi paradoksiškais žodžiais: „tik pradedam".

Paskutiniame eilėrašty, tartum epiloge, dvi anksčiau buvusios šviesos metaforos išsivysto iki galo ir susijungia į vieną visumą. Balta spalva kaip šaltis pereitam eilėrašty dabar tęsiama kaip šalčio priešingybė: „iki baltumo įkaitintas miestas". Pats gi „pabučiavimų šerkšnas" turi ir savo priešingybę, vaisingumą simbolizuojantį atitikmenį: „topolių pūkas". Buvę fontano purslai suintensyvina savo krištolinį aspektą ir pavirsta stiklu, kuris, kaip metafora, apjungia ir tradicinės meilės simbolius („sukas stiklinis mėnuo") ir naują, miesto, pramonės pasaulio realybę — stiklo liejyklas. Tas susijungimas išsipildo vaizde: „ilgesį, tartum beformę stiklo figūrą išpūtus" (atsiminkim, kad mėnuo, meilė, ilgesys — visos trys sąvokos tradicinėj poezijoj yra labai artimos). Užtat ir mylimo asmens,

taip sakant daiktinimas sujungia savy ir šviesą ir stiklą: „Myliu už paslėptą šviesą tave, už trapumą, už tembrą“. Pati gi aistra, jos nuskaidrinta balta nauja esmė įkūnėja dviejuose vaizduose, iš kurių vienas išorinis: „ligi baltumo įkaitintas miestas“, o antras — vidujinis: „ligi baltumo įkaitinti nervai“. Galų gale, eilėraštį elegantiškai išbaigia moderniško ir senoviško pasaulėvaizdžio simboliai — mašinos, stiklo liejyklos, iš vienos pusės, ir balandžiai nišose iš kitos. Toks naujo ir seno elemento sugretinimas vėl iššaukia užslėpto eilėraštyje laiko pajutimą. Pačio pirmojo eilėraščio laikrodžiai — pulsas, įjungti į šią laiko dimensiją, pasikartoja jau tiesiogiai žodžiuose „būsimas, esamas, būtas“.

Spalvų ir šviesos kaip poetinių priemonių vartojimas Vaičiūnaitės poezijoj čia aptartas, deja, gana padrikai ir toli gražu ne pilnai. Tačiau jau ir šitos paviršutiniškos pastabos, tikiuosi, davė šiek tiek suprasti, kokia subtili, komplikuota, bet tuo pačiu metu vientisa ir darni yra Vaičiūnaitės poetinių priemonių sistema.

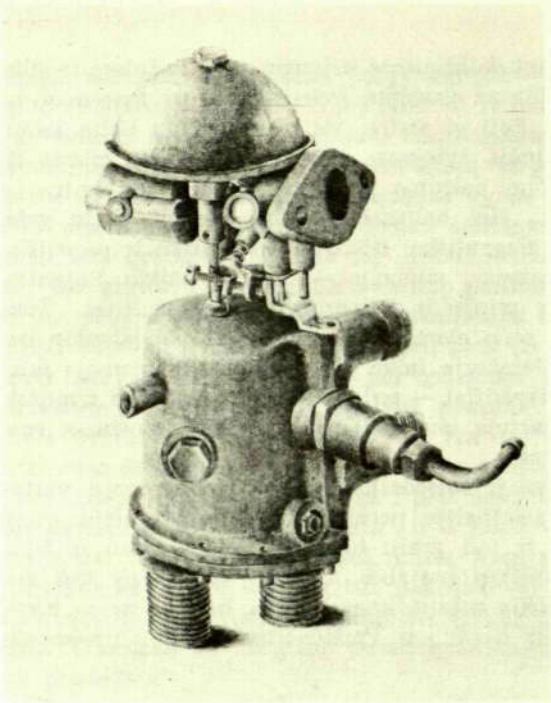

Piruetas, spalvotas tušas (detalė)

DALIA RAMANAUSKAITĖ

gimė 1936 m. Kaune. Baigusi Southern Connecticut College, dėstė meną Saybrook High School, Old Saybrook, Conn. Turėjo individualias parodas Amel Gallery New Yorke 1964, 1965 ir 1966 m., New Britain Museum of American Art 1967 m. ir Allan Stone Gallery New Yorke 1971 m., dalyvavo grupinėse parodose. „Naudoja išmestų mašinų animistines savybes, sugestionuodama žmogiškas konfrontacijas", The New York Times, *1964 m. balandžio 4. „Delikatus 'senųjų meistrų' požiūris į piešinį suteikia keistos nostalgijos kiekvieno daikto izoliuotai misterijai"*, Art News, *1965 m. gegužės mėn. „Jautrumas be nervingumo ir kontrolė be sustingimo"*, Arts Magazine, *1966 m. vasario mėn.*

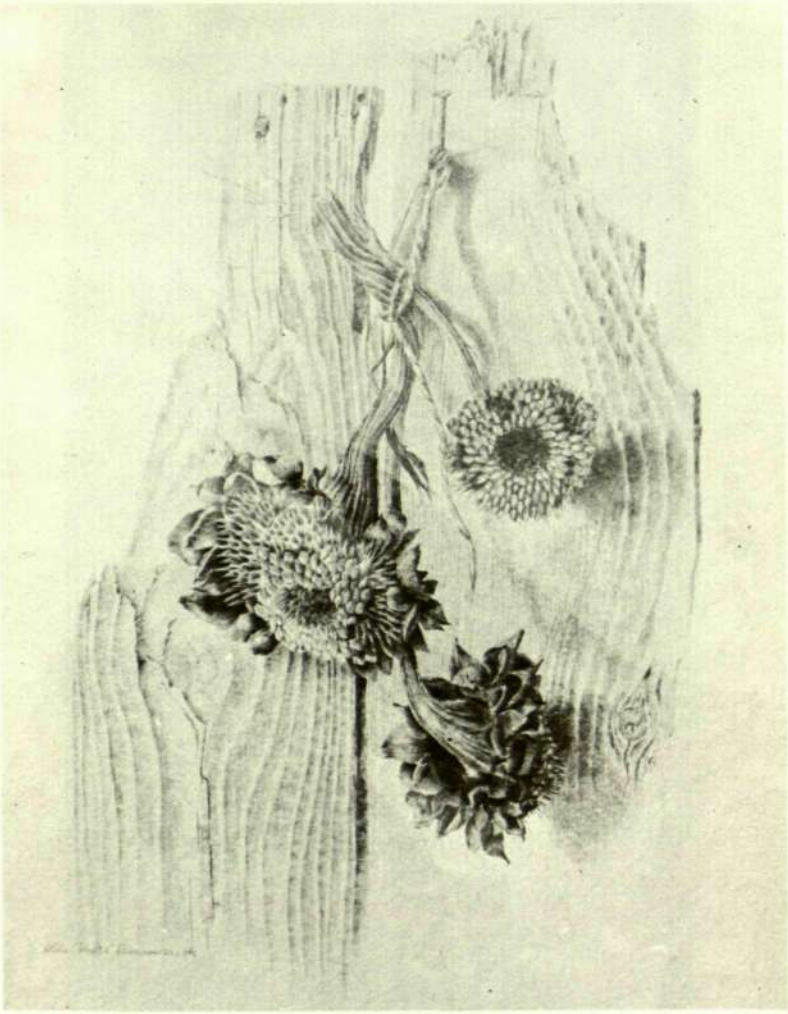

Saulėgrąžos, juodas tušas

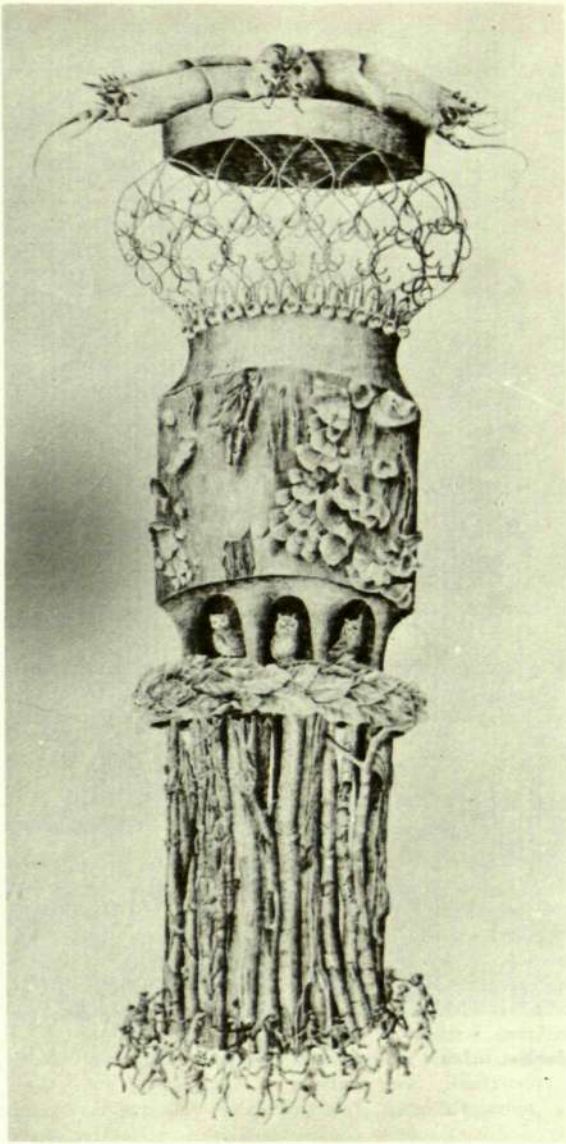

I kolona, Walpurgisnacht, sepija

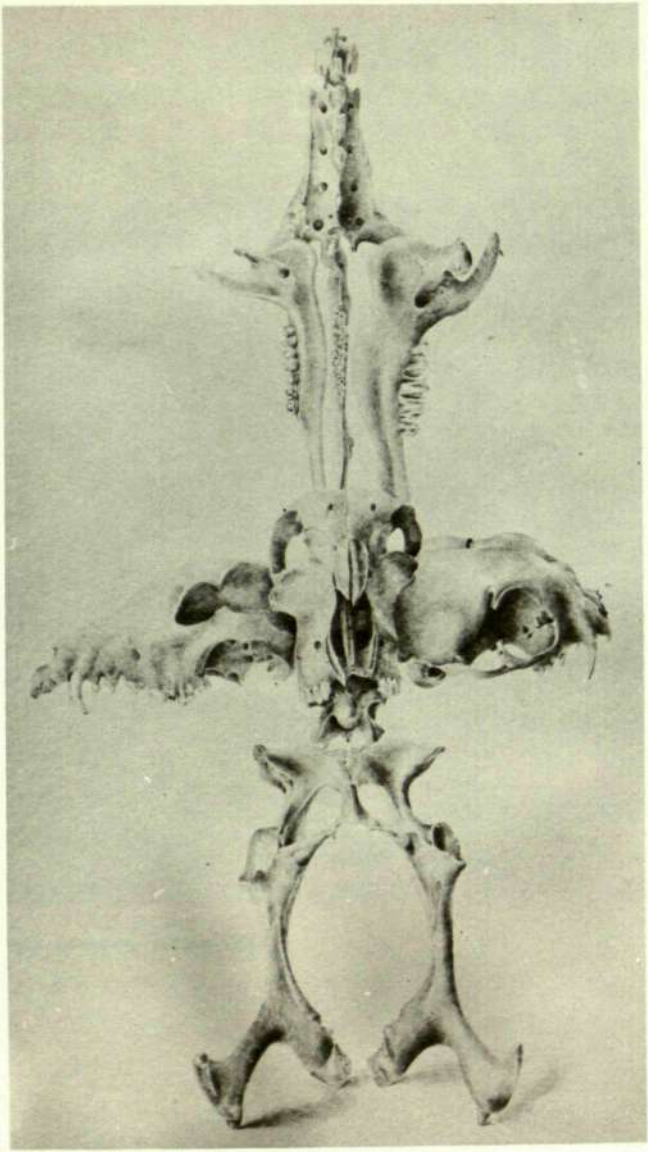

IV kolona, Macabre, juodas tušas

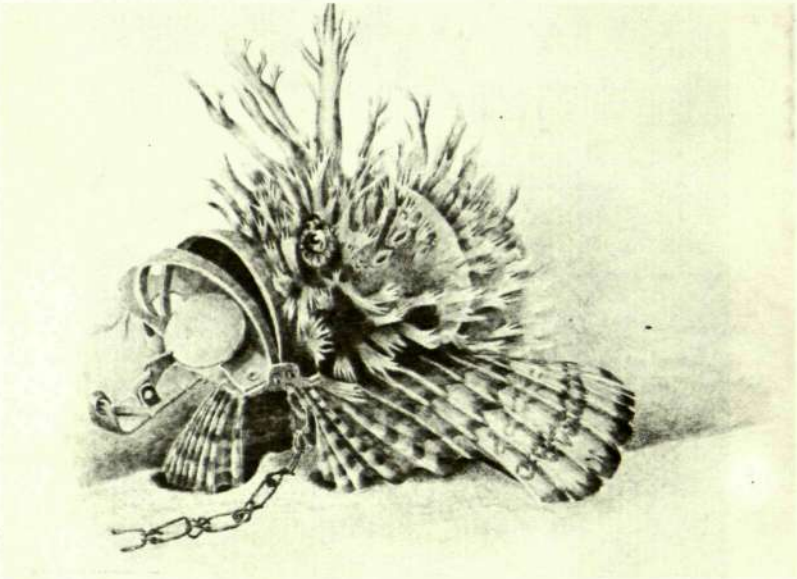

Žuvis, sepija

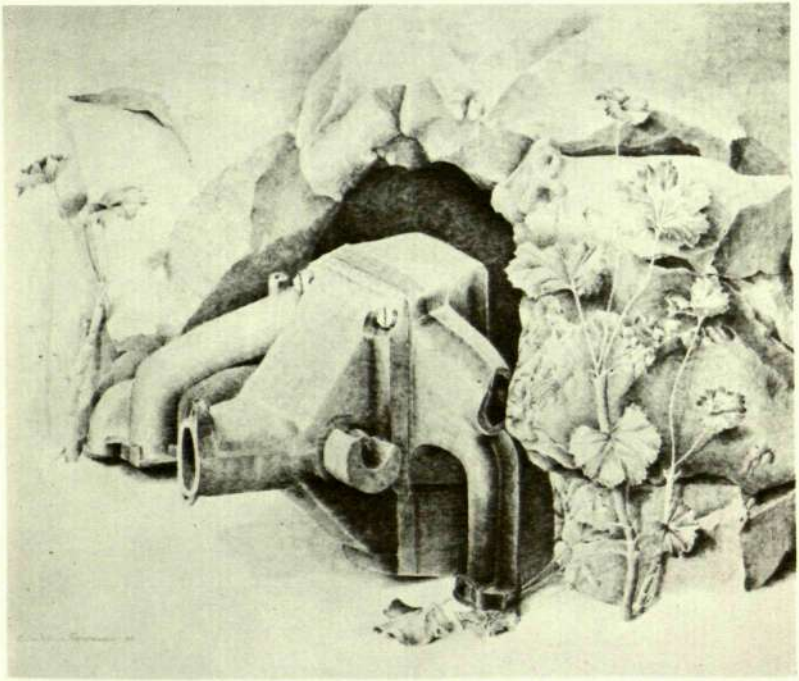

Klastingas padaras, juodas tušas

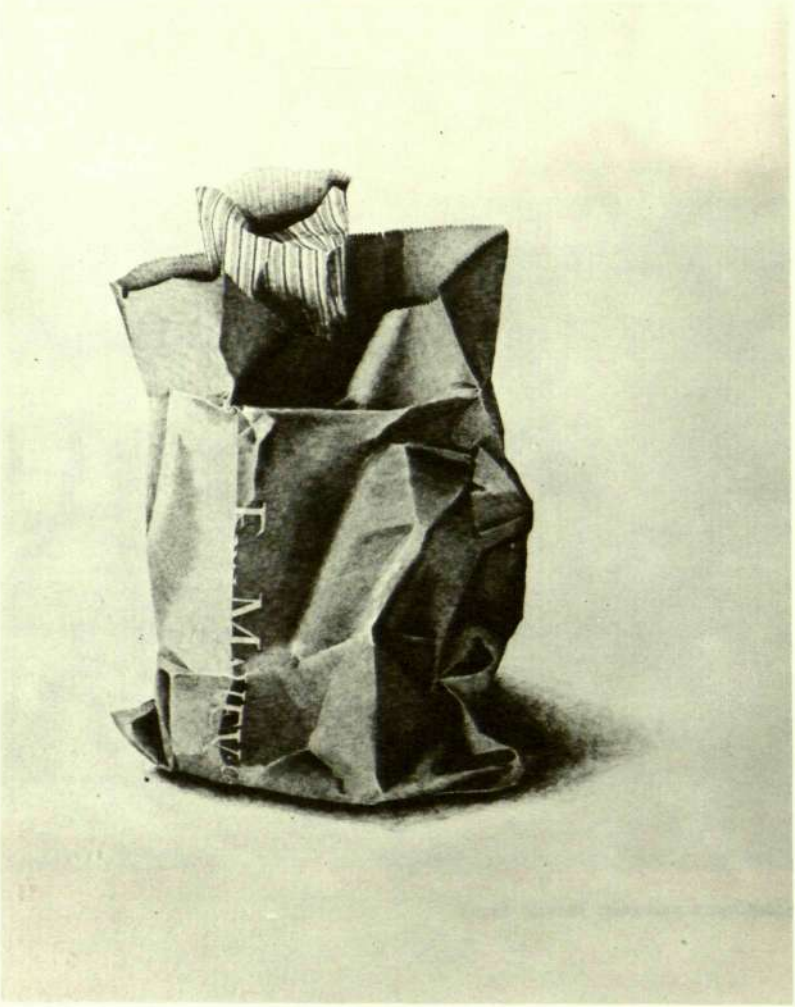

Maiše maišelis, spalvotas tušas

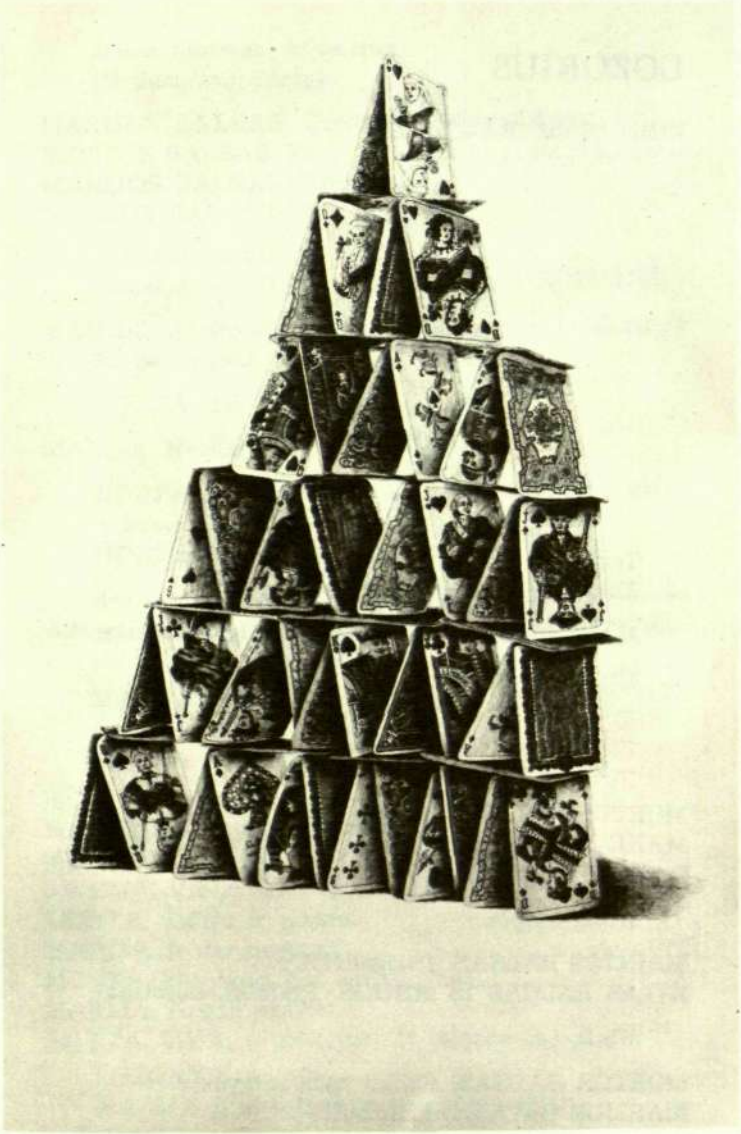

Didžioji kortų pilis, spalvotas tušas

LOZORIUS

KOSTAS OSTRAUSKAS

LOZORIUS
MARIJA
MORTA *jo seserys*

Tamsu.
Kambary — nei gyvos dvasios.

Iš tolo atplaukia minios ūžesys. Minia artėja — šaukia, rėkia, klykia:

— Stebuklas!..
— Prisikėlė iš numirusių!..
— Mirtis krito!..

MORTOS BALSAS. Gana!.. gana!..
MARIJOS BALSAS. Dieve mano, Dieve...
BALSAS IŠ MINIOS. Tark žodį, Lozoriau!

Minia nutyla.

MARIJOS BALSAS. Pasigailėkit...
KITAS BALSAS IŠ MINIOS. Prabilki, Lozoriau!

Minia vėl nutyla.

MORTOS BALSAS. Palikit mus ramybėje...
MARIJOS BALSAS. Meldžiu...

Minia nurimsta ir nueina.
Už durų krabždesys.

MARIJOS BALSAS. Greitai!.. Atverk duris!..
MORTOS BALSAS. Tuoj... — negaliu visko iš karto...
MARIJOS BALSAS. Greičiau!..
MORTOS BALSAS. Tuojau, tuojau...

Atsidaro durys.
Tamsoje MORTA ir MARIJA įneša LOZORIŲ.

MARIJA. Atremkim į sieną. (*Įsispyrus į LOZORIŲ*) Aš palaikysiu, o tu uždek žiburį.

MORTA eina prie žiburio.

MARIJA. Neišlaikau!..

MORTA grįžta. Seserys atneša LOZORIŲ į vidurį kambario ir pasodina.
MORTA nuėjus uždega žiburį.

Ant suolo, atremtas į stalą, sėdi LOZORIUS — nuo galvos iki kelių suvystytas į drobulę ir apraišiotas raiščiais. Tarsi mumija.

MARIJA puola ant kelių ir, apkabinus LOZORIUI kojas, pravirksta.
MORTA stovi šalia.

MORTA. Ko raudi?
MARIJA. Džiaugsmo ašaros.
MORTA. Ar ne per ankstyvos?
MARIJA. Viešpatie! Negi esi akla?
MORTA. Žiūriu ir matau.
MARIJA. Ir dar negana?
MORTA. Per daug. Net sunku tikėt.
MARIJA. Negali netikėt.
MORTA. Tikiu. (*Palūkėjus*) Ir bijau.

LOZORIUS pajuda.
MARIJA jį apkabina ir ima glamonėti.

MARIJA. Vėl... ir vėl tu su manim...

MORTA (*šyptelėjus*). Taip lengvai nepabėgsi. (*Žiūrėdama į LOZORIŲ*) Mirė Lozorius...

MARIJA. ...ir prisikėlė!

MORTA. ... — bet ar gyveno?

LOZORIUS neramiai sujuda.

MARIJA. Dangau!..

MORTA. Nežinau... dabar jau nežinau, ar tikrai reikėjo...

MARIJA. Tylėk!.. tylėk!.. (*Įsikibus į LOZORIŲ*) O, kad tu prakalbėtum!

MORTA. Užrišta burna?

MARIJA. Atrišk!

MORTA. Aš?

MARIJA. Greitai! Išvilk jį iš mirties vystyklų!

MORTA. Kodėl aš? Bent kartą apsieik be manęs.

MARIJA. Negi tau ne smalsu, ką jis pasakys?

MORTA. Man vien to, kas įvyko, užtenka.

MARIJA ilgai žiūri į LOZORIŲ, o MORTA į MARIJĄ.

MARIJA (*pasiryžus*). O man — negana.

MARIJA ima atvynioti LOZORIUI galvą. Padvelkia žemėm ir puvėsiais.

MARIJA. Koks keistas kvapas...

MORTA. Mirties.

MARIJA. Ne, ne! — Lozorius gyvas! Nėra mirties!

MORTA. Tada nėra ir prisikėlimo.

MARIJA. Nevartyk liežuvio, Morta. (*Atvyniojus LOZORIUI kaktą*) Tik pažiūrėk. (*Paima MORTOS ranką ir prideda LOZORIUI prie kaktos*) Smilkiniai tvinksi.

MORTA. Bet kakta šalta.

MARIJA. Čia drėgna ir vėsu. Užkurk ugnį.

MORTA. Tau vėsu?
MARIJA. Kaip kape. Net drebulys krečia.
MORTA. Gal sergi?
MARIJA. Užkurk.

MORTA nueina prie ugniakuro ir užkuria. MARIJA atidengia LOZORIAUS akis. Jos stovi stulpu, tarsi sustingusios.

MARIJA. Tuoj... tuoj galėsi prakalbėti...

MORTA tebestovi prie ugniakuro.

MARIJA. ...tuoj tarsi žodį... pirmą pirmutinį žodį...
MORTA. ...ir paskutinį?
MARIJA. ...kurio dar niekas negirdėjo... išgirsti niekad negalėjo...
MORTA. ...bet ar tikrai norėjo?

MARIJA atvynioja raiščius iki kaklo.

MARIJA. ...tuoj...

LOZORIUS sėdi užčiaupta burna, dantys sukąsti. Akys tebežvelgia stulpu. MORTA žiūri iš tolo į LOZORIŲ.

MORTA (*pusbalsiu*). Mirusius galima prikelti. O kaip su gyvaisiais?
MARIJA. ...tuoj pat...

MORTA prieina arčiau.

MORTA (*LOZORIUI, žiūrėdama jam pro šalį*). Gal tau žuvį išvirti?
MARIJA. Ko tu čia dabar jam su žuvim?
MORTA. Keturias dienas nieko burnoj neturėjo.
MARIJA. Na, ir kas?
MORTA. Tai negi laikysim jį išblėsusį, kol vėl išseks ir dūšią atiduos?
MARIJA. Viskas Viešpaties rankose.

MORTA. Ir tu rankas turi. Bet tau tik prie Mokytojo kojų tupėti ir tepalais jį tepti.

MARIJA. Pavydi?

MORTA. Taigi, o man, pajuodus ir prakaitais pašvinkus, po namus plūktis.

MARIJA. Tuštybė.

MORTA. Žinoma, — kai pilvas pilnas. Tu, mergele, jau visai išpuikai. Dyka duona šikną drasko.

MARIJA. Morta! Bijok Dievo! Aš giriu Viešpatį, o tu — burnoji!

MORTA. Save, save giri, Marija.

MARIJA. Ką? Aš puikybės pilna?

MORTA. O kitus peiki. Apsvaigai, smilkalais nuolatos besirūkindama.

MARIJA. Aš tau veidmainė?

MORTA. Sakau, ką pasakiau.

MARIJA. Kaip Viešpats Dievas mane mato!..

MARIJA eina grėsmingai prie MORTOS. LOZORIUS pasuka galvą ir perveria MARIJĄ lediniu žvilgsniu. Ji susilaiko, grįžta prie LOZORIAUS ir griebia įnirtus toliau vynioti raiščius. LOZORIUS bando prieštarauti, tačiau nepajėgia: jis jau nuogas iki juosmens. MORTA stebi MARIJĄ.

MORTA. Kam toliau darbuojies?

MARIJA žvilgteri.

MORTA (*su šypsena*). Negi todėl, kad jis nuogas?

MARIJA skausmingai aikteli ir atšoka nuo LOZORIAUS.

MORTA. Atleisk man, Marija.

MARIJA. Niekada!

MARIJA puola ant MORTOS. Abi susikimba už plaukų. LOZORIUS perveda neramiai akimis savo

seseris, bando keltis, tačiau sukniumba ant suolo. Tai pamačiusios, moterys atstoja viena nuo kitos ir sužiūra į LOZORIŲ. Jis vėl mėgina keltis, bet ir vėl sukrinta.

MARIJA pribėga prie LOZORIAUS.

MARIJA. Jau?.. jau prakalbėsi?.. jau pasakysi?..

LOZORIUS nori žiotis, bet negali.

MARIJA griebia jį už burnos ir ima žiodyti.

MARIJA. ...padėsiu... aš tau padėsiu, mielas brolėli...

MORTA (*persigandus*). Ką darai!..

LOZORIUS spiriasi, bet MARIJA vargais negalais jį pražiodo. Pasigirsta gilus kriokimas.

MARIJA. ...jau!..jau galì!.. (*Apsikabinus LOZORIŲ per juosmenį*) ...sakyk!.. pasakyk!..

LOZORIUS (*užsimerkęs, skausmingai*)....aaaaaaaa...*

MARIJA. ....taip!.. kalbėk!..

LOZORIUS. ...aaaaaaaaaggggggggg...

MARIJA. ...klausau!.. klausau!..

LOZORIUS. ...aaaaaaaaaggggggggghhhhhhhhh...

MARIJA. ...klausyk, Morta!.. klausyk!..

MORTA nusisuka.

MARIJA. ...klausykit!..

LOZORIUS. ...aaaaaaaaaggggggggghhhhhhhhrrrrrk...

LOZORIUS giliai atsidūsta ir vėl sukanda dantis.

MARIJA (*sumišus*). Kodėl jis nutilo? (*MORTAI*) Ko jis tyli?

MORTA. Gal neturi ko pasakyti?

*) Neįmanoma tiksliai užrašyti LOZORIAUS ištariamų garsų. Tai tarsi pirmykščio žmogaus pačios pirmosios pastangos prakalbėti. Tad LOZORIAUS „tekstas", išskyrus paskutiniąją repliką, tėra tik fonetinė sugestija.

MARIJA. Neturi? (*LOZORIUI, suėmus rankomis jo galvą, šypsodamasi, meiliai*) Sukvailiojo mudvieju seselė, visai sukvailiojo. (*Pabučiavus į kaktą*) Tik paklausyk tu jos: iš numirusių prisikėlęs...

MORTA. Prikeltas.

MARIJA. ...ir neturì ko pasakyti!

MORTA. O gal nenori?

MARIJA. Nenori? (*Staiga, įtūžus*) Ką matei?.. Sakyk, ką matei?.. Dangų?.. Pragarą?

MORTA. Gal nieko?

MARIJA (*primygtinai*). Pragarą?.. (*Įsikibus nagais LOZORIUI į krūtinę*) Sakyk!.. tark nors vieną žodį!..

LOZORIUS sėdi užvertęs galvą, sukandęs dantis ir žiūri MARIJAI tiesiai į akis.
MARIJA stveria jį už gerklės.

MARIJA. ...tik vieną žodį!..

MORTA (*pripuolus prie MARIJOS*). Marija!.. (*Bando atplėšti ją nuo LOZORIAUS*).

MARIJA atstumia MORTĄ ir įsikibus purto LOZORIŲ.

MARIJA. ...kalbėk!.. sakyk!.. nors vieną žodį!..

Staiga LOZORIUS ima keltis.

MARIJA (*tebeįsikibus į LOZORIŲ*). Jau!.. jau!.. garbė Dievui aukštybėse!..

LOZORIUS nežmoniška jėga nubloškia MARIJĄ. Ji griūna aukštielninka ant aslos.
MORTA be žado traukiasi atbula.

LOZORIUS stovi tartum akmens statula. Pagaliau praveria burną.

MARIJA (*keldamasi nuo aslos, isteriškai*). ...pagaliau!.. klausykit!..

MARIJA pakyla, suvaitoja, vėl griūna ir apalpsta. MORTA sukniumba ant kelių.

LOZORIUS prabyla — žemu, gergždžiančiu, vienok didžiu, triuškinančiu balsu.

LOZORIUS. N e !

Kaip kirviu nukirsta.

MORTA (*atsirėmus kakta į aslą*). Viešpatie, pasigailėk mūsų... Viešpatie, pasigailėk... pasigailėk...

Ilga tyla.

LOZORIUS pasiima kybančius raiščius ir sunkiais žingsniais svyruodamas išeina.

MORTA, visa drebėdama, palydi jį akimis. Paskui pašoka, pripuolus užsklendžia duris ir užgula visu kūnu.

MORTA. Amen. Amen. Amen.

Atsigauna MARIJA ir apsidairo.

MARIJA (*lyg nesava*). Kur Lozorius?
MORTA. Išėjo.
MARIJA. Išėjo? Kur?
MORTA (*palūkėjus*). Nežinau.

Tyla.

MARIJA. Ar pareis?

MORTA prieina prie MARIJOS ir padeda jai atsikelti.

MARIJA. Sugrįš?
MORTA. Nežinau. (*Žiūrėdama į duris*) Gal jau grįžo.
MARIJA. Grįžo?
MORTA. Į savo kapą.

MARIJA žiūri į MORTĄ.

MORTA. Gal. Nežinau.

Tyla.

MARIJA. O ką jis sakė?

MORTOS žvilgsnis nuklysta.

MARIJA. Ką jis pasakė?

Pauzė.

MORTA. Nieko.

MORTA pasitraukia į šalį.

MARIJĄ (*pripuolus prie MORTOS*). Meluoji!
MORTA. Nieko. Visiškai nieko.

Tyla.

MARIJA. Nieko?

Abi žiūri ilgai viena į kitą.
Staiga MARIJA prapliumpa isterišku juoku.
MORTA užgesina žiburį.
MARIJOS juokas virsta graudžiu raudojimu...

1971

TUŠČIA PIEVA IR ŠALTAS VĖJAS

ALGIRDAS LANDSBERGIS

(Ištrauka iš tragikomedijos „Paskutinis piknikas") Klebonijos rūsyje, Naujosios Anglijos miestelio pakraštyje, trys pagyvenę vyrai — BALTRAMIEJUS, VINCAS ir MATAS — veltui stengiasi nuskandinti pagiežą degtinėje. Jie ima planuoti kerštą prieš jų liūdesio kaltininką, naują KUNIGĄ, kuris, tradicinio metinio pikniko išvakarėse, pareiškė panaikinsiąs piknikus kaip viduramžiškus ir vulgarius. Jo nuosprendį ypač skaudžiai pergyvena BALTRAMIEJUS, senosios kartos imigrantas, dvidešimties metų būvyje pagarsėjęs kaip „piknikų generalissimas tarp Putnamo ir Portlando". Smūgis jam dar skaudesnis, nes šią vasarą jam pavyko atsivežt savo sūnų, BARTą, kurį jis tikėjosi užimponuoti pikniko gražybe ir savo vaidmenimis. BARTas, su savo draugais ARŪNU ir MR. SPOCKu, sustojo pikniko vietovėje pakeliui į didžiulį „rock" festivalį Akadijoje, Maine'o valstijoje. Uždanga atsiveria antram veiksmui jau įsibėgėjus:

BALTRAMIEJUS. Pikniko išvakarėse? Nei sykį akių nesumerkėm! Auštant išeidavom į rasotą pievą. Koksai būdavo paukščių čiulbesys, lyg jie žinotų, kad rytas ypatingas.

VINCAS. Man pati gražiausia pikniko dalis. Kai saulė pasistiebia virš medžių aplinkui pievą.

MATAS. Kasmet nauji nuotykiai! (*BALTRAMIEJUI*) Atsimeni kaip bobelės keliais eidavo aplink altorių atlaidų — dvidešimt, trisdešimt sykių?

VINCAS (*BARTui*). Tavo tėvas joms ir sako: durnos, jūs, nežinot, paspauskit mygtuką altoriaus šone ir gausit atlaidus iš karto. Kad jos šoks lenktynių, stumdytis, grūstis...

BART ima juoktis. BALTRAMIEJUS prisideda, maitindamas sūnaus juoką ir pats užsikrėsdamas.

BART (*BALTRAMIEJUI*). Teisybė?

MATAS. Liudijam ir prisiekiam.

BALTRAMIEJUS. Pamatysi rytoj!

Žodis „rytoj" nutraukia jų juoką ir sugrąžina juos į tikrovę. Visi nutyla. BALTRAMIEJUS pašoka, pakelia lagaminą, trenkia žemėn, pakelia kumštį KUNIGO linkui.

BALTRAMIEJUS. Prilaikykit mane, nes aš tam čigonavaikiui kunigo rūbuos kaklą nusuksiu!

VINCAS (*stengdamasis pakeist temą*). Išgėrėm septynias, dar gersim devynias...

BALTRAMIEJUS. Ne, Vincai, ir mariose šnapso nenuskandinsim!

ARŪNAS (*lėtai, tarsi pagaliau suprasdamas*). Čia irgi buvo festivalis, kaip Akadijoj. Nors daugiausia senių, bet festivalis.

VINCAS. Šventė, Arūnai, vistiek šventė!

BART. Dabar vienas žmogus pamoja ranka ir šventės nebėra.

VINCAS. Kaip žvakės liepsną užgniaužt.

MATAS. Jam kaip musę nutrėkšt!

ARŪNAS. Nesuprantu, jis jaunas ir taip kvailai daro.

MATAS. Ar tokiem žmonėm galima dovanot?

VINCAS. Švenčių žudikams? Ne.

BART. Nedovanot!

MATAS. Nubaust jį. Būtų jis man taip Lietuvoj pasišvaistęs, kai aš buvau policininkas!

MR. SPOCK įžiebia ir meta įsivaizduojamą Molotovo kokteilį.

ARŪNAS. Molotovo kokteilis! Spockai, nekvailiok.

MATAS. Žinau, kaip mes jį nubausim! Mergą! Mes jam mergą tyliai į lovą įkišim!

VINCAS *(ironiškai)*. Šiąnakt. Jis nepabus, mes helikopteriu atvešim vyskupą — šiąnakt, atidarysim duris...

MATAS *(sutikdamas, kad jo planas netikęs)*. Gerai, gerai...

Trumpa tyla.

BALTRAMIEJUS. Aš jį ir mirdamas keiksiu!

MATAS. Kas iš to, jei jis negirdės?

VINCAS. Teisingai, jis turi girdėt. Visą gyvenimą!

BART. Kaip? Kas mėnesį atvažiuosim ir šauksim jam į ausį?

VINCAS. Kaip jis girdės tave visą gyvenimą? Jo atmintin turi įsirėžt nepamirštamas vaizdas. Tu, mirdamas, jį prakeiki, o jisai stovi prieš tave, bejėgis!

BALTRAMIEJUS. Bet aš nemirštu!

ARŪNAS *(VINCUI)*. Aš suprantu! Suvaidint mirusį!

VINCAS. Taip! Dabar!

MR. SPOCK krenta į lovą ir sustingsta, ant krūtinės sukryžiuotomis rankomis.

BART. Yippie!

BALTRAMIEJUS. Kaip aš taip ilgai, nekvėpavęs? Be to, jis vistiek sužinos, kad aš gyvas.

MATAS. O kam tau visai mirt? Būk paralyžuotas, kaip mano uošvis.

VINCAS. Taip, taip! (*Nuduotu liūdnumu*) „Širdies smūgis jį paralyžavo...“

BALTRAMIEJUS. Kažin...

VINCAS. Kas du mėnesius pasiųsi jam atviruką: „Tebesu paralyžuotas“.

MATAS. „Dėka jūsų.“

BALTRAMIEJUS (*įsijungdamas į sąmokslo nuotaiką*). „Su šventom Kalėdom. Vis dar negaliu pajudėt.“

BART. Labai gerai!

VINCAS. Vistiek kunigas — sąžinė grauš.

MATAS. Nei minutės ramybės!

BALTRAMIEJUS (*viltingai*). Gal jį patį suparalyžuos!.. Žinot, gal taip ir padarysim.

VISI. Valio!

BALTRAMIEJUS. Jis erzino mane, kaip meksikonai jautį. Bakšt čia, bakšt ten, vis arčiau širdies. Dabar jo eilė būt jaučiu!

MATAS pripildo stiklus.

MATAS. Išgėrėm septynias, dar gersim devynias...

BALTRAMIEJUS. Dar mūsų galvelėj dar nieko nėra!

Visi išgeria.

VINCAS. Tučtuojau pakviest jį.

BART. Aš!

VINCAS. Ne, ne. Sūnus liūdi prie paralyžuoto tėvo. (*BART linkteli galva*) Arūnai, bėk pas kunigą.

Sakyk — labai blogai, prie mirties. Paskutinis patepimas.

ARŪNAS. „Labai blogai. Prie mirties. Paskutinis patepimas."

VINCAS. Būk užduseęs, nusigandęs.

Pademonstruoja ARŪNUI, kuris pakartoja savo žinią ir išbėga.

VINCAS. Prie darbo!

Visi sujuda. BALTRAMIEJUS atsigula. VINCAS vėl pasodina jį, nuima švarką, atsega marškinius. MR. SPOCK ir BART nuauna jam po batą. BALTRAMIEJUS vėl atsigula ir sustyra, vaidindamas paralyžuotą. MR. SPOCK ima juoktis, MATAS jį griežtai sudraudžia. BART pavelia BALTRAMIEJAUS plaukus, dramatiškesniam įspūdžiui. BALTRAMIEJUS paima jo ranką. BART klausiančiai žiūri į jį.

BALTRAMIEJUS. Dar... Daugiau suvelk, baisiau atrodys.

BART dar pavelia jo plaukus. BALTRAMIEJUS atsisėda, viltingai žiūrėdamas į jį.

MATAS. Gulk, Baltrau! Tu pusiau paralyžuotas!

VINCAS. Vaistų ant stalelio. Bus tikroviškiau. Kas turi?

Visi ima knistis savo rakanduose.

MATAS. Aspirinas.

BART. Vitaminai.

MR. SPOCK paduoda VINCUI bonkutę, kitos rankos pirštais užsiėmęs nosį. VINCAS skaito etiketę.

VINCAS. Laxative!

VINCAS sustato bonkutes ant dėžės prie BALTRAMIEJAUS lovos, atidaro vieną.

MATAS. Kaip sustosim?
VINCAS. Sūnus prie tėvo.

BART atsistoja prie lovos.

VINCAS. Atsiklaupk.

BART atsiklaupia.

VINCAS. Daug geriau. Paimk jo ranką.

BART paima BALTRAMIEJAUS ranką. Kiti mėgina įvairias pozas. BART, kažką išgirdęs, pakelia pirštą.

MATAS. Ateina! (*BALTRAMIEJUI*) Susiparalyžuok!

Visi skubiai įlenda į savo pozas. BART klūpi prie lovos. MATAS stovi nuleidęs galvą ir sudėjęs maldai savo rankas. VINCAS atsisėda ant kitos lovos ir susiima rankomis galvą. Pasigirsta žingsniai. MR. SPOCK atsistoja Karate paruošties pozicijoje, staigiai prisimena kažką pamiršęs, nubėga už uždangos, išsima iš kuprinės savo raguotą šalmą, užsimaukšlina jį, grįžta į savo vietą ir vėl užima Karate poziciją.

Įskuba KUNIGAS, juodu lietpalčiu ant pižamų, šliurėmis, su maldaknyge, švęstais aliejais rankose. Paskui jį įžengia ARŪNAS, pamerkia suokalbininkams. KUNIGAS sustoja, žvelgia į jų veidus. BART nusisuka nuo jo; VINCAS liūdnai papurto galvą; MATAS ir MR. SPOCK rūsčiai žvelgia KUNIGUI į akis. KUNIGAS žengia prie BALTRAMIEJAUS. BART atsistoja.

Durys vėl atsiveria ir MORTA nedrąsiai įkiša galvą. Pamačiusi, kas dedasi, ji įbėga vidun. Jos

plaukai susukti tūtelėmis, veidas išteptas vazelinu nakčiai. Chalatas, šliurės. MR. SPOCK užsklendžia duris.

MORTA. Išgirdau triukšmą. (*Pastebi BALTRAMIEJŲ*) Baltramiejau!

BALTRAMIEJUS neatsako. MATAS liūdnai papurto galvą.

MORTA. Kas atsitiko?!

VINCAS. Širdis...

MATAS. Striukai kalbant, širdis plyšo.

MORTA. Ne!

KUNIGAS. Bet jis dar gyvas!

VINCAS. Paralyžuotas, pusiau.

MATAS (*pasitaisydamas*). Pusiau plyšo.

VINCAS. Nuo širdies smūgio.

MORTA. Baltramiejau...

BART. Jis negali kalbėt.

KUNIGAS. Daktaras?..

VINCAS. Ką tik išėjo.

MORTA (*sėsdamasi prie BALTRAMIEJAUS ant lovos*). Kojų pirštų gražintuvą man dovanojo pernai... Vieną dieną, dar Lietuvoj, supratau — jaunystė mirė. Dabar, kaip tą dieną.

BALTRAMIEJUS tiesia ranką jos paguosti. VINCAS, tebestebėdamas KUNIGĄ, nustumia BALTRAMIEJAUS ranką ir piktu žvilgsniu jį sudraudžia.

VINCAS (*KUNIGUI*). Jis minėjo jus. Paskutiniai jo žodžiai.

BALTRAMIEJUS netyčia sužaksi. KUNIGAS atsisuka į jo pusę. MATAS ir ARŪNAS pareigingai sužaksi įtarimui nukreipt.

KUNIGAS. Ką... jis sakė?
VINCAS. „Kunigo kaltė... Dievas jam teatleidžia... Aš jam niekad neatleisiu."
KUNIGAS. Bet jo širdis juk iš anksčiau, daug anksčiau. Kodėl aš?!
MORTA. Piknikai buvo jo gyvenimas.
MATAS. Sveikesnis buvo už mus visus.
MORTA. Šventa teisybė. Kai jis vakar ėjo per pievą, sveikata žibėjo.
KUNIGAS. Aš nežinojau...
VINCAS (*pašaipiai*). Atleiskit jam, Viešpatie, nes jis, vargšelis, nežinojo, ką darė...
KUNIGAS. Tikrai nemaniau...
MATAS. Jam bus lengviau, žinant, kad jūs nemanėt.

MATAS sėdasi ant BALTRAMIEJAUS lovos krašto ir atsisėda ant jo kojos.

BALTRAMIEJUS. Ai!
KUNIGAS. Ką?!

MATAS pašoka nuo lovos.

VINCAS. Matyt, kalba atsistatė.
MATAS. Pusiau.
VINCAS. Iš skausmo.
KUNIGAS (*BALTRAMIEJUI*). Ar gali kalbėt?
BALTRAMIEJUS (*stenėdamas*). Truputį... Iš skausmo.

KUNIGAS pakelia dėkingas akis į dangų.

MORTA. Ačiū Dievui!
KUNIGAS. Amen! (*BALTRAMIEJUI*) Gal perkelt į kambarį augštai? Koks čia kvapas! (*Pastebi bonką*) Degtinė!
VINCAS. Manėm, kad mirė.
MATAS. Šermenys, lietuviški šermenys.
KUNIGAS. Prie mirštančio, paralyžuoto?!

MATAS. Jo valia. Gerkit ir dainuokit, jis mum sakė. Ar ne, Baltramiejau?

BALTRAMIEJUS. Taip.

MATAS. Mieli draugai, kai aš numirsiu,
Jau žmonės sako tai seniai...

VINCAS (*MATUI niūniuojant toliau*). Įsivaizduokit, kaltininkas nurodinėja aukai, kaip elgtis!

BART. Pagalvokit.

MATAS. Užuot įgrimzdęs į bendrą liūdesį.

Visuotinas pasipiktinimas.

VINCAS. Lietuviui — lietuviški šermenys.

MATAS. Čigonai mes kokie, ar ką?!

VINCAS. Visi gėdėtojai lietuviškuose šermenyse lietuviškos gegužinės išvakarėse išgeria Baltramiejaus... ir gegužinių atminimui!

ARŪNAS ima improvizuoti liūdną melodiją gitara. MATAS pila visiems degtinės ir tiesia puoduką KUNIGUI.

KUNIGAS. Kaip jūs drįstat?!

MATAS. Pamanykit, jis atsisako!

VINCAS. Net su paralyžium ant jo sąžinės!

BART purto galvą. ARŪNAS piktai perbraukia gitaros stygas.

MATAS. Kaip akmuo. Net mirtis nesuminkština.

MR. SPOCK demonstratyviai užsideda savo šalmą.

KUNIGAS. Aš gailiuos, aš gedžiu. Bet aš niekad nei lašo!

VINCAS (*purtydamas galvą*). Ką tu apie tai pasakysi, Baltramiejau?

BALTRAMIEJUS (*sunkiai spausdamas žodžius*). Akmuo. Baisu!

KUNIGAS grumiasi su savimi, nenoriai ištiesia ranką. MATAS jon įspaudžia stiklinėlę. KUNIGAS nugeria truputį, pasipurto. Visi žiūri į jį ir, kaltindami, purto galvas. KUNIGAS pasiryžta ir ištuština stiklą. Jo veidas išsikreipia, jis gaudo orą, ašaroja, ima kosyti. Tyla. KUNIGAS sumišęs ir susigėdęs.

KUNIGAS (*BALTRAMIEJUI*). Prašyk manęs, ko tik nori. Išpažinties?

BALTRAMIEJUS, žiūrėdamas į KUNIGĄ, ima purtyti galvą, visą kūną.

KUNIGAS (*stebėdamas, MATUI*). Kuri jo pusė paralyžuota?

VINCAS. Ne viena pusė. (*Kumšteli BALTRAMIEJŲ nustot purčiusis*) Daktaras sakė — sudėtingas paralyžius. Dryžais.

MATAS (*KUNIGUI*). Matot, kaip jūs nenustojat jo žeidę. Jį mėšlungis purto.

VINCAS. Jis daugialypis žmogus, kunige. Paralyžius jam netoks, kaip eiliniams. Dryžais.

MATAS. Koks galingas mėšlungis, kad net paralyžių supurto!

KUNIGAS. Palaukit, man nebeaišku. (*BALTRAMIEJUI*) Ar pasiruošęs išpažinčiai?

VINCAS. Išpažinčiai — *jūsų* ausin?

MATAS. Budelio kruvinon ausin?

VINCAS. Ar ne *jūs* turit prašyt *jo* atleidimo?

MORTA. Dovanok jam, Baltramiejau. Ko iš jo? Žalias, beveik vaikas dar.

BALTRAMIEJUS purto galvą.

BART. Nedovanok, tėvai.

BALTRAMIEJUS linksi galva.

MATAS (KUNIGUI). Niekad nebeturėsi ramybės. Jo paralyžuota dvasia persekios visą gyvenimą!

KUNIGAS. Aš kaltas, prisipažįstu. Bet aš ne koks žvėris!

MATAS. Ne?

VINCAS (*ironiškai*). Jis *ne* žvėris. (*KUNIGUI*) *Jūsų* išpažinties reikia!

KUNIGAS. Kodėl jūs nepamėginat suprast manęs? Nors vienas. (*Apeina jų veidus akimis. Trumpa tyla*) Pirmąją savo kunigystės naktį aš negalėjau užmigt. (*MR. SPOCK ima nuduot smuiku palydįs KUNIGO „graudžią" istoriją*) Aš sveikinau saulę, kylančią virš Bostono skurdžių kvartalo — mano vynuogynas, mano piūties pradžia! Po penkių minučių, beveik po mano langu, dvylikmetė mergaitė pasviro ir lėtai susmuko. Iš jos išdžiūvusios rankos į mano akis įsibedė narkotikų adatų žymės. (*MR. SPOCK nustoja mėgdžiojęs smuiką, susidomėjęs KUNIGO pasakojimu*) Jos plaukai lietė šiukšlių dėžę, jos paklaikusios akys siekė, nepasiekdamos, surūdijusių gaisrinių kopėčių — pasaulis, kurį sukūrė ne ji, ne jos vienmečiai. Žymės jos rankoj susiliejo su Veronikos skara — nuo to ryto tai buvo mano gyvoji bažnyčia! Aš nešiau tą vaizdą savo tėvams, savo bendruomenei. Jie atsuko man nugaras. Jų tikrovė buvo praeity, jų paliktoj Lietuvoj. Mano vynuogyno aukos jiems tebuvo tamsūs tinginiai. Peteliškės jų vaikystės pievose jiems buvo daug tikroviškesnės už dabarties žiurkes hašišo koridoriuose. Aš atsiklaupiau prieš savo bažnyčią ir padėjau tą vaizdą po jos kojomis. Mano bažnyčia nusižiovavo ir, pro mano pečius, tebežiūrėjo į praeitį. Aš maniau, kad mano pyktis sudegins mano meilę ir viltį. Bet mano bažnyčia neliko sustingus — ji užvirė, sukunkuliavo, jos pluta ėmė eižėt. Su atgimusia viltimi akyse

aš ėjau į gatves, pagreitint savo bažnyčios atgimimą!

MATAS. *Jisai* pakeis bažnyčią.

VINCAS (*nuoširdžiai susidomėjęs KUNIGO kalba*). Tylėk, Matai!

KUNIGAS. Mano šauksmas dykumoje buvo per grubus lotyniško aksomo ausims. Vyskupas griežtai mane sudraudė ir perkėlė į čia — į „apsnūdusį užkampį, atvėst". Senas vyskupas pagal nežmoniškai senus paklusnumo įstatymus. Ir ką aš pamačiau vos atvykęs čion? Penkių ir dešimties centų vulgarumą, komercinės civilizacijos smulkias atmatas, viduramžiškas tradicijas. Tai, kas riša mano bažnyčią prie atgyvenusios praeities... Aš norėjau... Gal man trūko meilės...

Trumpa tyla. ARŪNAS apžvelgia visus.

ARŪNAS. Jis... geras žmogus... Ką mes darom? Ko jūs tylit?..

MATAS parodo ARŪNUI ženklu tylėt.

VINCAS (*rodydamas pirštu į BALTRAMIEJŲ*). Ir jis geras žmogus, Arūnai.

ARŪNAS. Neteisinga. Užteks!

VINCAS. Palauk, Arūnai. (*MATUI*) Gal jau laikas, kol mes giliau...

MATAS. Ne.

BALTRAMIEJUS. Ne!

ARŪNAS. Tada aš pasakysiu.

BART žiūri į savo tėvą, į KUNIGĄ, apsisprendžia.

BART. Stok, Arūnai! Tik išsižiok, ir bus sudiev festivaliui!

Beldimasis į duris.

ANELĖ (*už sienos*). Kū-kū. Kavalieriai-burdingieriai!

MATAS. Anelė!

BALTRAMIEJUS iš nustebimo atsisėda ir, bematant, susipratęs, vėl skubomis atsigula.

ANELĖ (*už sienos*). Aš girdžiu jus! Ar be kelnių? Nenustebinsit.

VINCAS ir MATAS susižvalgo. MR. SPOCK atsklendžia duris. ANELĖ žengia vidun, pamato „raguotą" MR. SPOCK, aikteli. Ji tris sykius nusispiauna ir ima juoktis. Peroksidinė blondinė, gėlėta suknele, gerokai pasidažiusi, ji akivaizdi priešingybė MORTAI. Ji turėtų nešioti akinius, todėl ji žiūri labai atidžiai, prisimerkus.

ANELĖ. Šiū, jauti! Kad vyrai persigėrę paršais pavirsta, girdėjau ir mačiau. Bet jaučiais... Matai, tavo pilvas dar didesnis. Ko taip išsižiojęs, Vincai?

VINCAS. Labas vakaras, Anele.

MATAS. Labas.

ANELĖ. Baltrus jau nusileseș. Keista, jisai paskutinis nugriūdavo... Baugščiai leidukei nedera taip veržtis į vyrų mygį. (*Ji pastebi MORTĄ*) Bet aš čia ne pirmoji! Nekaltos mergelės ir jaučiai — šventas paveikslas, imk ir kabink bažnyčioj. Morta, Morta, kas iš tavęs to tikėjos?

MORTA demonstratyviai nusisuka. ANELĖ atsisuka į VINCĄ ir MATĄ, jos tonas pasikeičia.

ANELĖ. Na, vyrai? Kas atsitiko? Dvylika metų kaip užsukti budilninkai atbirbdavot pikniko išvakarėse. Telefonu paskambint nebemokat? Man, aišku, nedidelis dalykas. Bet kitos leidukės nerimsta. Ir valgis atšalo. Ar taip galima su senais prieteliais? Skambinu į kleboniją, niekas neatsako. Išgirdau balsus...

VINCAS. Anele, užsidėk akinius.

ANELĖ. Kam? Puikiausiai matau.

VINCAS. Tu graži ir su akiniais. Užsidėk.
ANELĖ. Kas yra?
MATAS. Baltrus.
ANELĖ. Ką, Baltrus?

ANELĖ skubiai išsiima iš rankinuko puošnius „Miami stiliaus" akinius, užsideda juos, prieina prie lovos.

ANELĖ. Susirgo? Kunigas! Ne! Baltrau! Kas jam?!
VINCAS. Širdis.
ANELĖ. Širdies smūgis! Aš nujaučiau. Jis būtų atėjęs, jis visad ateidavo.
VINCAS. Jis gyvas.
ANELĖ. Kodėl nekalba?
MATAS. Žodį-kitą kalba. Paralyžuotas.
ANELĖ. Nebegyvas... (*MORTAI*) Tai todėl atskubėjai! Pralenkt mane! Visados akimis jį sekiodavai!
MORTA. Nežinau, apie ką kalbi, ir nenoriu žinot!
ANELĖ. Šventenybė vazelinuotu veidu! Kas jam tavo šventybė?! Mano nešventybė jam šimtą sykių labiau rūpėjo!
MORTA. Ne tau suprast, kas jam rūpėjo. Ką tu matai pro savo išdažytus akinius?!
ANELĖ. Kad vyrai turi kūnus, ir moterys. Kad lovos ne tik miegui...
MORTA (*vyrams*). Nutildykit ją! Begėdė! Prie mirštančio!
ANELĖ. Ah, dora moteris pasipiktino! Dorybė susiraukė iš augštybės! Kas jam tavo dorybė dabar, sausi šiaudai...
VINCAS. Anele, valdykis.
ANELĖ. Valdytis, kai jis paslikas?!

ANELĖ sėdasi prie BALTRAMIEJAUS, MORTA pašoka nuo lovos.

ANELĖ. Kodėl taip staiga, kodėl dabar, kodėl?

MATAS. Širdis plyšo... (*Pasitaisydamas*) Plyštelėjo. Kunigas jam pasakė, kad piknikų nebebus.

ANELĖ (*KUNIGUI*). Jūs jį nužudėt!

KUNIGAS (*ANELEI*). Palaukit, jūs nežinot.

VINCAS (*KUNIGUI*). Kunige, gal jums geriausia būtų pasitraukt.

ANELĖ. Pats velnias jo nebūtų nugalabijęs. Kaip jūs įspėjot jo silpniausiąją vietą?

KUNIGAS. Jūs nesuprantat.

ANELĖ. Ką man kalbat apie supratimą, o jis ant lentų kaip lenta. Ėmėt ir pasakėt: Nebebus piknikų. Ar žinot, ką padarėt? Kas dabar bešoks ant pievos? Kas besusiims rankomis? Jei kitaip nebeišeina, reikia paimt po vieną už rankos ir tyliai pašnabždėt į ausį: šokių dienos pasibaigė...

VINCAS (*ramindamas*). Anele, dėl piknikų...

ANELĖ. Ar aš dėl piknikų raudu? Ne, dėl savęs raudu! Jums visad buvo lengviau; jums ir bus lengviau. Visi iš augšto į mane žiūrėdavot — visi jūs, dypukai, kunigai, šventosios. Ką jūs žinot apie Anelę? Žinokit, dabar vistiek nebesvarbu! Aš visad norėjau gerų dalykų, bet kas man juos, iš kur? Mano tėvas, nuo caro kariuomenės pabėgęs, pasupo mane ant kelių porą sykių ir krito Dėdės Samo kariuomenėj aštuonioliktais. Linksma buvau ir graži, mėgau bernus ir juoką. Bet motina amžinai plūkės nuo pat mažumės. Dar mokinuke būdama, skylėtas kelnaites turėjau nešiot, pasilenkt negalėdavau, kaip baisiai aš gėdydavaus. Kiek svetimų koridorių, kiek langų išploviau per depresiją. Anglis pyliau į svetimus pečius apartmenthauzo rūsy. Ką jūs žinot apie Anelę? Juoką mėgau, bernus. Kas per vyrai šitam miestely. Geresni išbėga, kas lieka? Pravažiuojantys selsmenai su išvirtusiais pilvais. Aš norėjau gerų dalykų, nailoninių kojinių per karą. Baltramiejus bu-

vo kitoks. Jis uždėdavo ranką, lyg jis žinotų, koks mano gyvenimas buvo, nors aš jam niekad nesakiau...

MATAS *(rodydamas į BALTRAMIEJŲ).* Žiūrėkit, ašara ant jo skruosto. Iš paralyžiaus, iš akmens.

MORTA ir ANELĖ lenkiasi prie BALTRAMIEJAUS veido, bet ANELĖ pirmoji nušluosto ašarą.

ANELĖ *(triumfališkai, MORTAI).* Ne dėl tavęs jis verkia, dėl manęs! Ir aš ilgiau už tave verksiu dėl jo. Aš jį geriausiai pažinojau — vyrą ir vaikiną. *(Trumpa tyla, atsisukusi į BALTRAMIEJŲ)* Tau bepiga ilsėtis, o ką aš daugiau be tavęs? Kokios bus vasaros be tavo žingsnių? O dar buvo degtinės neišgertos, dainų neišdainuotų. Kas mano tuščiam lange dabar...

Tyla. MATAS ir VINCAS pasikeičia nejaukiais žingsniais.

ANELĖ *(lyg pabusdama, blaivesniu tonu).* Kodėl niekas man neužčiaupė burnos? *(KUNIGUI)* Ką jis pasakė per išpažintį? *(Ranka sustabdo KUNIGĄ)* Žinau, negali išduot. Jis man visad išsipažindavo. Gal save labai nuodėmingu padarė? Netikėk viskuo. *(BALTRAMIEJUS pakelia galvą)* Jis mėgdavo perdėt, pagražint. Oi, žinau jį — ant mirties slenksčio neatsigintų pagundos save paverst baisiu nusidėjėliu. Bet kokios buvo iš tikrųjų jo nuodėmės? Niekai. Kortos, šnapsas ir pagirios. O kūno griekai?

MORTA. Ir vėl ji!

ANELĖ. Nebijok, Morta, apsidžiaugsi išgirdus. *(KUNIGUI)* Iš mano kalbos galėjot pamanyt, kad jis baisus nusidėjėlis. Iš tikrųjų, tie jo kūno griekai tik žodžiai... Nelabai ką begalėjo...

BALTRAMIEJUS pašoka nuo lovos, kaip bitės įgeltas.

BALTRAMIEJUS. Nelabai! Kas per pasaka?! Aš liudininkų! Nuo Portlando iki Putnamo!..

BALTRAMIEJAUS staigus „atgijimas" paveikia visus kaip bombos sprogimas. MORTA ir ANELĖ pastyra iš nustebimo. MR. SPOCK sviedžia savo raguotą šalmą į lubas. MATAS žnekteli ant lovos. VINCAS susiima rankomis galvą. ARŪNO akys nukreiptos į KUNIGĄ, kuris sugniaužia kumščius. BART susiima rankomis burną, juokui sulaikyti.

BALTRAMIEJUS supranta padaręs klaidą. Jis mėgina gelbėti padėtį susiimdamas šoną ir sunkiai sugriūdamas atgal ant lovos.

KUNIGAS (*pašaipiai, BALTRAMIEJUI*). Atsargiai, kad vėl širdis neplyštų.

ANELĖ ir MORTA išsivaduoja iš savo sustingimo. MORTA ima verkti, o ANELĖ pratrūksta pykčiu.

ANELĖ (*BALTRAMIEJUI*). Apgavikas! Bešir dis! Šaipytis, lašinius ištiesus, kai aš savo širdį nuogą išrengiu.

BALTRAMIEJUS. Ne, Anele, aš nesijuokiau, aš verkiau!

KUNIGAS. Viskas čia buvo apgavystė. Šiąnakt ir per dvidešimt metų. Proga pagirtuokliaut, paleistuvaut po šventumo šydu. Apgavystė ir sąšlavos!

BALTRAMIEJUS išsitiesia. Jo komedija baigėsi.

BALTRAMIEJUS. Sąšlavos, sakai?! Už tave jaunesnis atvažiavau Amerikon, žvalus, stiprus kaip jautis. Kaip ant lyžės tiesiai į peklos liepsną — pe-

čius-milžinus kūrenau, šešias dienas po dvyliką valandų. Žiopčiodamas, dusdamas, pigiu alum užliedamas. Niūniuodavau, rėkdavau per karštį ir triukšmą. O tu, liepsnų neliestas, mokai liepsnas praėjusius! Kai mes, išdeginti, ištuštinam stiklą ar grybštelim minkštą kūną, mes pasidarom sąšlavos!

KUNIGAS. Aš irgi vaikščiojau vargo gatvėmis, pro išdegusius kūnus. Tenai aš mėnesiais nemačiau tiek apgaulės, išpurtusios gašlybės, kiek čia per vieną dieną. Tikra, gryna krikščionybė...

BALTRAMIEJUS (*pertraukdamas jį*). Tuščia pieva ir šaltas vėjas — tokia bus tavo krikščionybė. Vokas su čekiu kas mėnesį — tikinčiojo nario mokestis. Išspausdintas lapelis su padėka. O paprasti žmoneliai gers, kaip gėrę, ir merginės, ir nagais vienas kitam akis draskys, bet šventės nebebus, nebebus išganymo. Gers ir draskysis, bet šventa dvasia jų nebesaugos!

KUNIGAS pastveria beveik tuščią „Four Roses" butelį.

KUNIGAS. Šventa dvasia!

KUNIGAS meta butelį ant grindų ir išskuba. Tyla. BALTRAMIEJUS lėtai nusisuka prie sienos, susiima rankomis galvą, vėl atsisuka. Jo veidas skausmo kaukė, anapus klyksmo. Visi, nejudėdami, žiūri į jį. BART žengia keletą žingsnių prie jo, dvejoja ir, uždangai pradedant leistis, deda ranką jam ant peties.

MR. SPOCK. Bullshit!

U ž d a n g a

ELEONORA GRIGALIŪNIENĖ (SAKALAUSKAITĖ)

gimė Klaipėdoje. Studijavo Chicagos Meno Institute ir Cerritos College bei St. Mary's College Los Angeles. Priklauso „Clay Art Society". Yra suruošusi keletą keramikos parodų.

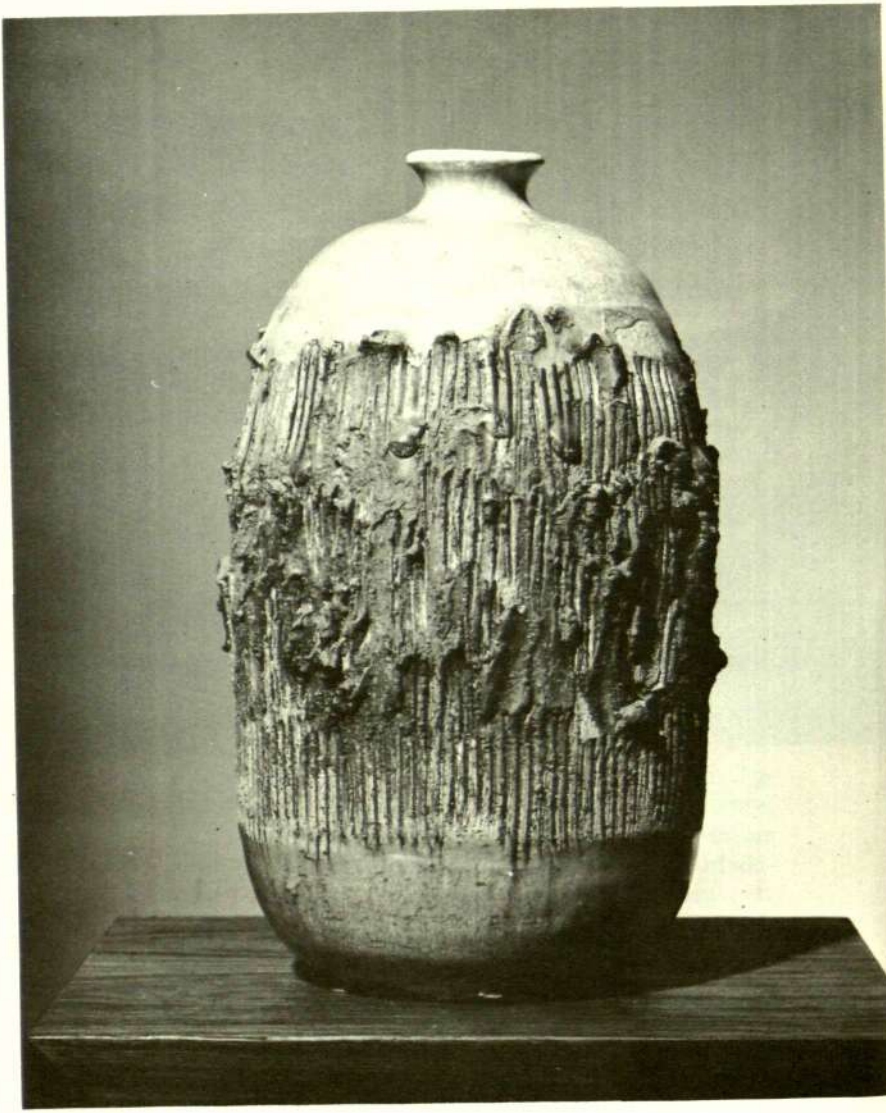

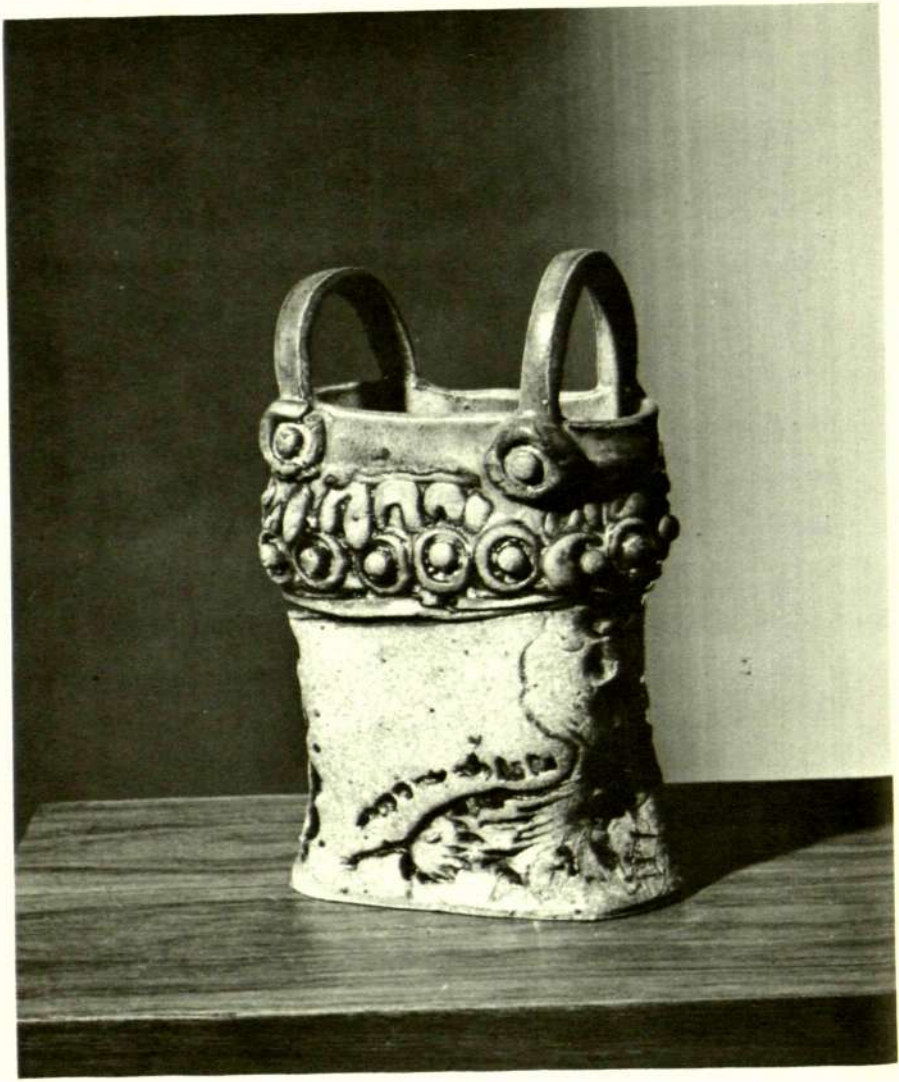

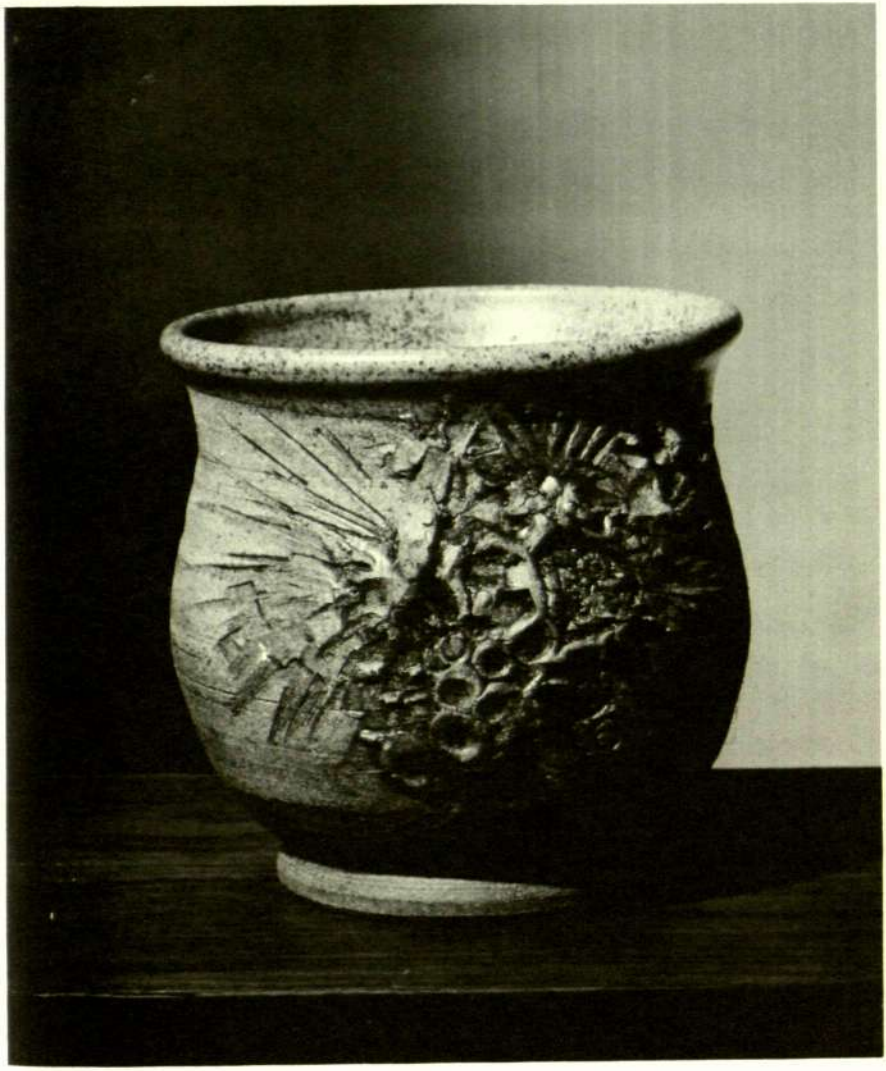

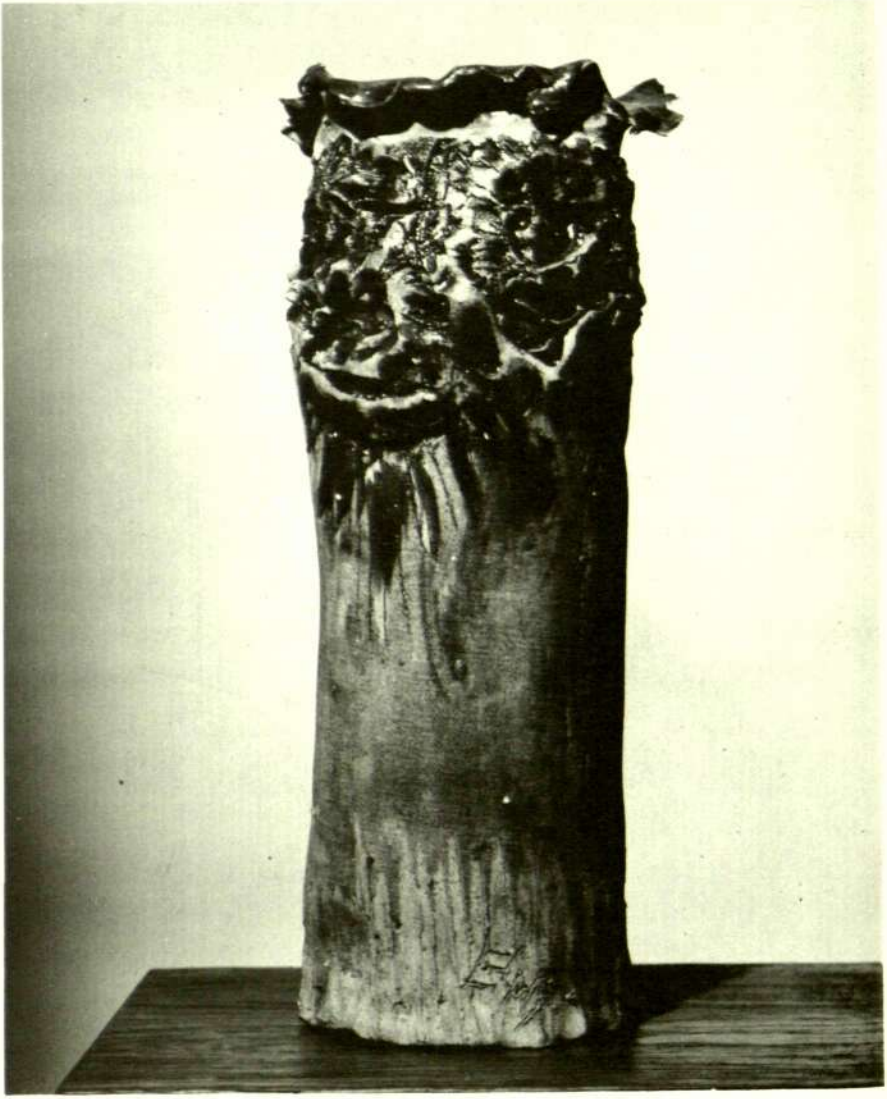

INDOEUROPIEČIŲ PROTĖVYNĖ KURGANŲ (PILKAPIŲ) KULTŪRA PENKTAME, KETVIRTAME IR TREČIAME TŪKSTANTMETYJE PR. KR.

MARIJA GIMBUTIENĖ

Indoeuropiečių protėvynė, apie kurią lingvistai kalba daugiau nei šimtą metų, nėra abstrakcija; paskutiniųjų dešimtmečių archeologinių tyrinėjimų rezultatai leidžia apčiuopti protėvynę kaip istorinę realybę.*

Nuo 1956 m. (Tarptautinio etnologijos kongreso Filadelfijoje) autorė daug kartų yra skelbusi savo teoriją apie senosios Europos civilizacijos žlugimą dėl pusnomadžių stepių gyventojų įsiveržimo. Jų pėdsakai archeologiškai atsekami, kadangi jų ekonominė, socialinė bei religinė struktūra buvo visai kitokia nei vietinių europiečių. Jie brovėsi iš Žem. Volgos ir Dono

* Sutrumpintas vertimas studijos „Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth, and Third Millennium B. C.", *Indo-European and Indo Europeans*, Philadelphia, 1970 (University of Pennsylvania Press), psl. 155-197.

baseino stepių.[1]) Kuo toliau, tuo daugiau archeologinės medžiagos kaupiasi šiai hipotezei paremti, o nauji datavimo metodai, ypač radiokarbonas, leidžia aiškiau kalbėti apie chronologiją. Archeologiniai duomenys eliminavo senąsias indoeuropiečių protėvynės teorijas šiaurinėje ir centrinėje Europoje bei Balkanuose. Tik viena Eurazijos stepių Kurganų kultūra atitinka hipotetinei indoeuropiečių prokultūrai, kurią lingvistai atkūrė žodžių pagalba, bendrų daugeliui indoeuropiečių kalbų (baltų, slavų, germanų, italikų, graikų, keltų, indų, iranėnų, armėnų, albanų, tocharų, hetitų ir kt.).

I. Terminologija

„Kurganų (pilkapių) kultūra" autorės pradėtas vartoti 1956 metais kaip platesnis terminas vietoj vartojamo „Srednij Stog II" ir „Jamna" pavadinimų rytų Ukrainos ir pietinės Rusijos kultūriniams kompleksams, ir taip pat vietoj „Virvelinės", „Kovos kirvių", „Ochros kapų" ir kt. pavadinimų, vartojamų vidurio ir šiaurinės Europos kultūrinėms grupėms apibūdinti. Visas šias grupes jungia tie patys Kurganų kultūros elementai: patriarchalinė socialinė struktūra, pastoralinė ekonomija, labai būdingi indoeuropiečiams laidojimo papročiai, simboliai, menas ir t.t. Žodis *Kurgan* „pilkapis" yra turkų kilmės ir vartojamas slavų kalbose. Jis specialiai paliktas tam, kadangi implikuoja rytinę kilmę. Pilkapio supylimas virš kapo duobės — vienas iš pačių būdingiausių ir per tūkstančius metų išlikusių indoeuropiečių papročių.

1) „The Indo-European: Archaelogical problems", *American Anthropologist*, 1963, No. 4; "The Kurgan culture", *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Prague, 1966, psl. 483-487.

Tarp penkto ir trečio tūkstantmečių pr. Kr. Kurganų kultūrą galima klasifikuoti į ankstyvąją, vidurio ir vėlyvąją. Jau tada metalas (varis) buvo pažįstamas, bet jo buvo labai maža. Kultūra buvo chalkolitinėje stadijoje (chalcos + lithos: varis + akmuo).

II. Bendra charakteristika

Ekonomija. Pastoralizmas dominavo. Visi naminiai gyvuliai — galvijai, avys/ožkos, kiaulės ir arkliai buvo pažįstami. Būdingiausias Kurganų kultūros prijaukintas gyvulys — arklys. Jau ankstyvajame Kurganų kultūros periode tyrinėtose sodybose iš randamų naminių gyvulių kaulų apie 70-80 procentų priklausė arkliams. Pavyzdžiui, Dereivka gyvenvietėje netoli nuo Kremenčugo žemutinio Dniepro baseine buvo 68 procentai arklių kaulų, 21 procentas galvijų, 9 procentai kiaulių ir 7 procentai avių ir ožkų. Laukiniams žvėrims priklausė tik 17 procentų visų gyvulių kaulų. Tai rodo, jog medžioklė turėjo antraeilį vaidmenį. Žemutinės Volgos srityje atkastoje gyvenvietėje ties Khutor Repin, arklių kaulų iš viso buvo net 80 procentų (iš visų gyvulių kaulų). Dereivkos arklių kaulai buvo datuoti Kalifornijos Universiteto Los Angelėje (UCLA) geofizikos laboratorijoje: 3400 pr. Kr. (kita data buvo 4400 pr. Kr., greičiausiai per ankstyva).

Apie 4000 metų pr. Kr. arkliai turėjo būti auginami visame plote tarp Dniepro ar Dniestro ir žemutinės Volgos, į šiaurę nuo Juodosios jūros. Virvės, odiniai diržai, kaulo ar rago žąslai turėjo būti vartojami žabojimui nuo pat prisijaukinimo pradžios. Daugelis randamų kaulo ar rago dirbinių iš penkto ir ketvirto tūkstantmečio gyvenviečių galėjo būti naudojami arklių apynasrių dalimis ar žąslais. Yra net akmeninių arklio galvų skulptūrų su įrėžimais ar reljefu nurodytais arklio apynasriais. Šios skulptūrėlės rastos

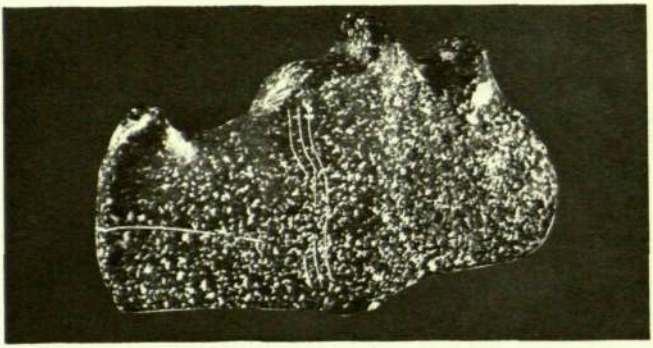

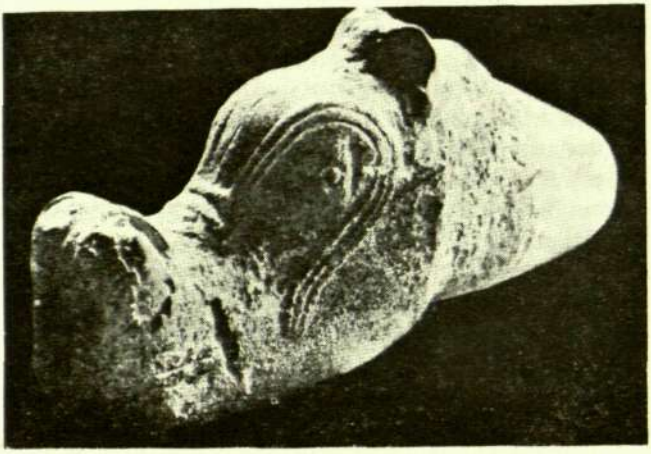

Pav. 1. Arklių galvų skulptūros iš ketvirtojo tūkstantmečio pr. Kr. Įrėžtos ar reljefo linijos greičiausiai vaizduoja virvių ar odinius pakinktus. *1*, Salkuca, žemutinio Dunojaus srityje, vakarų Rumunija; *2*, Kazimča (Casimcea), Dobrudža, rytinė Rumunija. (Dydis 1/1).

Volgos srityje, stepėse į šiaurę nuo Kaukazo, Ukrainoje, Moldavijoje, Dobrudžoje, Transilvanijoje ir Pelagonijoje — srityse, kur gyventa ir plėstasi Kurganų žmonių. Visos jos priklauso ketvirtam tūkstantmečiui prieš Kr. Tai pačios ankstyviausios pažabotų arklių skulptūros.

Kurganų kultūra buvo išplitusi stepių ir miško stepių zonoje. Penktame ir ketvirtame tūkstantmetyje klimatas buvo šiltesnis ir drėgnesnis negu dabar. Dabartinė stepių zona buvo miškingesnė. Ąžuolai, beržai, eglės, alksniai, bukai, epušės, skroblai, gluosniai, karklai, obelys ir vyšnios augo paliai upes ir upeliukus. Taurai, elniai, šernai, laukiniai arkliai, vilkai, lapės, bebrai, voverys, kiškiai ir stirnos gyveno miškuose. Visi tie gyvuliai žinomi iš archeologinių kasinėjimų.

Elnio ragai, šerno iltys bei galvijų ir avių kaulai buvo apsčiai naudojami įrankiams ir papuošalams pasigaminti. Kaplius ir kirvius dirbdinosi iš elnio ragų; ylas, kaltus ir gludintuvus — iš kaulo. Titnaginiai strėlių ir durklų antgaliai buvo vartojami strėlėms ir durklams medžioklei ir karui. Mediniai lankai neišliko, bet kad jie buvo, žinome iš įraižų ant akmens plokščių. Odiniai maišai buvo nešiojami strėlėms susidėti visai taip kaip skitų laikais tris tūkstančius metų vėliau. Kailių ir odos apdirbimui vartojo titnago gremžtukus, peiliukus, gręžtukus bei vario ir kaulo ylas. Žuvims gaudyti turėjo kaulinius žeberklus ir kabliukus.

Žemdirbystė jau buvo pažįstama, tik ji nebuvo pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu kaip pvz. Senosios Europos teritorijoje, Balkanuose ir Vidurio Europoje. Girnaakmenių ir piestų iš akmens randama Kurganų gyvenvietėse. Javai — kviečiai ir miežiai — buvo sėjami. Sora ir melono sėklos buvo rastos trečiojo tūkstantmečio Kurganų kapuose Juodosios jūros srityje. Ma-

noma, kad jau tada buvo vartojamas medinis arklas, nes aptikta arimo pėdsakų.

Kurganų žmonės plito ten, kur sąlygos buvo palankios arkliams ir galvijams ganytis. Jų pėdsakus randame stepėse į šiaurę nuo Juodosios jūros, Dobrudžoje, Dunojaus slėnyje, rytinės Vengrijos puštoje, Kuro-Arakso žemumoje Užkaukazėje, ir Sirijos-Palestinos prerijose.

Dviračių ir keturračių vežimų liekanos rastos žemutinės Volgos ir žemutinio Dniepro srityje. Vežimai turėjo ąžuolinius ratus, sukaltus iš trijų lentų. Kaip jie atrodė, galima spręsti iš miniatiūrinių modelių, nulipdytų iš molio, kuriuos dėjo į kapus. Būta dviejų rūšių: atvirų su keturiais ratais ir dviračių dengtų, tokių kaip dar ir šiandien randama stepėse. Moliniai modeliai, matyt, simbolizavo tikruosius vežimus. Pačių vežimų liekanos kapuose byloja, kad mirusieji buvo laidojami vežimuose. Vežimai plačiai vartoti trečiame tūkstantmetyje dabartinės Ukrainos ir Pietinės Rusijos srityje. Užkaukazėje bei Mezopotamijoje vežimai jau buvo vartojami ketvirtajame tūkstantmetyje.

Trečiajame tūkstantmetyje ylos, peiliukai ar skustuvai, durklai bei kirviai pradėti gamintis iš metalo. Metalurgija smarkiai plito, ypač aplink Kaukazą. Šiaurės-vakarų Kaukaze rasta nepaprasto turtingumo kapų, vadinamų karališkaisiais, kuriuose aptikta neišpasakyta daugybė auksinių papuošalų, sidabro vazų, stiklinių karolių, jaučių ir liūtų figūrėlių iš aukso ir kt. dalykų. Jau tada sritiniai valdovai arba prekiavo, arba plėšė žemes toli pietuose — Irane, Irake, gal net Palestinoje ir Egipte.

Kurganų keramika nepasižymi nei skoniu, nei technika, jei ją lygini su Senosios Europos civilizacijos nepaprasto grožio ir meistriškumo keramika. Ji buvo nedažyta. Forma buvo daugmaž kiaušinio pavi-

dalo, greičiausiai atsiradusi imituojant pintines. Palaipsniui atsirado lėkštės ir puodai plokščiais dugnais. Dekoruojami buvo aštraus įrankio įbedimais, duobučių ir virvelės įspaudimais ar apsuktos virvute lazdelės įspaudimais.

Socialinė struktūra. Apie socialinę struktūrą kalba laidojimo papročiai bei gyvenviečių charakteris.

Buvo dviejų rūšių gyvenvietės: paprasti kaimai ir piliakalniai. Kaimai kūrėsi augštose upių pakrantėse. Namų buvo nedaug, kartais nuo dešimties iki dvidešimt. Jie buvo nedideli, keturkampiai, pusiau įleisti į žemę. Dydis maždaug nuo 6 × 13 metrų iki 10 × 16 metrų. Kiekviename name buvo židinys, dažnai aptvertas akmenų tvora.

Pilnai iškastas Dereivkos kaimas Žem. Dniepro srityje užėmė 2000 kvadratinių metrų. (Tai visai nedidelis kaimas, nes pavyzdžiui Cucuteni — Tripolye kultūros kaimas Vakarų Ukrainoje ir Moldavijoje buvo beveik kaip miestas, ištisęs plote iki 15.000 ar net 25.000 kvadratinių metrų.) Pilys buvo ant augštų, sta-

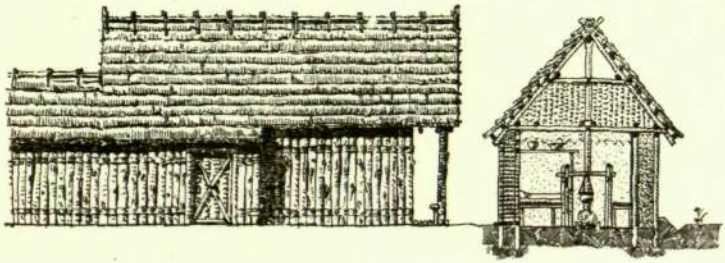

Pav. 2. „Virvelinės" kultūros namo rekonstrukcija iš Succase kaimo ties Elbingu, žemutinės Vyslos srityje. Trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. vidurys. (pagal Ehrlichą, 1936).

čių kalnų tarp upių, kartais sunkiai prieinamose vietose. Pora pavyzdžių:

a) Michajlovka, Chersono apskrityje, ant augšto Podpilnios upelio kranto netoli jo santakos su Dniepru. Tai vienas iš svarbiausių piliakalnių, apsuptas 3 metrų akmenine siena iš vidinės pusės. Jame buvo atkasta trijų laikotarpių kultūriniai sluogsniai. Viršutiniame sluogsnyje iš trečiojo tūkstantmečio rasti masyvūs akmeniniai pamatai dideliems mediniams namams iš dviejų, trijų ar daugiau kambarių. Vienas iš jų buvo net 45 metrų ilgio. Šitokie namai tai pilies rūmai, skirti valdančiajai klasei. Kaimo nameliai buvo nepalyginamai kuklesni, mažiukai, pusiau žeminiai.

b) Skelja-Kamenolomnja, į pietus nuo Dniepropetrovsko, — antras įspūdingas piliakalnis ant stataus 30 metrų augščio iškyšulio Dniepro krante. Iš trijų pusių jis buvo neprieinamas dėl ypatingai stačių ir aštrių uolų, o iš vidaus pusės buvo apsaugotas akmenų siena. Piliakalnio plotas buvo apie 1 ha. Jame taip pat rasta akmeniniai pamatai keturkampiams namams. Vienaame iš tų namų buvo akmens įrankių — gražiai gludintų kovos kirvių ir buožių — dirbtuvė. Piliakalnis priklauso viduriniajam Kurganų kultūros („Kurgan III") periodui, trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. pradžiai.

c) Livencovka ties Rostovu ant Dono: piliakalnis ant augšto kalno, apsuptas masyvia akmenų siena ir grioviais iš abiejų sienos pusių. Šiame piliakalnyje buvo net penki kultūriniai sluogsniai, datuojami nuo trečiojo tūkstantmečio vidurio iki maždaug 1500 m. pr. Kr. Sustiprinimai iš trečiojo tūkstantmečio pr. Kr.

Kiti ketvirtojo ir trečiojo tūkstantmečių Kurganų piliakalniai tirti Balkanų pusiasalyje ir rytinėje Vidurio Europoje. Didžiulis piliakalnis žinomas ties Šuplevec, 17 km į šiaurės rytus nuo Bitolos pietinėje Jugoslavijoje. Iš jo dabar padaryta akmenų skaldykla.

Dar 1959 m., kai jį kasinėjo vietiniai jugoslavų archeologai, jį supo masyvios akmenų sienos. Aštuoniolikos namų liekanos surasta ovalinėje piliakalnio viršūnėje. Namai buvo 4-5 metrų ilgio ir apie 3 metrų pločio, statyti iš vertikalių rąstų. Jie buvo išdėstyti trimis eilėmis ir stovėjo apie 1 metrą atstumu vienas nuo kito. Kiekviename name buvo apskritas ar keturkampis židinys. Šiaurės-vakarų Jugoslavijoje, Vučedolyje ties Vukovaru buvo tyrinėtas nepaprastai įspūdingas piliakalnis, įrengtas ant labai stataus Dunojaus iškyšulio (jį tyrinėjęs R. R. Schmidt atspausdino atskirą knygą apie šį piliakalnį 1945 m.). Ankstyvasis Vučedolio kultūrinis sluogsnis su jame rastu dideliu apsidiniu namu ir kitais pastatais priklauso vadinamajam „Badeno" kultūriniam kompleksui, datuojamam ketvirtojo tūkstantmečio pabaigai. Vėlesnis sluogsnis, vad. „Vučedolio" tipo, skiriamas trečiojo tūkstantmečio pradžiai. Labai didelis piliakalnis neseniai tyrinėtas ties Nagyarpad netoli Pécs, pietų-vakarų Vengrijoje (G. Bandi kasinėjimai baigti 1966 m.). Šio piliakalnio viršukalnėje stovėjo du dideli namai, į kuriuos nuo apačios iki kalno viršaus vedė akmenimis grįstas kelias. Abiejose šio kelio pusėse stovėjo eilėmis išrikiuotų nedidelių keturkampių penkiasdešimt namų. Skaičiuojama, kad juose galėjo tilpti apie 250 žmonių. Šis piliakalnis priklauso trečiojo tūkstantmečio viduriui.

Minėtieji piliakalniai turėjo būti atskirų kilčių centrais. Tai ankstyviausieji indoeuropiečių piliakalniai Europoje, mikėnų (graikų), ilyrų, keltų, baltų, slavų, germanų ir kitų indoeuropiečių piliakalnių prototipai.

Karališkosios ar karių klasės egzistavimą galima rekonstruoti ne tik iš piliakalnių, bet ir iš ypatingai turtingų kapų. Kai kurie genčių vadai surinkdavo (ar prisigrobdavo) neišpasakytą daugybę turto. Pavyz-

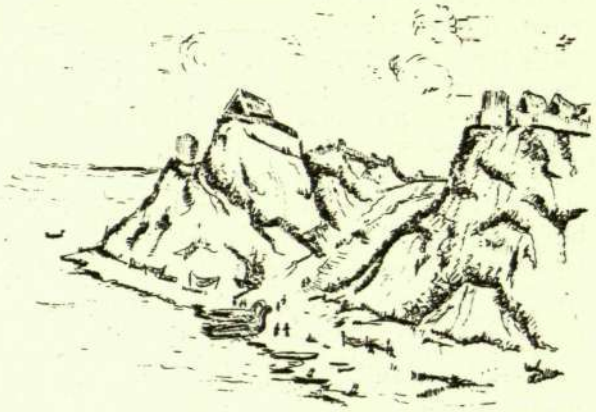

Pav. 3. Piliakalnis ties Vučedoliu ties Vukovaru, šiaurės-vakarų Jugoslavijoje, iš apie 3000 m. pr. Kr. (pagal R. R. Schmidt).

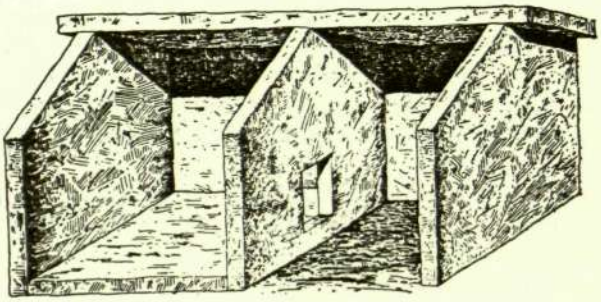

Pav. 4. Mirusiųjų namai iš akmens plokščių, atkasti karališkuose kapuose Carskaja (Novosvobodnaja) pilkapiuose Kubanės slėnyje šiaurės-vakarų Kaukaze (pagal Veselovskį 1898). Apie 2200-2100 pr. Kr.

džiui Majkopo pilkapyje Kubanės srityje, šiaurės-vakarų Kaukaze, palaidotas karalius vilkėjo drabužį, kurį dengė 68 auksinės liūtų ir 19 jaučių plokščios figūrėlės ir 38 aukso žiedai. Prie jo galvos rasta aukso, sidabro, turkyzo ir karnelijaus karolių bei sidabro indų. Jo kūną dengė baldachimas pastatytas iš šešių aukso ir sidabro štangų, keturios iš jų buvo pravertos pro auksines jaučių skulptūras (radiniai Ermitaže, Leningrade). Karalius gulėjo didžiausiame iš trijų pomirtinio namo kambarių, kituose dviejuose buvo palaidoti moteris (tur būt, žmona) ir vyras (gal tarnas). Majkopo karaliaus kapas priklauso maždaug 2500-2400 m. pr. Kr. Iš to paties laikotarpio yra žinoma dar keletas labai turtingų karališkųjų kapų. Savo turtingumu panašus yra Alaca Hüyük kapas šiaurinėje vidurio Turkijoje, greičiausiai priklausąs ankstyvojo hetitų laikotarpio karaliui.

Pasakiški turtai valdovų rankose byloja, kad apie trečiojo tūkstantmečio vidurį Kurganų (indoeuropiečių) valdančiajai klasei buvo gerai pažįstamos Artimųjų Rytų karalijos ir kad jų galia kas kart stiprėjo. Jau tada jų turėta nemažiau turto kaip žalvario ir geležies amžiuose antrajame ir pirmajame tūkstantmetyje prieš Kr. Karalių kapai, tokie kaip Majkopo ar Alaca Hüyük, yra ne tik mikėnų kapų Graikijoje iš septynioliktojo ir šešioliktojo amžių prieš Kr. prototipai, bet ir Únětice ir vėlesnio žalvario amžiaus karališkųjų kapų Vidurio Europoje, priklausiusių prailyrams ir prakeltams, o taip pat ir frygų, skitų, slavų, germanų ir taip pat lietuvių (pvz. kunigaikščių Kęstučio ir Algirdo) turtingųjų kapų prototipai. Karališkieji Kurganų kapai visados randami atskirai nuo kitų žmonių kapų. Dirbančiosios klasės žmonės buvo laidojami bendruose kapuose, viename pilkapyje laidojant šeimos žmones (šitaip buvo tebelaidojama Lietuvoje žalvario ir geležies amžiaus periode). Klasių

skirtumas pagal laidojimo būdą galima atsekti beveik per keturis tūkstančius metų.

Iš laidojimo būdo galima spręsti ir apie vyro vaidmenį Kurganų kultūros socialinėje struktūroje: pirmasis ir centrinis pilkapio kapas visados priklauso vyrui; moterų ir vaikų kapai paprastai šonuose. Gana dažnai aptinkami dvigubi vyro ir moters kapai arba vieno suaugusio ir vieno ar kelių vaikų kapai leidžia spėti, kad žmona laidojosi drauge su mirusiu vyru, o vaikai irgi galėjo būti aukojami. Kaulų analizės rodo vaikų priklausomumą palaidotam tėvui (taip pvz. buvo įrodyta Vučedolio piliakalnyje palaidotoje karališkoje šeimoje: vaikai priklausė karaliui ir buvo palaidoti šalia motinos).

Religija. Pagal kapų medžiagą galima spręsti, kad būta nepaprastai stipraus tikėjimo pomirtiniu gyvenimu. Po mirties turėjo tęstis tas pats žemės gyvenimas. Dėl to buvo statomi namai mirusiesiems, žemiškųjų namų kopijos. Mirusysis turėjo turėti savo ginklus, įrankius, papuošalus, net ir vežimą. Arkliai, jaučiai, elniai, šernai, meškos, šunys, avys, ožkos, kiškiai ir net paukščiai buvo aukojami mirusiesiems. Kai kuriuose Kurganų kapuose buvo rasta iki dešimties gyvačių skeletų. Žmonės, suaugę ir vaikai, irgi buvo aukojami (sprendžiama iš paskirų žmogaus kaulų, rastų aukų duobėse). Kai kurie gyvuliai, ypač arkliai, jaučiai ir šunys, buvo laidojami drauge su mirusiaisiais.

Namų miniatiūros, skirtos mirusiesiems, buvo padengiamos žemės ar akmenų sampilu, o ant viršaus pastatomas akmeninis antkapis, paprastai plokščias apie 1 ar 1,5 metro augščio akmuo, kuriame buvo iškaltas žmogaus pavidalas. Kai kurie tų antropomorfinių antkapių, kad ir primityviai iškaltų, turi žmogaus galvą, rankas, diržą. Kelios iš jų iš Juodosios jūros pakrančių, laiko rankoje kirvį arba buožę. Galimas dalykas, kad tos stelos vaizduoja griausmo dievą (lie-

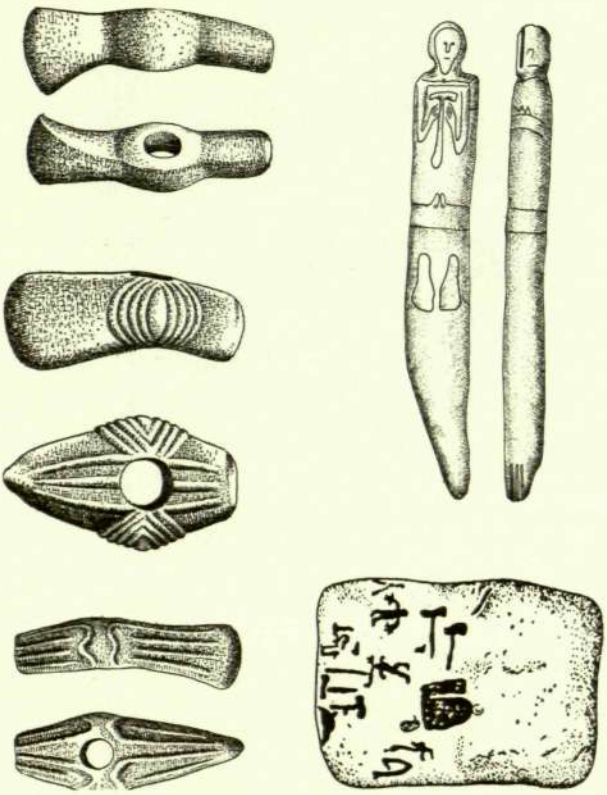

Pav. 5. Akmeninis antkapis iš apie 2000 pr. Kr. Schematiškai atvaizduotas žmogaus pavidalas, rankose laikantis kirvį. Viduryje — diržas, žemiau — pėdos. Chorbuči ties Tiraspoliu, sovietų Moldavija (pagal Dergačev, 1968).

Pav. 6. Akmens plokštė iš kapo su žmogaus figūrų, kirvių ir didelių pėdų įraižomis. Bachči-eli ties Simferopoliu, Krymas. Apie 2500-2000 pr. Kr. (pagal Tallgreną, 1934).

Pav. 7. Akmeniniai kirvukai iš 2300-2000 pr. Kr., rasti į šiaurę nuo Juodosios jūros (pagal Gimbutienę, 1956).

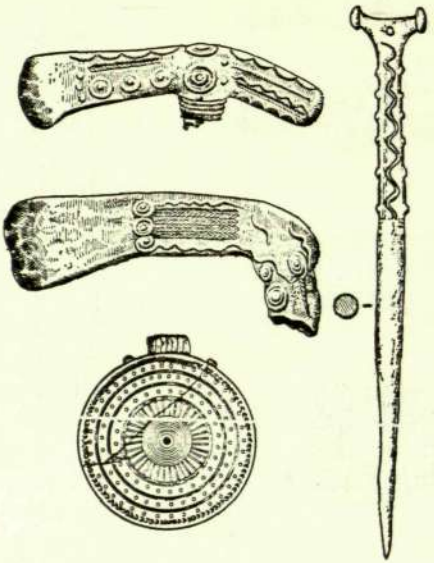

Pav. 8. Žalvario kirviai, pakabukas ir smeigtukas, ornamentuoti saulutėmis ir gyvatėmis iš šiaurinio vidurio Kaukazo. Apie 2000 pr. Kr. (pagal M. Gimbutienę, 1965).

tuviškojo Perkūno protėvį). Kovos kirvis jau anais laikais yra buvęs griausmo dievo įrankiu ir simboliu. Kirvio simbolinis charakteris pabrėžiamas jo ornamentavimu zigzagais ar spinduliais bei jo gaminimu iš brangaus akmens ir jo dydžiu, dažnai miniatiūriniu ar milžinišku. Ant akmeninių stelų ar kitokių plokščių aptinkamos iškaltos žmogaus pėdos sietinos su milžino dievo pėdomis: tai „velnio (dievo Velino) pėdų" prototipai. Šernų figūrėlės, nulipdytos iš molio, liudija šerno vaidmenį mitologijoje. Karoliai iš vilko, šuns ir elnio dantų kalba apie šių gyvulių reikš-

mę religijoje. Arklio galvos buvo išskaptuojamos iš diorito ar kitokio kieto akmens. Elnių ragai skulptūrose ar akmens įraižose visados labai dideli, o ant bronzinių elnio skulptūrėlių dažnai matomi koncentriniai ratai. Šis gyvulys dar ir iki šiandien išlikusiame folklore susijęs su saule, ypač su žiemos saulės grįžimo simbolika. Saulės ir gyvatės simboliai — patys dažniausieji ant puodų ir kaulinių bei bronzinių papuošalų. Saulės kultui įrodyti tikrai netrūksta duomenų. Vadinamoji „virvelinė keramika" iš tikrųjų dekoruota ne kuo kitu kaip saulės simbolio vaizdavimu virvelės įspaudimais aplink kaklą: žiūrint iš viršaus, tai koncentriniai ratai. Ugnies kultą liudija aukuriniai dubenėliai ant kojelės ar trijų-keturių kojelių, kuriuose randame anglių, pelenų ar suanglėjusio karvės mėšlo. Jie dažnai dekoruoti zigzagais, spinduliais ar koncentriniais ratais. Ochra, anglys ir pelenai kapuose kalba apie ugnies deginimą laidojimo apeigų metu. Tą patį liudija duobės, pilnos anglių ir pelenų. Raudona ochros spalva simbolizavo arba ugnį arba kraują (gyvybę).

III. Kilmė

Ankstyviausieji Kurganų kultūros kapai žinomi iš stepių zonos tarp žemutinio Dono ir Uralo kalnų. Daugiausia jų kasinėta žemutinės Volgos srityje. Į vakarus nuo Dono, Kryme, į šiaurę nuo Azovo jūros, žem. Dniepro ir Dniestro srityje Kurganų kapai ir gyvenvietės priklauso ateiviams; čia jie rado vietinius gyventojus, gyvulių augintojus bei žvejus. Dar nėra labai aišku, kiek tie ateiviai nuo Volgos ir Dono giminiški ar skirtingi nuo Juodosios jūros pakrančių gyventojų, archeologiškai priklausančių „Surskaja" kultūriniam kompleksui. Kita neolitinė grupė, vadinama „Dniepro-Doneco kultūra", gana plačiai išplitu-

si miško-stepių zonoje Ukrainoje ir Volynijoje ir giminiška Lietuvos „Dubičių kultūrai", savo kultūros elementais skiriasi nuo Kurganų kultūros. Jos žmonės — vietiniai masyvūs kromanjono (crômagnon) tipo; tuo tarpu Kurganų žmonės skiriami Vidužemio tipo šakai, išsiskiriančiai augštesniu ūgiu ir stambumu iš kitų Vidužemio rasės atstovų. Kol kas gana sunku tiksliau kalbėti apie pačią ankstyvąją Kurganų kultūros neolitinę stadiją ir kas buvo prieš tai. Ankstyviausiuose kapuose be avių ir galvijų kaulų dažniausiai nieko kito nerandama, ir dar labai trūksta radiokarbono datų. Iš palyginamosios medžiagos galima spręsti, kad avys ir galvijai pradėti auginti ne vėliau kaip penktame tūkstantmetyje pr. Kr.

IV. Chronologija ir ekspansija

Aukščiau duota bendra Kurganų kultūros charakteristika priklauso penktam, ketvirtam ir trečiam tūkstantmečiams pr. Kr. Šie bendri bruožai, mažai tesikeisdami, tęsėsi per tris tūkstančius metų, ekspansijos keliu plito į Europą ir Artimuosius Rytus, o atskirose indoeuropiečių grupėse konservatyviai išsilaikė per visus priešistorinius ir istorinius šimtmečius.

Chronologinė Kurganų kultūros klasifikacija remiama ne tik tipologijos ir stratigrafijos metodais, bet taip pat radiokarbono datomis ir jų patikslinimais pagal dendrochronologiją, t. y. medžio rievių skaičiavimą. Šis naujas chronologijos nustatymo būdas dabar pradėtas vartoti kaip pats patikimiausias, paremtas ilgamečių Kalifornijos-Arizonos pušų rievių skaičiavimu. Šio metodo pagalba galima nustatyti amžių iki 5500 metų pr. Kr.

Chronologijai nustatyti didelės reikšmės turi Kurganų žmonių skverbimasis į vakarus, ypač į kaimyninę Cucuteni — Tripolye civilizacijos teritoriją.

Pastarosios turtinga medžiaga žymiai geriau pažįstama ir chronologiškai lengviau apčiuopiama. Kurganų kultūros elementų pasirodymas tam tikrose Cucuteni -Tripolye kultūros fazėse rodo abiejų kultūrų sinchroniškumą.

Kurganų arba proto-indoeuropiečių kultūrą, kaip jau minėta, galima suskirstyti į tris pagrindinius periodus:

1. *Ankstyvąjį* (I), apimantį laikotarpį prieš ekspansiją į vakarus nuo Juodosios jūros.

2. *Vidurinįjį* — ekspansijos periodą, dalinantiną dar į dvi fazes, II ir III.

3. *Vėlyvąjį* (IV). Tai paskutinysis laikotarpis prieš diferenciaciją bronzos amžiuje.

Ankstyvoji Kurganų kultūra. Periodas I: ca. 5000-4000 m. pr. Kr.

Palyginimo keliu su Cucuteni-Tripolye ir Dniepro-Doneco kultūromis skiriame jį penktajam tūkstantmečiui. Šiuo metu Kurganų žmonės brovėsi į žemutinio Dniepro ir Dniestro sritį ir jų įsikūrimas palaipsniui užgniaužė čia anksčiau išplitusią Dniepro-Doneco kultūrą. Cucuteni-Tripolye kultūra tuo metu buvo pasiekusi zenitą. Archeologinėje literatūroje tai Cucuteni „A" (Tripolye „BI") fazė.

Vidurinysis laikotarpis: ketvirtasis tūkstantmetis. Periodas II: 4000 - 3500 m. pr. Kr.

Šiame laikotarpyje Kurganų kultūros pėdsakai randami ne tik į šiaurę nuo Juodosios jūros, bet ir Rumunijoje, Jugoslavijoje ir rytinėje Vengrijoje. Vyksta kultūrų kryžiavimasis: skirtingi fiziniai tipai, laidojimo papročiai, keramika ir kiti radiniai aptinkami tose pačiose vietose, net ir tose pačiose gyvenvie-

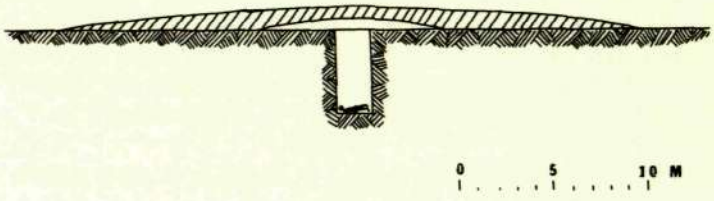

Pav. 9. Skersinis pilkapio piūvis. Žmogaus skeletas gilioje kapo duobėje. Ketvirtas tūkstantmetis pr. Kr. Konstanca prie Juodosios jūros, Rumunija (pagal Schuchhardt ir Traeger, 1918).

tėse. Dniepro-Doneco kultūra pasibaigia. Stratigrafiškai Kurganų sodybos ar kapai dengia Dniepro-Doneco kultūros paminklus. Pvz. Srednij Stog, žem. Dniepro srityje, gyvenvietės pirmasis sluogsnis priklausė Dniepro-Doneco kultūrai, antrasis — Kurganų (pagal tai sovietų archeologai šio laikotarpio Kurganų kultūrą vadina „Srednij Stog II kultūra"). Kurganų žmonių laidojimas giliose duobėse ant nugaros su sulenktomis kojomis ir rankomis medinių namelių konstrukcijose ir jų padengimas žemės sampilu skyrėsi nuo Dniepro-Doneco žmonių laidojimo ilguose grioviuose masiškai vienas ant kito ir visados ištiestoje padėtyje. Kurganų keramika—smailiu dugnu, dekoruota įbedimais ir dantuoto įrankėlio įspaudimais, skyrėsi nuo Dniepro-Doneco paskutiniosios fazės puodų plokščiu dugnu ir dažniausiai virvelės įspaudimo būdu ornamentuotos keramikos. Dar labiau ji skyrėsi nuo Cucuteni-Tripolye civilizacijos polichromiškai dažytos keramikos.

Kurganų kapai pasirodo Dobrudžoje, visoje žem. Dunojaus srityje ir rytinės Vengrijos stepėse. Seno-

sios Europos civilizacijos nė viena šaka nelaidojo savo mirusiųjų pilkapiuose, specialiai pastatytuose „mirusiųjų namuose". Radinių paralėlės leidžia sugretinti Kurganų kultūros paminklų atsiradimą Rumunijoje su Cucuteni kultūros AB periodu ir rytinės Vengrijos Tysos (Tisza, Theiss) upės srityje egzistavusios vad. „Tiszapolgár" kompleksu.

Kurganų kultūros III periodas. 3500-3000 m. pr. Kr.

Stratigrafiškai šis laikotarpis gerai dokumentuotas. Michajlovkos piliakalnio vidurinysis (II) sluogsnis geriausiai jį reprezentuoja. Visa Juodosios jūros sritis dabar jau buvo galutinai užvaldyta Kurganų kultūros žmonių. Radinių skaičius žymiai padidėjo. Tame pačiame laikotarpyje jie savo šaknis įleido Dunojaus srityje ir Balkanuose iki Makedonijos pietuose. Jų įsigalėjimas galutinai sužlugdė augštąją Europos civilizaciją rytiniuose Balkanuose (vad. „Gumelnica"), Moldavijoje ir Ukrainoje („Cucuteni-Tripolye"), Jugoslavijoje („Vinča" ir „Butmir"), rytinėje Vengrijoje („Tiszapolgár - Bodrogkeresztúr"), vakarinėje Vengrijoje, rytinėje Austrijoje, pietų Lenkijoje ir vidurio Čekoslovakijoje („Lengyel"). Apie 4000 m. pr. Kr. pasiekusi savo viršūnę nepaprastais laimėjimais mene ir technologijoje, Europos civilizacija staiga pradėjo nykti. Radikalus persiformavimas ir kultūrinio lygio kritimas gali būti suprantamas tik svetimo elemento infiltracija, nusiaubimu ir kultūrinių centrų užgniaužimu. Jokia gamtos katastrofa šioje Europos srityje nežinoma, tik klimatas šiek tiek drėgnėjo ir šąlo, bet šis procesas vyko pamažu. Įsivyravo kultūrinis uniformizmas dideliame Europos plote, kurį galime pavadinti „Balkanų-Dunojaus kompleksu". Toks drastiškas civilizacijos griuvimas istorijai pažįstamas: panašiai buvo, kai žlugo Romos imperija dėl barbarų

brovimosi iš rytų. Įsibrovėliai buvo labai skirtingos kultūros žmonės, judrūs, stiprūs, greičiausiai žiaurūs kaip ir vėlyvesnieji indoeuropiečiai (skitai, sarmatai, germanai, slavai, net ir lietuviai). Jų gentys buvo nedidelės, gyvenančios griežtoje patriarchalinėje sistemoje, valdomos vieno valdovo ir vyrų tarybos. Ramiai gyvenusiems vietiniams europiečiams pusnomadžių raitelių įsibrovimas neabejotinai nešė siaubą.

Šiaurinių Balkanų ir Dunojaus srityje pradėjo kurtis naujo charakterio kultūrinės grupės. Archeologai kiekvienoje dabartinių valstybių tos naujos kultūros variantus vadina vis kitais vardais: „Ezero" Bulgarijoje, „Černavoda" Dobrudžoje ir visoje rytinėje Rumunijoje. „Coţofeni" Transilvanijoje ir pietvakarinėje Rumunijoje, „Gorodsk-Usatovo" vak. Ukrainoje, „Proto-Baden" ir „Boleraz" Vengrijoje, šiaurinėje Jugoslavijoje bei rytinėje Austrijoje. Šie pavadinimai atsiradę pagal tyrinėtas gyvenvietes arba kapinynus. Chronologijai nustatyti yra visa eilė radiokarbono datų, kurios po ištaisymo pagal dendrochronologijos principus priklauso apie 3000 m. pr. Kr. ar antrajai ketvirtojo tūkstantmečio pusei.

Šitame laikotarpyje prasidėjo Kurganų žmonių ir kultūros infiltracija į šiaurinę Europą, į „Piltuvėlinės keramikos" („Trichterbecherkultur", „Funnelnecked Beaker") sritį Vokietijoje pagal Dunojaus aukštupį ir Elbės, Oderio bei Vyslos upes į šiaurinės Europos žemumas. Pabaltijo Kurganų žmonės greičiausiai nebuvo pasiekę prieš 3000 m. pr. Kr.

Kurganai išplinta ir Užkaukazėje. Azerbaidžane tyrinėta visa eilė pilkapių, kurie pagal radiokarbono datas skirtini šitam ekspansijos laikotarpiui (pvz., Učtepe pilkapiai Mil'ska stepėse ties Karkar-Čaja upe; 1961 m. A. A. Jesseno tyrinėjimai). Šiaurinio Irano kultūroje įvykęs pasikeitimas irgi siejamas su naujų

žmonių iš šiaurės įsibrovimu. Ši nauja kultūra vadinama „Pilkosios keramikos" kultūra („Gray Ware culture").

Vėlyvoji Kurganų kultūra. IV periodas: 3000-2000 m. pr. Kr.

Kurganų ekspansija ar trumpalaikiai įsibrovimai palietė šiaurinę Europą (išskyrus arktinę zoną), Graikiją, Italiją, Turkiją, rytinį Vidužemio pajūrį ir net Egiptą.

Kultūros uniformizmas pastebimas beveik visoje Europoje. Varis buvo plačiai vartojamas. Kaukaze Kurganų IV periodas — pilnai išsivysčiusi metalų kultūra, tik šiaurinėje Europoje, į šiaurę nuo Karpatų ir Alpių, kultūra dar tebebuvo chalkolitiniame (varioakmens) laipsnyje.

Michajlovkos piliakalnio (žem. Dniepro baseine) viršutinysis sluogsnis su akmenų sienų sustiprinimais ir pilies namais ant akmeninių pagrindų priklauso šitam periodui. Šiauriniame Kaukaze tam laikotarpiui skirtini garsieji karališkieji Majkopo ir Tsarskaja (Novosvobodnaja) kapai, o Anatolijoje — Alaca Hüyük ir Horoztepe karališkieji kapai. Chronologiškai jie sutampa su antruoju Trojos periodu ir trečiuoju ankstyvosios dinastijos periodu Mezopotamijoje. Kapų turtingumas rodo, kad Kurganų kilčių vadai sugebėjo pakankamai prisigrobti ir kietai valdyti žemes, kuriose jie įsikūrė. Galima spėti, kad apie trečiojo tūkstantmečio vidurį Kaukazas ir į pietus nuo Kaukazo, vidurinė ir vakarinė Turkija bei Iranas buvo indoeuropiečių kontroliuojamos.

Į šiaurę nuo Azovo jūros, Dono ir Doneco baseinuose, antroje trečiojo tūkstantmečio pusėje pasirodo vadinamieji „katakombiniai" kapai. Jie randasi tokiuose pačiuose pilkapiuose kaip ir ankstyvesnieji giliose

duobėse namelio pavidalo kapai, bet dažnai aptinkami kaip antriniai t. y. įkasti į jau egzistuojantį pilkapį. Katakombiniams kapams (kurie dar vadinami krosnies pavidalo, „Oven-shaped", kapai) paralelių randama Kikladų salose, šiaurės - vakarų Sicilijoje, Apulijoje ir net Palestinoje. Net ir radinių atžvilgiu galima pastebėti stebėtiną panašumą. Marmuro, nefrito, serpentino ir kitokio brangaus akmens buožės ir kovos kirviai, sidabriniai auskarai ir plaukų papuošalai, žalio ir balto fajanso (stiklo), karnelijaus ir sraigių karoliai katakombiniuose kapuose į šiaurę nuo Juodosios jūros liudija plačius ryšius su viduržemio sritimi. „Katakombiniam" laikotarpiui taip pat būdingas ypatingas metalo dirbinių bei ratų ir vežimų pagausėjimas. Kai kurie archeologai mano, kad katakombinių kapų atsiradimas aiškintinas naujų žmonių atėjimu į Azovo jūros sritį. Autorės manymu, tai Kurganų kilmės žmonių grįžimo į tėvynę rezultatas po „pasivažinėjimo" ir „pasiplaukiojimo" (greičiausiai siaubimo ar plėšikavimosi tikslais) po Egėjaus, Viduržemio ir Adrijos vandenis. Laivai tais laikais jau turėti (visos indoeuropiečių kalbos žino irklo ir laivo pavadinimus). Radiokarbono datos katakombinius kapus Dono žemupyje skiria antrajai trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. pusei (pvz. Kudinov ties Bagaevo kapai, datuoti Kalifornijos Universiteto Los Angelėje laboratorijoje: ca. 2450-2250 pr. Kr.).

Vidurio ir šiaurės Europoje Kurganų kultūros žmonės įsigalėjo ne vėliau trečiojo tūkstantmečio vidurio. Čia jų kultūrą archeologai vadina „Virveline" arba „Kovos kirvių". Ji išplinta Lenkijoje, Pabaltijy iki Suomijos ir šiaurės-vakarų Rusijos ir šiaurės-vakarų Vokietijoje, Olandijoje ir pietinėje Švedijoje, o kiek vėliau ir Anglijoje. Tik Prancūzija, Ispanija ir kai kurios Italijos sritys liko nepaliestos.

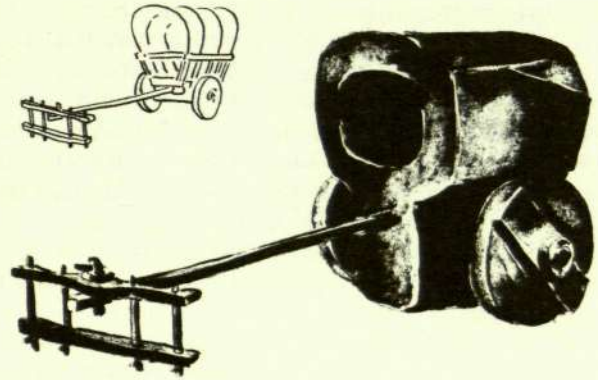

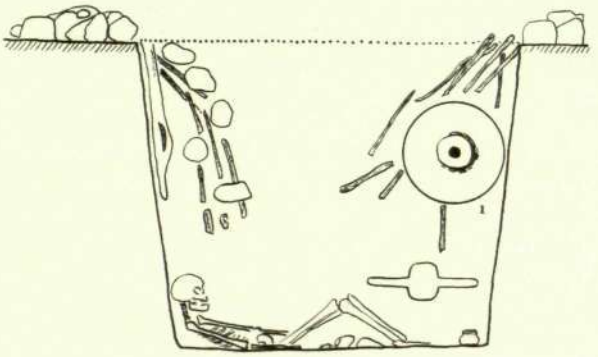

Pav. 10. Stepių tipo dviračio vežimo rekonstrukcija pagal miniatiūrinę molio kopiją, rastą Tri Brata pilkapyje ties Elista pietinėje Rusijoje. Data: apie 2200 pr. Kr.

Pav. 11. Kapo skerspiūvis, kuriame buvo rasta mediniai ratai ir kitos vežimo dalys. Tri Brata pilkapis ties Elista, pietinė Rusija. Data: 2200 pr. Kr. (pagal Sinicyną, 1948 ir Gimbutienę, 1956).

Apie 2300-2200 m. pr. Kr. Kurganų kultūros žmonių siautėjimas Egėjaus jūros srityje, pietinėje Turkijoje, Sirijoje, Palestinoje ir Egipte atžymėtas visos eilės miestų sugriovimu. Graikijoje indoeuropiečiai įsigali po 2300-2200 m. pr. Kr. Kitur Vidužemio jūros srityje jie ilgam neįsikūrė. Kretos minoinė civilizacija, paskutinioji senosios Europos atplaiša, dar tęsėsi antrajame tūkstantmetyje pr. Kr.

IV-ojo Kurganų periodo ekspansija ir siaubimai baigė ilgą indoeuropiečių judėjimo ciklą. Jis tęsėsi mažiausiai 2500 metų. Per visą šitą laikotarpį indoeuropiečių kalba turėjo plisti iš palyginti nedidelio ploto į Europos žemyną ir Artimuosius Rytus ir vis kaskart daugiau diferencijuotis.

Kurganų kultūros „eksplozija" aiškintina jos ekonomine ir socialine struktūra. Kelis tūkstančius metų vykstanti ekspansija fermentavo vagabundinę indoeuropiečių psichę. Karas ir plėšikavimas jiems buvo augščiausia garbė ir laimė.

Išvados

1. Penktojo ir ketvirtojo tūkstantmečių pr. Kr. Kurganų kultūra buvo vienalytė.
2. Jos branduolys yra buvęs stepėse tarp žemutinio Dono ir Uralo kalnų.
3. Ypatingą reikšmę šios kultūros vystymuisi turėjo arklio prisijaukinimas apie 4000 m. pr. Kr. Ketvirtajame tūkstantmetyje arklys paplito į vakarus nuo Juodosios jūros ir buvo naudojamas ne tik mėsai ir pienui, bet ir jojimui. Ratai atsirado ketvirtajame tūkstantmetyje pr. Kr.
4. Kurganų kultūros elementai ekonominėje, socialinėje ir religinėje struktūroje sutinka su hipotetinėmis rekonstrukcijomis pagal bendrus žodžius indoeuropiečių kalbose:

A. *Ekonomija.* Ankstyvojo Kurganų kultūros periodo augmenijos ir gyvūnijos formos sutinka su lingvistiniais duomenimis. Pagal archeologinius duomenis žinome, kad Kurganų kultūros srityje augo ąžuolai, beržai, eglės, alksniai, skroblai, epušės, karklai ir bukai. Miškuose veisėsi taurai, elniai, šernai, laukiniai arkliai, meškos, vilkai, lapės, bebrai, voverys. Buvo pakankamai gyvačių ir varlių. Stepių zona tais laikais buvo labiau miškinga negu dabar. Visi naminiai gyvuliai — jaučiai, karvės, avys, kiaulės ir arkliai — jau buvo. Galvijų ir arklių auginimas buvo Kurganų kultūros ekonomijos pagrindu. Žemdirbystė praktikuojama nuo ankstyvojo periodo. Bendrieji indoeuropiečių žodžiai žino sėmenį (sėklą) **sēmn,* būta medinio arklo — šaknis **ar(ā)* bendra indoeuropiečių kalboms — ir „kirpta" javai titnaginiais peiliukais ar piautuvais. Žodis **kerpō* žinomas daugeliui indoeuropiečių kalbų. Vilnos ir linų buvimą liudija tiek lingvistiniai, tiek archeologiniai duomenys. Odos ir pintinių dalykų gaminimą taip pat įrodo abeji duomenys.

Pirmieji metalo dirbiniai galėjo būti pasiskolinti iš rytinės Vidurio Europos ir iš Kaukazo. Nenuostabu, kad nėra vietinės kilmės pavadinimo variui ar bendrai metalui indoeuropiečių kalbose. **roudhos* (plg. liet. kl. „rūda") galėjo būti pasiskolinta iš sumerų *urud(u).* Žodis vežimui bendras indoeuropiečių kalboms: šaknis **vegh-* pažįstama daugeliui indoeuropiečių kalbų. Bendri žodžiai ir ratui, ašiai ir kitoms vežimo dalims. Taip pat, kaip jau minėta, indoeuropiečių turėta tie patys vardai laivui (nauta, nuta) ir irklui turėta tie patys vardai laivui (nauta, nuta) ir irklui.

B. *Socialinė struktūra.* Pilių (lietuvių *pilis,* graikų *pólis,* sanskrito *pur-as)* statymas ant kalnų ar kalvų su įsitvirtinimais ir gyvenamomis patalpomis valdančiajai klasei ir mažų kaimų kūrimasis aplink juos

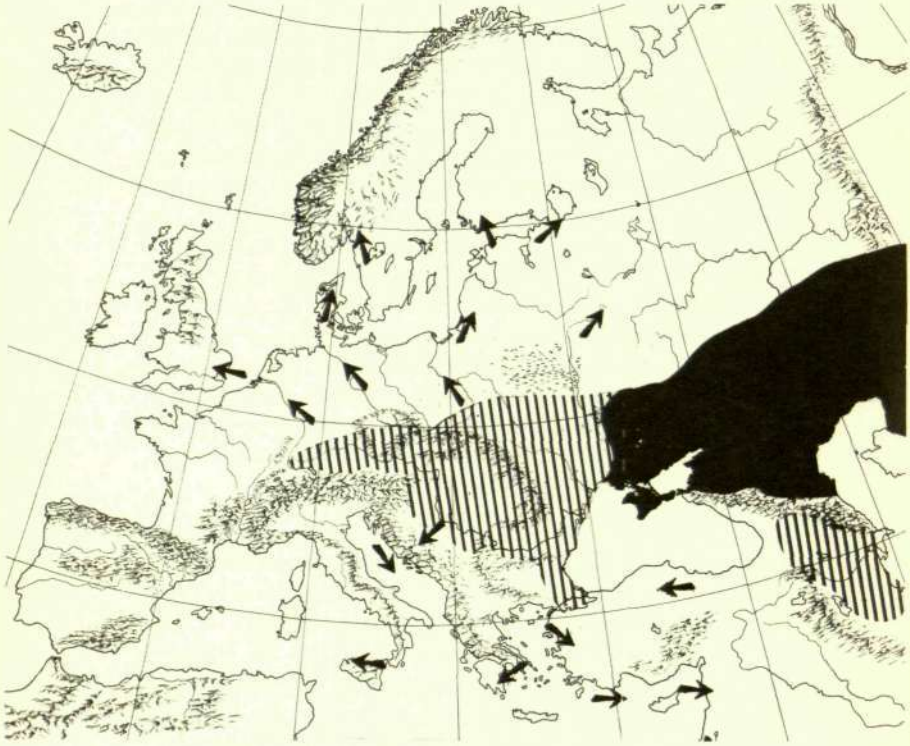

Pav. 12. Kurganų kultūros išplitimo schema. Brūkšniuota teritorija: proto-indoeuropiečių išplitimas Europoje ketvirtajame tūkstantmetyje pr. Kr. Strėlės: proto-indoeuropiečių infiltracija ir ekspansija trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. bėgyje. Juoda sritis: protėvynės teritorija, iš kurios prasidėjo judėjimas į Europą ir Artimuosius rytus.

archeologiškai paliūdytas per tūkstančius metų ir puikiai sutampa su lingvistiniais duomenimis, kurie rodo indoeuropiečių visuomeninę santvarką susidedančią iš valdančiojo, karių ir dirbančiųjų (žemdirbių, gyvulių augintojų) luomų. Tokia pati stratifikuota visuomenė žinoma ir iš ankstyvųjų rašytinių šaltinių, liečiančių hetitų, indų, iranėnų, graikų, romėnų, trakų ir skitų socialinę santvarką. Tokia pati buvo ir germanų, keltų, slavų ir baltų visuomenė.

Socialinės struktūros bei žodžių lyginamosios studijos liudija indoeuropiečių patriarchalinę, patrilokalinę ir egzogaminę sistemą ir gyvenimą mažuose namuose mažais kaimais. Archeologiniai duomenys tai paremi ir papildo.

C. *Religija.* Archeologiniai paminklai pilnai religinės sistemos neatskleidžia, bet papildo iš lyginamosios mitologijos pažįstamus mitinius įvaizdžius bei konservatyviai besitęsiančius religinius papročius, pvz. laidojimo papročiai liudija stiprų tikėjimą į pomirtinį gyvenimą, gyvulių aukojimą ir apskritai smarkiai išsivysčiusį ceremonializmą laidojant augštosios kastos žmones. Kiti duomenys liudija griausmo (Perkūno) ir požeminio mirties dievo ar milžino (Velino-Odino prototipo) buvimą. Neabejotinai egzistavo saulės, ugnies, arklio ir jaučio kultai. Tokie gyvuliai kaip šunys, vilkai, šernai ir gyvatės taip pat turėjo svarbų vaidmenį nuo pat seniausiųjų indoeuropiečių protautės laikų. Šventyklos archeologiškai neatsekamos, nes pra-indoeuropiečiai greičiausiai jų neturėjo; jos buvo atvirame lauke, gamtos rezervuaruose.

5. Kurganų žmonių ir gyvulių bandų augimas, arklio panaudojimas jojimui bei vežimų vartojimas buvo svarbiausiais Kurganų kultūros ekspansijos faktoriais. Šios kultūros išsiplėtimas vyko keliomis bangomis:

A. Ekspansija į Balkanų-Dunojaus sritį pirmoje ketvirto tūkstantmečio pusėje ir toliau į šiaurinę Europą.

B. Ekspansija į Užkaukazę, Iraną ir Turkiją antrojoje ketvirtojo tūkstantmečio pusėje.

C. Puolimai ar plėšikavimai ir dalinė ekspansija Egėjaus, Adrijos ir rytinio Vidužemio jūros pakrantėse apie 2500-2200 metus pr. Kr.

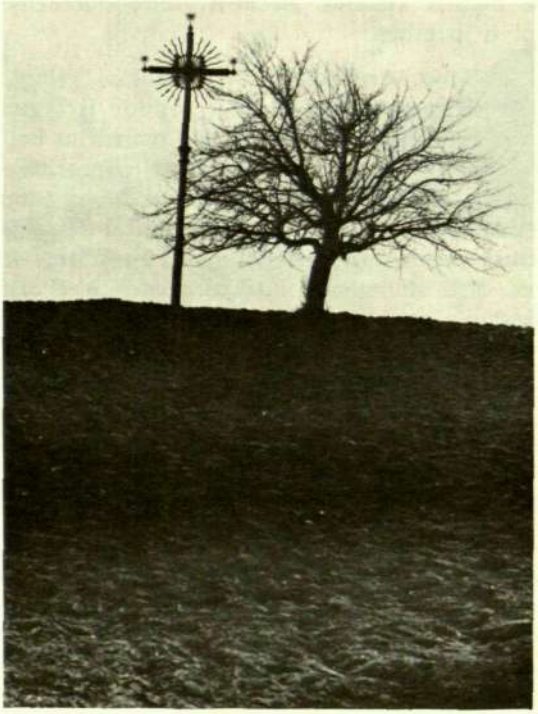

ir pirmą rudenio naktužę
sugrįši tu namolei
ir ant baltai pakloto guolio
rasi kūną piktai išsemtą

broleli manasai broleli
bebalsę atrasi
aklą atrasi
kažko išsiilgusią
prie tuščio kibiro prirakintą
geležies klumpėm prislėgtą
kraujuojančių
šlamančių
ūbaujančių girių apraudotą
broleli manasai broleli
atrasi mane

ateina naktys

laukinės
kraujuojančios
raudančios rudenio naktys

ir užgauna mane prabėgom
audringa
beprasmė
bevaisė metų skiltis
sausros paliestus plaukus kedendamas
kūkčioja vėjas
ir tyliai rauda
pervertos rankos

ir stoviu
sulaukus piūties
nesulaukdama derliaus

SOCIALINĖS PROBLEMOS SOVIETINĖJE LIETUVOJE: I

B. V. MAČIUIKA

Šio straipsnio rėmuose bandysime paanalizuoti dabartinėje sovietinėje Lietuvoje egzistuojančias socialines problemas bei visuomenės susierzinimą, nepasitenkinimą sukeliančius, socialine žala pasižyminčius veiksnius bei reiškinius. Šie reiškiniai, asocialios nuotaikos bei veiksmai yra iššaukiami nepalankių gyvenimo sąlygų ir aplinkos, o taip pat ir individų bandymų tas sąlygas sau asmeniškai, kad ir visuomenės sąskaita, visuomenines — režimines normas laužant, „pataisyti". Apskritai, šie reiškiniai iškyla ir bujoja dėl neišlygintų susikirtimų, įtampos bei trinčių tarp asmeninių ir bendruomenės interesų, individo susvetimėjimo visuomenės atžvilgiu, ir tuo priklauso plačiai socialinių problemų — visuomeninių negerovių — kategorijai.

Panašios negerovės bei problemos egzistuoja kiekvienoje santvarkoje, .tiktai ne visose bendruomenėse jos tiksliai ir išsamiai aprašomos, analizuojamos, nevienodu intensyvumu ieškoma jų sprendimo ar bent sumažinimo jų neigiamos įtakos. Pastaruoju metu sovietinėje Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje,

jau pradedama viešai diskutuoti egzistuojančias socialines problemas, bet ir šiuo metu vis dar pastebimas nenoras jas išsamiai aprašyti bei moksliškais faktais paremtoje šviesoje viešai išnagrinėti. Šis nenoras yra suprantamas, nes, marksistiniu-ideologiniu požiūriu žvelgiant, „socialistinėje santvarkoje" nusikaltimams ekonominis-klasinis pagrindas jau senokai turėjo būti atimtas. Todėl nusikaltimai bei visokių rūšių socialinės negerovės ir trintys yra dažniausiai sovietinių ideologų vadinami „kapitalistinės - buržuazinės visuomenės atgyvenomis", nebūdingomis dabartinei socialistinei visuomenei, ir todėl greitai pranyksiančiomis, nors kartais ir pripažįstama, kad tam tikros mažesnio „neklasinio ir neantagonistinio" pobūdžio trintys liksiančios egzistuoti iki pilno komunistinės visuomenės įkūrimo.[1]

Pastaraisiais metais sovietinių mokslininkų bei partinių veikėjų buvo pastebėta, kad kai kurie antivisuomeniški reiškiniai ne tik kad nesumažėjo skaičiumi, nei dažnumu, bet rodo tam tikrą palinkimą net ir „socializmo sąlygomis" plėstis. Šis faktas iššaukė sovietinių sociologų ir partinių ideologų tarpe tam tikro susirūpinimo. Buvo pradėta šiuos antivisuomeninius reiškinius, socialines blogybes kaip girtuoklystę, chuliganizmą, skyrybas, pernelyg dažną darbovietės keitimą ar iš viso visuomenei naudingo darbo vengimą sistematiškiau analizuoti. Pradėta ieškoti priežasčių šių reiškinių plėtimuisi išaiškinti, susirūpinta surasti priemones, kurios padėtų su jais efektyviau kovoti. Šį rūpestį kaip tik ir patvirtina žymiai padidėjęs

1) Plg. J. Minkevičius, "Apie kai kuriuos socialistinės visuomenės prieštaravimus," *Problemos*, Nr. 2(1968), psl. 28-30; J. Karosas, "Socializmas ir moralė," *Komunistas* (1969 spalis), psl. 66; A. Balsys, *Tiesa*, 1971 balandžio 21 d.; ir R. J. Osborn, "Crime and the Environment: The New Soviet Debate," *Slavic Review*, XXVII, (1968 September), psl. 396.

socialines problemas nagrinėjančių knygų bei straipsnių skaičius, bandančių jas išsamiau nušviesti, jų dėsningumus moksliškai apibrėžti ir tuo prisidėti prie jų pašalinimo, arba nors ideologiniu požiūriu jas „tinkamiau" viešumai pristatyti. Šio socialinėms problemoms dėmesio pasėkoje buvo atskleista ir patiekta daugiau duomenų, iliustruojančių dabartines socialines negeroves sovietinėje Lietuvoje, aprašančių gyvenimą joje realistiškesniu, nebe taip nudailintu — nulakuotu požiūriu. Šiais duomenimis remiantis galima, kad ir iš tolo, plačiau ir sistematiškiau paanalizuoti bei dokumentuojant aprašyti socialinių problemų Lietuvoje išsiplėtimą bei priežastingumus, nors vakarietiško mokslinio lygio statistinių duomenų analizė dar tebėra neįmanoma.

Čia reikia pridurti, kad sovietiniuose šaltiniuose randamas šias problemas liečiąs diskusijų lygis aiškiai parodo, kad socialinių problemų klausimais jie turi žymiai daugiau duomenų nei jie yra linkę šiuo metu viešai paskelbti. Šio slaptumo bei nenoro priežastis yra greičiausiai ta, kad Sovietų turimieji duomenys nusikaltimų klausimais yra jiems vis dar pakankamai nepalankūs, žiūrint politiniu-ideologiniu „klasiniu" požiūriu, nes nepatvirtina šiuo atveju jų ideologinių „tikėjimo nuostatų". Taigi panašių, sau nepalankių, lyginimų su vakarietiškais kraštais vengiama, nors kiekybiniai duomenys šiems palyginimams tikriausiai turimi. Dažniausiai viešumoje sovietiniai publicistai pasitenkina tiktai labai jau bendrais tvirtinimais, kad nusikaltimų kontrolės srityje Sovietų Sąjungoje padėtis yra gerėjanti. Šių tvirtinimų tačiau jie nedviprasmiškais faktais iki šiol viešai neparemia, nors sovietinės spaudos diskusijos, pvz. nužudymų bei sunkių kūno sužalojimų, apiplėšimų arba kitais sunkesnių bei lengvesnių nusikaltimų klausimais aiškiai įtaigoja, kad šių nusikaltimų registracija yra vykdoma

ir statistiniai duomenys specialioms įstaigoms prieinami.[2]

Tad čia ir bandysime bent trumpai identifikuoti jiems daugiausia šiuo metu rūpesčio keliančias problemas, paanalizuoti priežastis jų pačių daugiau į viešumą iškeltų negerovių išplitimui paaiškinti. Nors iš dalies šios socialinės problemos yra bendros visoms Sovietų Sąjungos respublikoms, nesvetimos jos ir kitoms, daugiau urbanizuotoms, supramonintoms Rytų ir Vakarų pasaulio dalims, tačiau šio straipsnio ribose bandysime pailiustruoti vien tik Lietuvos gyventojų tarpe paplitusias, dažniau pastebimas, vietinio režimo bei visuomenės diskutuojamas, sprendimų reikalaujančias socialines negeroves. Neliesime čia kai kurių problemų, kaip pvz. sunkių nusikaltimų, ne dėl to, kad jų sovietinėje Lietuvoje nepasitaiko, bet dėl to, kad joms rimtai analizuoti iki šiol nėra pakankamai paskelbta duomenų. Sovietinės įstaigos iki šiol tenkinasi paskirų nužudymų, apiplėšimų ir panašių nusikaltimų individualių atvejų aprašymu, juos laikydami „netipiškais", ir tuo išvengdami „socialinių dėsningumų", privedančių prie panašių nusikaltimų „socializmo sąlygomis" diskusijų.

Tarpe socialinių problemų, pastaruoju laiku atkreipusių sovietinės spaudos ypatingą dėmesį, yra visų pirma alkoholinių gėrimų nesaikingas vartojimas ir ryšium su tuo susiję nusikaltimai bei kitos socialinės negerovės. Alkoholio piktnaudojimas sovietinėje spaudoje laikomas viena iš svarbiausių priežasčių, vedančių prie visos eilės kitų nusikaltimų: nuo chuliganizmo iki žmogžudysčių imtinai.[3]

2) Plg. N. F. Kuznetsova, *Prestuplenie i prestupnost'*, (Maskva, 1969), psl. 212-213; A. Randakevičius, *Švyturys*, Nr. 4 (1971 vasaris), psl. 5; A. Kairelis, *Tiesa*, 1968 sausio 31 d.; ir J. Mikalauskas, *Tiesa*, 1970 lapkričio 10 d.

3) Plg. *Tiesa*, 1969 rugpjūčio 17 d. ir 1970 lapkričio 10 d.

Sprendžiant iš publicistinės spaudos puslapių bei dažnai nagrinėjamų gyvenimiškų dabarties temų grožinėje literatūroje, Lietuvoje geriama visokiausiomis progomis ir dažniausiai be saiko. Apie suvartojamą alkoholio kiekį paskelbta duomenų, kurie pailiustruoja dabartinį šios problemos rimtumą.

Palyginimui Lietuvoje skelbiami duomenys apie Prancūziją, kur asmeniui metams suvartojama apie 28 litrai absoliutaus alkoholio, daugiausia, žinoma, vyno pavidalu,[4] o taip pat ir JAV, kur sunaudojama apie 6 litrai absoliutaus alkoholio (190 proof) asmeniui metams.[5]

Sovietinėje Lietuvoje 1959 m. buvo sunaudota apie 4.5 litro degtinės ir apie 2.5 litro vyno asmeniui; gi 1968 m. jau beveik 9 litrai degtinės ir 8 litrai vyno asmeniui, neskaitant parduoto ar namie pagaminto alaus nei „naminės".[6] Galima išskaičiuoti, kad 1969 m. iš visų mažmeninėje prekyboje parduodamoms prekėms pirkti asmeninių išlaidų, statistikoje paslėptų „kitų maisto prekių" kategorijoje, apie 17-19 nuošimčių išleidžiama įvairiems alkoholiniams gėrimams, kas sudarytų apie 95-110 rublių asmeniui į metus.[7] Sovietinėje spaudoje minimi duomenys rodo, kad Panevėžyje vidutiniškai 6.5 nuošimčiai viso *šeimos* uždarbio yra išleidžiama alkoholiniams gėrimams.[8]

Alkoholio sunaudojimas, remiantis sovietiniais šaltiniais, ne mažėja, bet didėja. Skaičiuojant vienam asmeniui, per paskutinį dešimtmetį sunaudoto alkoholio kiekis Lietuvoje padvigubėjo. Šiuo metu apie vienas trečdalis visų maistui pirkti pinigų išleidžiamas

4) *Literatūra ir Menas*, 1969 kovo 8 d., psl. 13.
5) *Tiesa*, 1969 rugpjūčio 17 d.
6) *Švyturys*, Nr. 4 (1969 vasaris), psl. 25.
7) Išskaičiuota iš *Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1969 metais* (Vilnius, 1970), psl. 356, 369.
8) *Tiesa*, 1970 rugsėjo 2 d.

alkoholiniams gėrimams.[9] Lygindami šią padėtį su 1936/37 m. Lietuvoje vestais biudžetinių išlaidų tyrinėjimais, randame, kad tik apie 2 nuošimčiai visų asmeniškų išlaidų darbininkų šeimose būdavo skirta alkoholiniams gėrimams, kas sudarydavo apie 13 litų asmeniui į metus.[10]

Minėtieji sovietiniai duomenys yra gan atsargūs ir konservatyvūs savo alkoholizmo padėties įvertinimuose. Yra sovietinių šaltinių, kurie teigia, kad vien tik krautuvėse pirkto alkoholio — degtinės, likerio ir vyno — Lietuvoje sunaudojama apie 14-18 litrų asmeniui metams, degtinės (greičiausiai 50 laipsnių stiprumo) ekvivalentu, kas sudarytų apie 28-36 litrus *suaugusiam* žmogui metams.[11] Vėl kiti šaltiniai tvirtina, kad prie minėtojo jau gerokai didesnio kiekio, dar reiktų pridėti *namuose* gamintą „krūminę", kuri, atrodo, gan plačiai naudojama ne tik kaimo, bet ir miesto poreikiams patenkinti. Tai padarius, jų nuomone, gautųsi apie 50 litrų geriančiam asmeniui į metus *degtinės* formoje.[12]

Tad alkoholinių gėrimų pagaminami, ir tuo labiau sunaudojami, kiekiai yra gan žymūs. Kad šie skaičiai nėra perdėti, liudija alkoholinių gėrimų Lietuvoje pasiektas gamybos lygis, kuris rodo, kad 1969 m. Lietuvoje *vienam gyventojui* buvo pagaminta 9.7 litrai degtinės ir likerių, 5.7 litrai vynuogių vyno, 5.8 litrai vaisių ir uogų vyno, 27.8 litrai alaus ir tik 14.2 litrų be-

9) *Literatūra ir menas*, 1969 kovo 8 d., psl. 13.

10) *Ostland in Zahlen*, (Riga, 1942), psl. 120. Darbininkų šeimose apie 4.6 %, ir tarnautojų šeimose apie 3.6 % visų maisto išlaidų buvo išleidžiama alkoholiniams gėrimams . pirkti, [*297-ių šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936-1937 m. rezultatai*, (Kaunas, 1939), psl. 34, 36, 64.]

11) *Švyturys*, Nr. 16 (1969 rugpjūtis), psl. 28 ir *ten pat*, Nr. 22 (1969 lapkritis), psl. 10.

12) *Literatūra ir menas*, 1969 kovo 8 d., psl. 13.

alkoholinių gėrimų.[13] Iš sovietinių šaltinių atrodo, kad šie kiekiai naudojami labai dažnam ir besaikiam, „iki nukritimo" gėrimui. Progų tam atsiranda: algos gavimas, įvairių premijų aplaistymai, asmeninės, šeimyninės ir įstaiginės šventės, įstaigų rengiami paminėjimai, vakarai — „žiburėliai". Pagaliau, neseniai įvesta naujovė — 5 dienų darbo savaitė — taip pat veda prie vis didesnio alkoholio sunaudojimo, kuriam ribos iki šiol, deja, nesimato.

Alkoholinių gėrimų besaikio naudojimo socialinės pasėkos yra rimtos. Visų pirma, sovietinių šaltinių nuomone, daugumas rimtesnių nusikaltimų bei mažesnių prasižengimų viešajai tvarkai įvykdomi nusigėrusiame arba gerokai išgėrusiame stovyje. Tvirtinama, kad virš 60 % visų nusikaltimų Lietuvoje įvykdomi girtų arba išgėrusių; tarp jų 51% visų nužudymų, 62 % sunkių kūno sužalojimų, 70 % apiplėšimų, apie 80 % chuliganizmo bei vandalizmo veiksmų, ir 30-40% susisiekimo nelaimių.[14] Be to, žymus kiekis nelaimingų atsitikimų, privedančių prie mirties arba sunkių kūno sužalojimų, maudantis, pakliūnant po traukiniu ar kitomis susisiekimo priemonėmis, dirbant prie mašinų darbe, taip pat atsitinka išgėrusiems asmenims.[15]

Alkoholio piktnaudojimas sudaro daug žalos ir asmeninės sveikatos bei ekonominiu atžvilgiu: darbo laiko praradimas, pramoninės nelaimės bei gamybinių procesų sulėtinimas ar sutrikdymas. Tai vis alkoholio

13) Išskaičiuota iš *LTSR ekonomika ir kultūra 1969 m.*, psl. 92 ir psl. 136. Visos Sov. Sąjungos mastu 1969 m. mažmeninėje prekyboje parduotas alkoholinių gėrimų kiekis palyginamomis kainomis buvo 4 kartus didesnis už 1940 m. parduotą kiekį, (*Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1969 g.*, psl. 580).

14) *Tiesa*, 1969 rugpjūčio 17 d.

15) *Švyturys*, Nr. 22 (1969 lapkritis), psl. 10; *Tiesa*, 1969 spalio 25 d. ir 1970 gegužės 27 d.

pasėkos, kurias sovietiniai šaltiniai dažnai cituoja kaip labai kenksmingas ir valstybei ir bendruomenei.

Prie minėtųjų negerovių dar prisideda alkoholio sudaroma socialinė žala netiesiogiu jo poveikiu. Pavyzdžiui, alkoholio piktnaudojimas dažnai priveda prie šeimų iširimo bei formalių skyrybų, kas savo keliu vėl iškelia svarbius vaikų globos, jų tolimesnio auklėjimo bei ateities klausimus. Atrodo, kad šiuo metu apie 14 % visų Lietuvoje užregistruojamų skyrybų įvyksta dėl vieno ar kito partnerio alkoholio piktnaudojimo.[16]

Sovietiniai šaltiniai pažymi, kad „blaivyklos" Lietuvoje dirba pilnu tempu: apie 91 % areštuotų ir į blaivyklas pristatytų girtų areštuojami namie, ir tik 9 % areštuojami gatvėje.[17] Iš šios grupės apie 1/5 yra jauni iki 25 metų žmonės.[18] Kiek apskritai yra chroniškų alkoholikų Lietuvoje, duomenų neskelbiama, bet 1968 m. Kauno mieste alkoholizmo atvejų buvo užregistruota 295, arba 1.01 atvejų tūkstančiui gyventojų.[19] Jei panašios alkoholizmo ratos buvo ir kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose — Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje, tai vien 1968 m. Lietuvos didžiuosiuose miestuose galėjo būti užregistruota apie 919, jau greičiausia chroniško, alkoholizmo atvejų.[20] Kiek iš viso dėl alkoholio piktnaudojimo būna areštuojama viešose vietose Vilniuje ar Kaune — duomenų nėra, bet kaimyninėje Estijoje, Talino mies-

16) *Švyturys*, Nr. 21 (1968 lapkritis), psl. 10.
17) *Švyturys*, Nr. 4 (1969 vasaris), psl. 26.
18) *Tiesa*, 1969 rugpjūčio 17 d.
19) Išskaičiuota iš *Problemos*, Nr. 1 (1970), psl. 41. 1968 m. sausio 1 d. Kaune buvo apie 291,600 gyventojų (*LTSR ekonomika ir kultūra 1969 m.*, psl. 93).
20) Išskaičiuota pritaikant Kauno miesto 1.01 ratą 1,000-čiui gyventojų Lietuvos penkių didžiausių miestų gyventojams, kurių 1968 m. buvo apie 910,000 žmonių (*LTSR ekonomika ir kultūra 1969 m.*, psl. 93)

te, kuris savo gyventojų skaičiumi buvo panašus į Vilnių (tuo metu turėjusiam apie 309,000 gyventojų), 1966/67 m. vien per dešimt mėnesių buvo areštuoti 4,300 žmonių už girtumą viešose vietose, ir 875 už chuliganiškus veiksmus.[21] 1968 m. Lietuvoje vien tik draugovininkai — milicijos visuomeniniai pagalbininkai — sustabdė virš 9,000 viešosios tvarkos pažeidėjų,[22] tarpe kurių nemažas skaičius tikriausiai buvo neblaiviame stovyje.

Iškyla klausimas, kodėl tiek dažnai ir ypač tiek daug geriama, ir kokios priežastys tam paaiškinti yra dažniausiai minimos sovietinių šaltinių. Čia reikia prisiminti, kad geriama ganėtinai daug ir kituose kraštuose, ypač tuose, kuriuose kiekvienas valgis neapsieina be vyno, pvz. Prancūzijoje ar Italijoje, arba kad ir JAV, kur „išgėrimo valanda" arba išgėrimas prieš valgį yra daugeliui pavirtęs beveik institucija. (Paskaičiavę šio gan nekalto gėrimo bendrinius kiekius, rastume, kad, geriant tik vieną 2 uncijas degtinės turintį kokteilį kasdien prieš pietus, per metus būtų išgerta beveik 23 kvortos degtinės — apie 25 litrus — neskaitant su ja sumaišytų pastiprintų vynų kiekių.) Klausimas tad nėra vien tik bendro alkoholio sunaudojimo, bet kodėl yra polinkis gerti be saiko?

Sovietiniai šaltiniai aiškina, kad geriama „iš tradicijos": mokslo baigimo, pirmos algos aplaistymo, švenčių šventimo, pakėlimo tarnyboje ir kitomis „tradicinėmis" progomis, nes visuomenėje, esą, įsigalėjusi nuomonė, kad be išgėrimo nėra linksmybės.[23] Pripažįstama, kad taip pat nemažai geriama iš nuobodumo, iš neturėjimo kas veikti. Tai ypač dažnai atsi-

21) *Kommunist Estonii* (1967 liepa), psl. 36.

22) *Tiesa*, 1969 kovo 2 d. 1970 m. buvo „net keletu tūkstančių daugiau sulaikyta, perspėta ar nubausta neblaivių piliečių". (*Tiesa*, 1970 lapkričio 10 d.).

23) Pvz. *Tiesa*, 1969 rugpjūčio 23 d. ir 1970 balandžio 10 d.

tinka kaime, „periferijoje“, bei miestuose ir miesteliuose savaitgalių metu, kada gėrimas laikomas viena iš standartinių pasilinksminimo, su kitais pabendravimo priemonių. Kitokių, kultūringesnių pasilinksminimų nebuvimas, arba šiuolaikiniam jaunimui priimtinų pramogų trūkumas veda prie linksminimosi ta paprasčiausia ir lengviausiai prieinama priemone — alkoholiu.[24]

Kitos priežastys daugmaž standartinės: girtuokliaujama dėl nusivylimo nemėgiamu darbu, vedybomis, giminėmis, dėl buitinių sunkumų, sunkių gyvenimo sąlygų apskritai, ypač kaime. Geriama ir todėl, kad „laisvų pinigų“ yra ganėtinai, o už juos ką nors ypatingai norimo nupirkti nėra ko. Visokios premijos, „bonusai“, „tryliktieji atlyginimai“, kuriuos pagal „tradiciją“ reikia aplaistyti, skatina šio lengvo pasilinksminimo, „sumetus po rubliuką“, ieškotojus. Taip elgiasi vyresnieji, ir ypač jaunimas.

Nors problema su alkoholio piktnaudojimu bei šio piktnaudojimo tiesioginėmis ir netiesioginėmis pasekmėmis tikrai didelė ir svarbi, tačiau su ja kovai, ne vien tik Lietuvos, bet ir visos Sovietų Sąjungos mastu, atrodo, bent kol kas, efektyvių priemonių nesiimta. Tiesa, pastebima nemažai žodinės ir rašytinės propagandos prieš alkoholio piktnaudojimą, jo medicinines pasekmes.[25] Yra išleista taisyklių, apribojan-

24) Skaičiuojama kad šiuo metu Panevėžyje yra apie 15,000 jaunimo, suinteresuoto pramoginiais šokiais, tuo tarpu mieste yra trys šokių salės, galinčios kartu sutalpinti 900 žmonių [*Švyturys*, Nr. 8 (1971 balandis), psl. 19]. Plg. „Gyvena periferijoj inteligentas,“ *Kultūros barai* (1969 kovas), psl. 15-16; „Kaimas, kultūra, laisvalaikis,“ *Komunistas* (1969 vasaris), psl. 51-55.

25) Pvz. *Tiesa*, 1970 vasario 24 d.; *Komunistas* (1969 gruodis), psl. 62; *Mokslas ir gyvenimas* (1969 rugpjūtis), psl. 37-39.

čių alkoholinių gėrimų pardavimo vietas bei laiką,[26] tačiau, kaip iš sovietinės spaudos atrodo, šių taisyklių mažai laikomasi; maisto krautuvių bei restoranų prekių pardavimo planai ir toliau žymia dalimi vykdomi alkoholinių gėrimų pardavimo sąskaita.[27]

Daug dėmesio taip pat skiriama nusikaltimams, susijusiems su valstybinio turto piktnaudojimu. Atrodo, šiuo metu Lietuvoje yra jau tvirtai prigijusi visai Sovietų Sąjungai bendra vadinamoji „dvigubo standarto" moralė.[28] Visuomenėje, moraliniu-etiniu požiūriu, žymiai stipriau smerkiamas privataus turto pasisavinimas, nei valstybinio — „kaziono" — turto. Pastarajam moraliniai uždraudimai, skirti privačiam turtui, negalioja, ar bent jau jo piktnaudojimas, pasisavinimas savo asmeniškam naudojimui žymiai silpniau visuomenės nuomonės smerkiamas.

Tarpe paplitusių visuomeninio — valstybinio turto piktnaudojimų dažniausiai minima vadinamoji „kombinacija", arba „nuleidimas į kairę", plačiai priimtu principu: „nekombinuosi — negyvensi". Smulki, ir netokia jau smulki, vagystė iš darboviečių: išnešimas mažų gatavų produktų, žaliavų ar pusfabrikačių „po skvernu" ar kišenėse, na ir vogimas ir paskui perpar-

26) 1969 vasario 26 d. LTSR Aukšt. Tarybos Prezidiumas išleido įsaką „Dėl kovos su girtavimu sustiprinimo", (*Tiesa*, 1970 liepos 4 d.). Vilniaus mieste yra nustatytos specialios taisyklės, ribojančios alkoholinių gėrimų pardavimo vietas bei laiką (*Tiesa*, 1970 spalio 15 d.). Plg. *Tiesa*, 1969 rugsėjo 11 d.
27) *Liaudies ūkis* (1970 liepa) psl. 209 duomenys rodo, kad apie 40 nuošimčių visos prekių apyvartos kaimo krautuvėse sudaro alkoholiniai gėrimai. *Tiesa*, 1970 liepos 4 d. nurodo, kad per metus milicija „išaiškino" apie 500 atvejų, kuriuose alkoholio pardavimo taisyklės buvo laužomos.
28) Plg. „Trečios kategorijos įstatymai", *Švyturys*, Nr. 15 (1968 rugpjūtis), psl. 9; G. Zimanas, „Nauja santvarka — naujas žmogus", *Komunistas* (1963 liepa), psl. 19-23; St. Rūkienė, „Moralinis gyvenimas pavergtoj Lietuvoj", *Draugas*, 1965 lapkričio 19 d.

davinėjimas: cemento, statybos medžiagų, kuro ir t.t. maišais, ar net vagonais, sunkvežimiais ar cisternomis — visa tai priklauso visuomenės daugmaž toleruojamųjų „kombinacijų" kategorijai.[29]

Daugumas šių visuomeninio turto pasisavinimo pasireiškimų yra bandymas padidinti savo asmeninį uždarbį, arba gerovę, nelegaliomis priemonėmis. Šis reiškinys, žinoma, nieko specifiškai „lietuviško" neturi. Panašūs reiškiniai be galo paplitę ir kitose Sovietų Sąjungos dalyse. Jie sukelia daug rūpesčio ir „kapitalistiniame" pasaulyje, pvz. JAV, kuriose irgi ganėtinai paplitęs vadinamasis „white-collar crime" firmų bei darbdavių sąskaita įstaigų, fabrikų ir ypač transporto bei krautuvių darbuotojų tarpe. Tai vis įvairaus masto vagystės, pinigų bei įvairių gėrybių pasisavinimai ar darbdavių turto išeikvojimai. „Socializmo sąlygomis" panašūs reiškiniai vyksta valstybės turto sąskaita. Palyginti dar žemi uždarbių vidurkiai darbininkams ir tarnautojams — 1970 m. Lietuvoje siekią apie 119 rublių mėnesiui [30] — bei visokie nuolatiniai medžiaginių gėrybių trūkumai, arba dažnai neritmiškas jų prekybos tinkle pasirodymas, sudaro labai palankias sąlygas prekybai iš po prekystalio, ar iš „po skverno", bandant savo asmeniškas pajamas „kombinacijomis" bei perpardavinėjimais padidinti, ir tuo savo materialinę gerovę, „nieko nenuskriaudžiant", bet iš tikrųjų visuomenės sąskaiton, pagerinti.[31]

29) Pvz. *Tiesa*, 1971 vasario 20 d., 1970 spalio 23 d., 1969 liepos 26 d.; *Šluota*, Nr. 22 (1970 lapkritis), psl. 13; *Švyturys*, Nr. 21 (1970 lapkritis) psl. 12.

30) *Komunistas* (1971 kovas), psl. 21.

31) Pvz. *Šluota*, Nr. 9 (1970 gegužis), psl. 10; 1969 m. vien Lengvosios Pramonės Ministerijos įmonėse buvo atidengta 260 atvejų „trūkumų", išnaudojimų bei vagysčių (*Tiesa*, 1970 lapkričio 26 d.). 1969 m. Lietuvoje buvo išaiškinta tik virš 30 nuošimčių bandymų visuomeninį turtą piktnaudoti (*Tiesa*, 1970 birželio 16 d.).

Lietuvos sukolūkinto kaimo sąlygomis panašios „kombinacijos" palengvinamos dar vis plačiai paplitusios vienkieminės sistemos. Kolūkiams, t. y. bendruomenei priklausą gyvuliai, grūdai ir pašarai, kurie dažnai laikomi paskirai, „necentralizuotai", gali būti ir yra lengvai piktnaudojami privačiam pasipelnymui įvairiausiais būdais. Vogti viešieji pašarai naudojami privačių gyvulių „raciono" pagerinimui; pasisavinti grūdai — maistui arba gyvulių pašarui, pardavimui, ar tiesiog „naminės" varymui.[32]

Miestuose socialistinio planavimo bei centralizuotos kontrolės, tiekimo bei prekybos taisyklių ir normų „skylės", visokių taisyklių numatyti „nutrupėjimai", legalūs ir fiktyvūs „nurašymai", arba sąmoningi „nedasvėrimai", „prirašymai", „perkainavimai" sudaro įvairių medžiaginių vertybių oficialiai nelegalias, bet labai jau realias „atsargas". Šias įvairiais būdais įgytų, ypač trūkstamų — „deficitinių" prekių atsargas, bazių ir krautuvių vedėjai bei pardavėjai paleidžia savo asmeniška sąskaita žymiai augštesnėmis „juodosios rinkos" kainomis privačiai klientūrai patenkinti. Jas panaudoja užmegzti abipusiai naudingiems ryšiams — „blatui" — su juos asmeniškai interesuojančių kitų deficitinių prekių kontrolieriais bei „žinovais", arba jas tiesiog patiekia, žinoma, žymiai paaugštintomis kainomis, į „juodąją rinką", kuri, atrodo, gan plačiai Lietuvos miestuose tebeveikia. („Naudotų daiktų" pardavimo rinka neperseniai buvo su gan liūdnomis pasėkomis valstybei Vilniuje legalizuota [33]).

32) Plg. *Tiesa*, 1971 vasario 20 d.; 1969 spalio 11 d.; *Šluota*, Nr. 10 (1969 gegužis), psl. 13; *Žemės ūkis* (1967 vasaris), psl. 4-5.

33) Vilniaus miesto Vykdomojo Komiteto Įsakas Nr. 521 iš 1970 spalio 30 d. [*Šluota*, Nr. 4 (1971 vasaris), psl. 6-7]. Plg. *Tiesa*, 1970 kovo 6 d.

Nežiūrint visų valdžios priemonių, žodinių įtaigojimų bei bausmių, ši nelegali, bet labai pelninga privačių asmenų veikla, artimai surišta su vagystėmis bei „kombinacijomis", yra labai paplitus. Pavyzdžiui, Kaune yra žmonių kalboje taip ir vadinamos Dešrų, Miltų, Kojinių.ir panašios gatvės, apstatytos namukais, kurie atsirado įvairių maisto ir kitų lengvosios pramonės gamyklų darbuotojų rankose minėtųjų priemonių pagalba. Panašių „kombinacijų" dėka dažnai statomi solidūs privatūs namukai su garažais ir kitur; perkamos labai jau visuomenės trokštamos, bet vis dar smarkiai deficitinės naujos ir naudotos lengvos mašinos; įsigyjami deficitiniai baldai, leidžiamasi į ilgas keliones, na ir tuo pačiu finansuojami gausūs baliukai, nugėrimai ir panašūs pasilinksminimai.[34] Ir vis tai „nieko nenuskriaudžiant".

Lietuvoje šiuo metu atsirado savotiškų automobiliais bei sklypais prekiaujančių „milionierių",[35] įvairių svarbių prekių prekybos bazių įtakingų tarnautojų bei juodosios rinkos specialistų, kurių veikla šiuo metu, atrodo, bujoja visai panašiame lygyje, kaip kad Lietuvoje karo metais arba pokario metais Vokietijoje „vaizbūnų" iki 1948 m. markių reformos. Visa ši juodosios rinkos bei kyšininkavimo, „spekuliacijos", „blato" ir apskritai „kombinacijų" atmosfera objektyviai yra pagrįsta kai kurių prekių trūkumu, oficialiu aprūpinimo sunkumu, suvaržymais bei kontrolėm. Visuomenė priima paprastu faktu, kad reikiamoje vietoje reikiamą asmenį „patepus", arba „blatą" panaudojus, daugumą šių sunkumų bei trūkumų galima apeiti. Ši pažiūra vėl primena vokiečių okupacijos lai-

34) Pvz. *Šluota*, Nr. 10 (1969 gegužis), psl. 14 ir *Šluota*, Nr. 2 (1971 sausis), psl. 3; *Literatūra ir menas*, 1968 liepos 17 d. psl. 10.

35) *Šluota*, Nr. 20 (1970 spalis), psl. 2-3.

kotarpio sąlygas Lietuvoje, kai visiems buvo žinoma, kad vien tik „iš kortelių" neišgyvensi.

Pagrindinė priežastis šiam valdžios smerkiamam, bet, visuomenės akimis žiūrint, aiškiai toleruojamam elgesiui yra visuomenės jaučiamas nepakankamai augštas gyvenimo lygis. Dabartinio medžiaginio aprūpinimo *minimumas* vienam asmeniui Lietuvoje, pagal sovietinius šaltinius, yra nemažiau kaip 50 rublių mėnesiui.[36] Ilgalaikės sovietinės gyvenimo praktikos padiktuota bendra taisyklė dar vis galioja: norint savo ir savo šeimos poreikius ne minimaliai, bet *vidutiniškai* patenkinti, abu suaugę šeimoje turi dirbti.[37] Individualius poreikius tiksliai apibrėžti sunku, bet yra aišku, kad didesniam už vidutinišką poreikių patenkinimo lygiui pasiekti mažiau apmokamiems darbuotojams keletos „etatų" užėmimas, privatūs uždarbiai arba „kombinacijos", sovietinėmis sąlygomis yra beveik absoliuti reikiamybė.[38]

Sovietinę literatūrą ilgesnį laiką sekant, susidaro įspūdis, kad esami atlyginimai, gan žemas pragyvenimo lygis, nėra vienintelės priežastys, verčiančios žmones ieškoti būdų savo gerovę pakelti. Kombinacijų, juodosios rinkos, kyšininkavimo ir blato naudojimo praktikos išplitimas bujoja ir dar dėl vis tebesančių nemažų trūkumų medžiaginių gėrybių paskirstyme, dėl nepakankamo jų kiekio, dėl gan monotoniškos, gyventojų jau nebepatraukiančios, žemos prekių kokybės bei tų pačių prekių mažo pasirinkimo.[39]

36) S. Ginaitė, *Tarybų Lietuvos gyventojų pajamos*, (Vilnius, 1970), psl. 177-178. Ši sąvoka apima tik materialines vieno žmogaus pragyvenimui reikalingas vertybes.
37) *Ten pat*, psl. 284.
38) *Ten pat*, psl. 171-176. Plg. *Švyturys*, Nr. 8 (1969 balandis), psl. 10-11.
39) Pvz. *Tiesa*, 1971 gegužės 11 d.; *Šluota*, Nr. 2 (1971 sausis), psl. 5.

Pagaliau tam tikra gyventojų dalis Lietuvoje nori savo gyvenimo sąlygas kiek galima greičiau „trūksplyš" pagerinti, savo gan monotonišką buitį greičiau paįvairinti.[40] Tai darydami valstybės, t. y. jų pačių nuomone „niekeno", sąskaita, jie nesijaučia per daug moraliai asmeniškai nusikaltę, nes savo mintyse greičiausiai jie kaltina pačią valstybę bei pačią santvarką, kuri juos pastatė į tokią būklę, kurioje be „kombinacijos" padoriai vistiek neišsiversi. Be to, visuomenėje paplitusi, priimta nuomonė, jog iš valstybės imti tai ne nusikaltimas, šių asmenų pažiūras bei veiksmų „moralinį teisumą" tik patvirtina. Tad Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, gyvenama „dvigubu standartu", iššauktu gyvenimo sąlygų: vienas jų, žymiai daugiau sau leidžiantis, pritaikomas individo santykyje su valstybe, jos turtu bei darbu jai; gi kitas, siauresnis, griežtesnis, daugiau reikalaujantis, pritaikomas žmogaus asmeniškame santykyje su kitais žmonėmis bei jiems asmeniškai priklausančiomis medžiaginėmis vertybėmis.[41]

Kita socialinių negerovių grupė liečia labai paplitusias, ir pastarųjų metų duomenimis, dar vis greitu tempu tebeplintančias šeimų skyrybas. Skyrybų skaičius bei ratos pokario laikotarpyje visą laiką kilo, bet jos ypač padidėjo po 1966 m. įvestų skyrybų procedūros palengvinimų.[42] Tūkstančiui Lietuvos gyventojų 1965 m. buvusi 0.9 skyrybų rata 1966 m. pakilo

40) Pvz. *Tiesa*, 1971 gegužės 7 d.

41) Plg. S. Rūkienė, *Draugas*, 1965 lapkričio 19 d. ir B. Roeder'io asmeniškus patyrimus, vaizdžiai aprašytus jo *Katorga* (Londonas, 1958), psl. 187.

42) Plg. lentelę „Santuokos ir ištuokos", *LTSR ekonomika ir kultūra 1969 m.*, psl. 97, ir N. Solov'ev, „Razvod, ego faktory, prichiny, povody", *Problemy byta, braka i sem'i* (Vilnius, 1970), psl. 113.

iki 1.8, o 1969 m. jau siekė 2.1 skyrybų tūkstančiui.[43] Po 1970 m. įvestu dar didesniu skyrybų procedūros palengvinimu bevaikėms šeimoms, reikia manyti, kad ši rata ir toliau kils.[44]

Didesniuose Lietuvos miestuose skyrybų skaičius visą laiką buvo augštesnis už bendrus krašto skyrybų, ir ypač kaimo skyrybų, vidurkius. 1965 m. bendram vidurkiui esant 10 skyrybų šimtui vedybų, Vilniuje buvo 15, Kaune — 17 ir Klaipėdoje, kurioje ypač daug išsiskiria jūrininkų ir žvejų šeimų, jis siekė 21 skyrybas šimtui vedybų.[45] Kaime šeimų skyrybos buvo palyginti retesnis atvejis. Kuomet 1967 m. Lietuvoje teko 24.7 skyrybos šimtui vedybų, kaime jų buvo 10.7.[46] Tarpe Lietuvoje išsiskiriančių šeimų darbininkų ir tarnautojų šeimos sudarė 82.3 nuošimčius, o kolūkiečių — 10.1 nuošimčių visų skyrybų.[47] Be kaimo aplinkos, atrodo, ir katalikybės tradicijos Lietuvoje skyrybų skaičių šiek tiek mažina, palyginus jį su daugiau urbanizuotomis, bet kartu ir protestantiškoje tradicijoje išsivysčiusiomis, kaimyninėmis Pabaltijo respublikomis. Pavyzdžiui, Latvijoje 1967 m. skyrybų rata buvo 4.2 skyrybų tūkstančiui gyventojų, arba apie 2.5 karto augštesnė, gi Estijoje ji buvo 3.2 skyrybų, arba 1.8 karto augštesnė už Lietuvos.[48]

43) *LTSR ekonomika ir kultūra 1969 m.*, psl. 97.

44) *Tiesa*, 1969 liepos 18 ir 19 d. Tikrasis teisminių skyrybų skaičius yra didesnis nei valstybinė registruotų skyrybų statistika parodo, nes pastaroji yra vedama civilinės registracijos biurų duomenų pagrindu. Teismo išskirtas asmuo turi *pats* savo skyrybas civiliniame registracijų biure užregistruoti. Dažnai tai dėl įvairių priežasčių delsiama padaryti, ir tuo dirbtinai pailginamas statistinis vedybų gyvavimo laikas [*Problemos*, Nr. 2 (1969), psl. 116 ir Solov'ev, psl. 117].

45) *Švyturys*, Nr. 19 (1968 spalis), psl. 9 ir *ten pat*, Nr. 2 (1971 sausis), psl. 10.

46) Solov'ev, psl. 117.

47) *Švyturys*, Nr. 19 (1968 spalis), psl. 9.

48) *Vestnik statistiki*, Nr. 2 (1969), psl. 95.

Tarpe dažniausiai minimų skyrybų priežasčių vieną iš svarbesnių vietų užima susituokiančių porų jaunumas bei per greitos ir nepakankamai apgalvotos vedybos.[49] Pastarosios priežasties veiksmingumui sumažinti neperseniai Sovietų Sąjungoje buvo įvestas vieno mėnesio laukimo periodas tarp vedybų intencijos užregistravimo, išimant leidimą susituokimui, ir pačių vedybų metrikacijos. Kad ši priemonė gana efektinga, parodo Leningrado miesto vedybų registracijos biuro statistika, liudijanti, kad apie 13 nuošimčių visų porų, išsiėmusių leidimus tuoktis, jais po mėnesio jau nebepasinaudoja.[50]

Tarp kitų priežasčių minima išaugusi Lietuvos urbanizacija, o taip pat pabrėžiamas didėjantis moterų ekonominis nepriklausomumas bei atsiradusi tam tikra disproporcija tarp vyrų ir moterų išsilavinimo lygių, kurie prisideda prie skyrybų skaičiaus didėjimo.[51] Tarp visų Lietuvoje 1968 m. dirbančiųjų su augštuoju ir specialiu viduriniu išsilavinimu 60.9 nuošimčio sudarė moterys.[52] Gi inžinierei arba gydytojai su augštuoju mokslu, kraštutiniu atveju, ištekėjus už paprasto darbininko arba 8 skyrius baigusio šoferio, šeimos stabilumas dėl per didelio bendrų interesų skirtumo yra aiškiai didesniame pavojuje, nei maždaug apylygio išsilavinimo šeimose, ypatingai kuomet moters rolė šeimoje laikoma Lietuvoje „tradicine". Namų apyvokos darbas iš moters pareikalauja dar 4-5 valandų į dieną, o jos darbui palengvinti trūksta namų apyvo-

49) Pvz. „Ar verta greitomis tuoktis?", *Švyturys*, Nr. 6(1970 kovas), psl. 12.

50) *Izvestija*, 1968 birželio 6 d., cituojama *Osteuropa*, XIX, (1969 lapkritis), psl. 802.

51) Solov'ev, psl. 116-127; „Kas šeimos galva?", *Švyturys*, Nr. 7 (1969 balandis), psl. 20-21.

52) *Komunistas*, (1970 kovas), psl. 27.

kos mechanizmų bei buitinių aptarnavimų įstaigų.[53] Kadangi pastaraisiais metais 52-54 nuošimčius visų augštųjų ir specialių vidurinių mokyklų studentų sudaro merginos,[54] atrodo, kad ir artimoje ateityje išsilavinimu balansuotos, ir vien tuo atžvilgiu potencialiai pastovesnės vedybos bus šiek tiek sunkiau įmanomos.

Nepalanki bendra darbo ir atostogų tvarka taip pat minima kaip priežastis skyryboms, arba bent kaip nepadedanti vedybinio gyvenimo stabilumui išlaikyti. Kadangi paprastai abu šeimos partneriai, sąlygų verčiami, dirba dažniausiai skirtingose darbovietėse, tai reiškia, kad ir abu dažnai atskirai pramogauja, ar bent laisvalaikio dalį praleidžia darboviečių rengiamuose pasilinksminimuose, įstaigų baliukuose, „žiburėliuose", į kurios, atrodo, nėra mados kitose darbovietėse dirbančios „antrosios pusės" kviesti.[55] Taip pat, šiomis sąlygomis dirbant, kelialapių į 2-3 savaičių ilgio metines atostogas dažnai kartu negaunama, dėl to atostogauti, pavyzdžiui į Palangą, vykstama atskirai, kas taip pat ilgainiui neprisideda prie vedybinio gyvenimo pastovumo, ar pašalinių pagundų sėkmingesnio išvengimo.[56]

Ši augančio skyrybų skaičiaus problema studijuojama, bandant nustatyti skyrybų priežastis. Tarpe 400 skyrybų atvejų, išnagrinėtų Lietuvoje, rasta, kad dažniausiai minimos skyrybų priežastys buvo šios: 21 nuošimtis skyrybų įvyko dėl kitos faktinės šeimos sukūrimo, 17 nuošimčių dėl vieno iš partnerių laikinos neištikimybės, 14 nuošimčių dėl vieno iš partnerių alkoholio piktnaudojimo.[57] 1968 m. Lietuvoje įvykusių

53) Plg. „Moters darbas ir laisvo laiko problema", *Komunistas*, (1968 kovas), psl. 13-14.
54) *LTSR ekonomika ir kultūra 1969 m.*, psl. 397.
55) *Švyturys*, Nr. 10 (1969 kovas), psl. 18.
56) *Švyturys*, Nr. 11 (1970 birželis), psl. 14-15.
57) Solov'ev, psl. 122-124. Plg. Anykščių rajone pravestus

skyrybų priežasčių tarpe jau minima pirmoje vietoje vieno iš partnerių girtuoklystė, antroje — neištikimybė, ir trečioje — „charakterių skirtumai".[58] Kaip jau minėta, neištikimybei bei nesaikingam alkoholio naudojimui esamos sąlygos gan palankios.

Iš paskirų duomenų atrodo, kad dauguma skyrybų įvyksta bevaikėse šeimose, ir dėl to, gal būt, didesnės socialinės žalos bendruomenei nesukelia. Abiems partneriams prašant, naująja 1970 m. įstatymo nustatyta tvarka, šeimos be vaikų po trijų mėnesių laukimo periodo, skyrybas lengvai gauna.[59] Kuomet skyrybos ginčijamos, arba persiskirti bandančiose šeimose yra vaikų, socialinė žala, savaime suprantama, žymiai didesnė, ypač vaikų atveju. Vaikams likus su viena motina, arba, rečiau, su tėvu, jų auklėjimo bei tinkamos priežiūros sąlygos pasunkėja, ir tai dažnai prisideda prie šalutinių socialinių negerovių išsivystymo: nepilnamečių chuliganizmo, nusikaltimų, mokyklų apleidimo, girtuoklystės ir panašių reiškinių. Yra duomenų, rodančių, kad žymi dalis nepilnamečių nusikaltėlių bei „sunkaus elemento" mokyklose kaip tik ir yra iš skilusių — legaliai išsiskyrusių, arba faktinai jau iširusių — šeimų.[60] Skyrybų skaičiui augant, ši jaunuolių nusikaltimų bei nusikalstamumo problema Lietuvoje vis aštrės.

(Bus užbaiga)

skyrybų priežasčių tyrinėjimus [*Švyturys*, Nr. 6 (1970 kovas), psl. 12].

58) *Literatūra ir menas*, 1969 rugpjūčio 2 d., psl. 11.

59) *Tiesa*, 1969 liepos 18 d.

60) Pvz. *Tiesa*, 1970 spalio 14 d. ir gruodžio 24 d. Plg. V. S. Orlov, *Podrostok i prestuplenie* (Maskva, 1969), psl. 75, 93.

REVIZIONISTINĖ ETIKA

VYTAUTAS KAVOLIS

I

„Revizionistas", rašė Zbigniew A. Jordan lenkų Paryžiuje leidžiamame *Kultura* žurnale, „specifiškai sociologine to žodžio reikšme, yra organizacijos narys, kuris priešinasi organizaciniam tikėjimui, pakeičia kai kuriuos pagrindinius jos ideologijos principus, ir yra ortodoksijos sargų paskelbiamas revizionistu".

Šiame apibrėžime nusakyta reikšme revizionistų gali būti bet kur ir bet kada. Formali definicija nenusako, ką jie reviduoja ir dėl ko, ir ar yra tarp vienos ir kitos rūšies revizionistų kas nors bendro. Ji taip pat neišaiškina, kodėl revizionizmo sąvoka pasidarė populiari kai kuriuose dvidešimtojo amžiaus dešimtmečiuose ir kaip tik modernizuotuosiuose Vakarų ir Rytų Europos kraštuose. Šiems klausimams atsakyti reikalingas trumpas žvilgsnis į revizionizmo istoriją.

II

Revizionizmo metafora kilo spontaniškame realistinio savęs kritikavimo sąjūdyje, kuris susiformavo Vakarų Europos socialistų tarpe prieš pat XIX a. pa-

baigą. Kita marksistinių revizionistų banga pasirodė Rytų Europoje — Lenkijoje ir Vengrijoje apie 1956-58 m., Čekoslovakijoje prieš 1968 m. invaziją ir taip pat Jugoslavijoje, kur ji ir šiandien tebeegzistuoja nerepresuota.

Pagrindine savo orientacija ši antroji banga buvo platesnės apimties negu pirmoji. Pirmoji tesidomėjo vienos partijos programos pritaikymu politinei realybei, kaip toji atrodė XIX a. gale. Bet dabartinius Rytų Europos revizionistus jau būtų galima pavadinti sąjūdžiu, užsimojusiu reviduoti pačias pagrindines modernizmo kultūrines prielaidas ir socialinės organizacijos formas, kuriomis jis buvo po II Pasaulinio karo įtvirtintas Rytų Europoje. Įvairių istorinių aplinkybių dėka, šias formas Rytų Europai buvo suteikęs XIX a. antrosios pusės marksizmas, persunktas leninistiniu nepasitikėjimu žmogaus spontaniškumu ir jau po Lenino mirties išsivysčiusia totalitarinės valstybės metodika.

Kad Rytų Europa savo pastarųjų dešimtmečių revizionistinius impulsus išreiškė beveik išimtinai marksistinių sąvokų rėmuose, paaiškintina visų pirma tuo, kad Rytų Europoje šie impulsai neturėjo galimybės būti išsakyti jokia kita intelektualinės analizės idioma. Tačiau iš dalies revizionistinės nuotaikos kilo, arba bent galėjo būti išvestos, ir iš moralinių impulsų, įmontuotų į pačią marksistinę idėjų sistemą (ypač į „jaunojo Markso" raštus) — ir iš šiandieninių marksizmo galvotojų susidūrimo su savo bendraminčių politine praktika tuose kraštuose, kuriuose jie buvo laimėję galią. Šia prasme svarbiausiu revizionizmo akstinu Rytų Europoje buvo, ir tebėra, stalinizmo neištrinamumas iš rytietiškojo marksizmo istorijos.

Užsimojimas reviduoti pačias pagrindines modernizmo — t. y., XIX amžiaus — kultūrines orientacijas ir socialinės organizacijos formas vis ryškiau iškyla, ypač

jaunimo tarpe, ir Vakaruose. Bet čia modernizmas buvo įsitvirtinęs kituose konkrečiuose pavidaluose negu Rytų Europoje, ir impulsai jį reviduoti gali būti arba nebūti susiję su marksistine tradicija. Jungtinėse Amerikos Valstybėse jie dažniausiai taip ir nėra susiję.* Pluralistiniuose Vakarų kraštuose revizionizmas yra išsivystęs daugeliu pavidalų ir vadinęsis įvairiausiais vardais, kaip Naujoji Kairė, Pogrindžio Bažnyčia, hippiai ir pan. Jo dalyviai nebūtinai save identifikuoja „revizionistais" (nors kai kurie taip yra vadinami, pvz. revizionistai istorikai arba revizionistai freudininkai, kaip Erich Fromm).

Kiekviena šio pluralistinio Vakarų revizionizmo dalis rūpinasi skirtingo elemento — būtent, *savo pačių* specifinės tradicijos, to, kas jiems artimiausia — pakeitimu; ir šiuo atžvilgiu Vakarų revizionistai skiriasi nuo Rytų Europos revizionizmo, kuris, susiformavęs labiau monolitinėje visuomenėje, ir pats neišvengiamai yra daugiau monolitiškas. Vieno tokio pergyvenimo, kaip stalinizmas, kuris Rytų Europoje išjudino galingą norą *būti kitokiais*, Vakarų revizionistai nėra patyrę. Juose šį norą yra išprovokavę daugybė skirtingų, bet žmogiškai nepriimtinų dalykų jų visuomenėse ir asmeninėse aplinkose. (Amerikoje Vietnamo karas daugeliui, atrodo, simboliškai pradeda reikšti tą patį, mažesniu masteliu, ką Rytų Europoje stalinizmas, ir tai su karo pabaiga neužsibaigs.)

Savo pagrindiniais impulsais, savo „dvasine substancija" visi šiandieniniai revizionistai yra panašūs,

*) Amerikos jaunimo baltųjų radikalų judėjimas suvoktinas greičiau kaip amerikiečių *Great Awakenings*, XIX a. populizmo, prancūzų Bohemos ir vokiečių *Wandervogelbewegungo* amalgama. Negrų militantų nepasitikėjimas marksizmu paaiškintinas tuo, kad jis laikomas dar viena rasine baltojo žmogaus apgaule; galvojama, kad marksistai domisi negrais vien dėl to, kad jais pasinaudotų.

ar jie gyventų Rytuose ar Vakaruose, ar jie reviduotų Kairės ar Bažnyčios ar „vertybėms neutralaus" mokslo ar patriotizmo ar intymiųjų žmogaus santykių su žmogumi tradicijas. Jų pagrindinė laikysena tačiau pritaikoma skirtingom konkrečiom situacijom — būtent, tom, kurių ta ar kita revizionistų grupė jaučiasi savo tiesioginėje aplinkoje „apsupta". Todėl gaunasi įspūdis, kad revizionistai skiriasi arba ir visai neturi savo tarpe nieko bendro.

III

Tai, kas bendra visiems revizionistams, nėra specifinė veiklos programa, kuri priklauso nuo kiekvienos revizionistų grupės konkretaus konteksto — tradicijos, kurią jie yra paveldėję, ir aplinkos, kurioje jiems tenka veikti. Kas revizionistams bendra ir sudaro jų „dvasinę substanciją", yra jų etiniai kriterijai bet kokios veiklos orientavimui.

Iš Rytų Europos revizionistų ir tų, kurie Vakaruose yra į juos panašiausi, elgesio ir pareiškimų galima išskaityti šiuos, mano supratimu, visiems šiandieniams revizionistams būdingus etinius kriterijus.

1. Pirminis etinis įsipareigojimas yra ne pildyti bet kurios ideologijos normas, bet gerinti žmogiško gyvenimo kokybę. Įsipareigojama ne ideologijai, — nors ji nebūtinai atmetama, — bet *tobulinimo procesui*, kuris laikomas ne neišvengiamu, kaip tai atrodė XIX a., bet tik galimu. Ir galimu ne vieninteliu privilegijuotu modeliu, kaip tikėjo įvairios XVIII ir XIX a. regresijos į Viduramžius, bet keliuose, lygiai geruose, visuomeniniuose ir kultūriniuose variantuose.

2. Antrasis revizionistų kriterijus yra *universalus solidarumas*. Pripažinimas visiems žmonėms (ir visoms grupėms) teisę gerinti savo gyvenimo kokybę, individualiai ar kolektyviai. Pajutimas, kad *visi* ne-

naikinantys ir neniekinantys gyvenimo būdai, kad ir kaip keisti jie atrodytų juose nedalyvaujantiems, yra potencialiai vertingi (ir kad vienintelė pašaliečio privilegija yra pagelbėti tam potencialui pačiam save išvystyti). Savo moralinės energijos užangažavimas visų pirma tiems, savo visuomenėje ar svetur, kurie yra didžiausioje bėdoje arba kuriuos žmonija yra labiausiai užmiršusi.

3. Visuotinis kriterijus spręsti, kas yra žmogiško gyvenimo kokybės pagerinimas ar ką reikia gerinti, yra *socialinės patologijos kriterijus*. Visi socialiniai susitvarkymai, kurie kenkia žmogaus gyvybei, sveikatai ar išsipildžiusios egzistencijos pajutimui labiau negu įgyvendinamos jų alternatyvos, laikytini patologiškais. Visos socialinės institucijos, normos, tikėjimai, — įskaitant ir savo paties, — reikalauja būti šiuo kriterijumi pasverti (ir pagal jį reformuoti).

4. Socialinės patologijos kriterijus implikuoja *individo pirmumą* prieš socialines sistemas, prieš ideologijų apgynimą, prieš medžiaginių vertybių išsaugojimą. Patologijos matas yra ne kas griauna sistemas, tikėjimus ar daiktus, bet kas kenkia žmogui, t. y. konkrečiam individui.

5. Revizionistai siekia *empirinės analizės* keliu atidengti, kas turi patologines pasėkas ir kas jų neturi, ir kokios galėtų būti išdavos tų metodų, kuriais naudojamasi, norint nugalėti socialines patologijas. Ką empirinė analizė neliudija turint patologinių pasėkų, to negalima smerkti.

6. Revizionistai yra įsipareigoję *ribotos kovos* metodui. Aktyvizmui, siekiant pašalinti socialines patologijas, bet aktyvizmui, apribotam principo, kad asmuo turi pirmumą net ir prieš programą, skirtą jam pagelbėti. Modernieji kūno deginimo, kad apsaugojus

sielą, ekvivalentai neįžiebia piktos artimo meilės kibirkšties revizionistų akyse.

7. Kritika revizionistui turi pirmumą prieš apaštalavimą ir *kritika iš vidaus* prieš kritiką iš lauko. Revizionistai visų pirma kritikuoja savąsias, ne svetimas tiesas, savųjų, ne svetimųjų gyvenimo būdą. Kritikuojama pirmiausia tai, už ką jaučiamasi atsakingu. Pasiryžimas kritikuoti save, savo tradiciją, savo visuomenę, ir ne vien paviršutinėse detalėse, o iš esmės, pačiuose savo egzistencijos pagrinduose, yra revizionizmo energijos šaltinis, pagrindinė jį definuojanti žymė.

8. *Visuotinio dalyvavimo* principas. Revizionistai galvoja, kad kiekvienas žmogus turi teisę dalyvauti jį liečiančių svarbesnių klausimų sprendimuose. Jo reikalus negali tvarkyti koks nors apsiblausęs biurokratas, net neišgirdęs paties jo sprendimais paliečiamo žmogaus balso.

9. *Tikslų atvirumo* principas. Revizionistai yra atmetę galvojimą, kad galutinius tikslus bet kas turi teisę žmonėms ir jų sąjūdžiams nustatyti ir net kad juos tikrovėje iš viso įmanoma iš anksto nustatyti. Tikslai išsivysto ir pasikeičia istorijos eigoje. Kiekvienas asmuo ar grupė turi teisę juos sau pasirinkti. Iš šio principo kyla tolerancija įvairumui ir spontaniškumui.

10. Revizionistų įsitikinimu, *moraliai įpareigojanti realybė sukuriama kolektyviniais įsipareigojimais.* Moralinės vertybės kyla iš tarpusavių įsipareigojimų, padarytų savanoriškai ir pajaustų įpareigojančiais todėl, kad jie buvo kelių žmonių drauge pergyventi, kaip geri ir reikalingi — t. y. etiški — įnašai į žmogiškosios egzistencijos struktūrą. Kad žmonės jaustų iš įsipareigojimų kylančius principus teisėtais ir juos ne-

verčiami vykdytų, reikia, kad jie būtų kolektyviai dalyvavę tų įsipareigojimų konstruktavime.

11. Moralinės realybės konstruktavimą revizionistai tačiau vis labiau balansuoja *vertybių konservavimo* principu. Šis kriterijus teigia ne tik kad reikia išsaugoti, kas praeityje „buvo geriausia", bet ir kad iš viso gėrybės nei žmogiškajame pasaulyje nei gamtoje nėra neribotos, kad jas galėtum pabandyti ir išmesti, arba sunaikinti ir iš naujo atstatyti. Konservavimo principą šiuo metu sudramatino visuotinė, pramoniniuose kraštuose, ekologinė krizė. Tačiau šis principas apskritai skiria revizionistus nuo ortodoksinių „revoliucionierių", siekusių (o kai kur ir tebesiekiančių) sunaikinti visą „senąjį svietą". Tai siekimas, kurį kapitalistinio ūkio menedžeriai — naikindami gamtą, teršdami orą, griaudami architektūrinius monumentus, kad pastatytų automobilių parkinimo aikštelės — vykdo, ilgalaikėje perspektyvoje, net sėkmingiau, negu profesiniai revoliucionieriai. Revizionistai šiaušiasi prieš abiejų rūšių „naikintojus".

12. Revizionistai siekia ne tik konservuoti, bet ir *atstatyti*, rehabilituoti tuos, kuriuos istorija yra sužalojusi — klases, rases, tautas. Atstatyti jų gyvenimo būdo vertumą, kuris iš jų buvo griaunančių istorijos jėgų atimtas. Atstatyti siekiama ne senąsias institucijas, ne „senąjį režimą", bet gyvas, tačiau sužalotas grupes — ir, visų pirma, žmones, kurie su tomis grupėmis identifikuojasi. (Šis siekimas yra pagrindinis Juodųjų Nacionalistų sąjūdyje, Moterų Išlaisvinimo judėjime ir t.t.)

13. Jei tiek profesiniai revoliucionieriai, tiek industriniai menedžeriai (o taip pat ir kai kurie kultūriniai avangardistai) yra linkę į globalinio masto operacijas, kuriomis visiems uždedama viena uniforma, tai revizionistai pasisako už *mažąją skalę*, už lokalinę

kontrolę, už „savo skirtingus charakterius išsaugojančių mažųjų koalicijas, kurios atsisakytų save susinaikinti, besekdamos supanašėjusiais didžiaisiais, arba ilsėtis patenkintos kuklaus provincializmo patogumais".

14. Nors, kaip buvo anksčiau pastebėta, moralinė realybė konstruktuojama kolektyviniais įsipareigojimais, revizionistai akcentuoja *asmeninės atsakomybės* primatą prieš paklusnumą įsakymui ar nuolankumą papročiui. „Niekas negali būti atleistas nuo moralinės atsakomybės už nusikaltimo parėmimą tuo pagrindu, kad jis buvo intelektualiai įsitikinęs to nusikaltimo neišvengiama pergale", dar Lenkijoje rašė Leszek Kołakowski. „Niekas negali būti atleistas nuo moralinės pareigos priešintis valdžios sistemai, doktrinai ar socialinei santvarkai, kurią jis laiko degraduota ir nehumaniška, nors jis ir argumentuotų, kad visa tai jam atrodo istoriškai neišvengiama".

Bet, jei kritikuoti įsipareigojama visų pirma savąją sistemą, tai atsakomybė pajuntama ir už savo sistemos ribų, *ir prieš svetimąjį*, nepriklausantį tai pačiai partijai, tikėjimui, tautai ar rasei.

15. Galutinis revizionistams bendras principas yra apsisprendimas už *spontaniškumą*, ne tik kaip siekiamą tikslą, bet ir kaip priemonę jam siekti. Revizionistai yra pasiryžę rizikuoti, kad žmonių spontaniškumas gali padaryti klaidų pakeliui į tą visuomenę, kuri suteiktų pilniausias galimybes spontaniškumui realizuotis. Revizionistai yra išmokę nebekreipti dėmesio į moraliai nepriimtinus savo pačių vadų ir tradicinių doktrinų reikalavimus, nors ir laikydami save gerais savo sąjūdžių nariais. Ir jie tai daro ramia sąžine ir be apologijų. (Šią etinę strategiją Vakaruose yra tobuliausiai išugdę katalikų revizionistai.)

Jeigu reikėtų susumuoti visus šiuos penkiolika kriterijų, būtų galima tarti, kad revizionistai, kurie jiems bendros programos nėra paskelbę, elgiasi (kada jie elgiasi etiškai) taip, lyg jie vadovautųsi principu: *Pakeiskime, ką reikia pakeisti, ir išsaugokime, ką reikia išsaugoti, kad žmogus galėtų savo pasaulyje gyventi, neišduodamas nei kitų, nei savęs.*

Šiandien tai dar niekur neįmanoma.

IV

Analizuojant revizionistinės etikos kilmę intelektualinėje istorijoje, atskirų jos elementų šaltinius būtų galima surasti žydiškai krikščioniškojoj religijoj (dabar šiek tiek balansuojamoj orientalinių religijų fragmentais), liberalinėj, socialistinėj, anarchistinėj ir net konservatyviojoj socialinėj filosofijoj, romantinėj literatūroj ir visuomeninių mokslų išugdytame galvojimo būde. Tačiau revizionistiniai kriterijai nėra sąmoningai iš šių (ar iš bet kokių kitokių) intelektualinių sistemų išvesti.

Revizionistinė etika yra šių tradicijų paveikta ir jomis pasinaudojusi. Bet pagrindiniai jos impulsai kilo iš asmenybės pasikeitimų, vykstančių išsivysčiusiuose pramoniniuose kraštuose po to, kai jie, sumobilizavę savo energijas, pasiekė jų gyventojus maždaug patenkinantį ekonominės ir politinės modernizacijos lygį.

Lawrence Kohlberg yra identifikavęs eilę asmenybės moralinio išsivystymo fazių, kurias galima sutraukti į tris: prieškonvencionalią, konvencionalią, ir postkonvencionalią. Šias fazes galima išskirti individo brendime, bet jos turi ryšį ir su visuomenės evoliucija. Prieškonvencionali fazė būdinga vaikams, bet taip pat dažnai sutinkama Europos Viduramžių istorijoje. Prieškonvencionali asmenybė pati jokių morali-

nių principų neturi, bet siekia pasitenkinimo bet kokiu būdu, už kurį nelaukia būti išorinių jėgų nubausta.

Konvencinė moralybė būdinga puberteto amžiaus jaunuoliams, o Vakarų istorijoje ji įsistiprino Reformacijos įtakoje: šio tipo žmogus iš savo tėvų, bendruomenės, dieviškų įstatymų ar politinio sąjūdžio turi įsisavinęs kurią nors moralinę sistemą ir laiko ją absoliučia, galiojančia ne tik jam, bet ir kitiems, reikalaujančia, kad savo principais jis tvarkytų ir kitų gyvenimą. „Autoritarinė asmenybė" yra tokios psichologinės sistemos pavyzdys.

Postkonvencionali moralybė įgyjama tada, kai žmogus pradeda suprasti, kad moraliniai kriterijai kyla iš kintančių susitarimų grupėse, kurioms šie kriterijai galioja, ir iš asmeninės kiekvieno individo sąžinės. Postkonvencionali moralybė individą įpareigoja nemenkiau kaip kitos moralinio galvojimo sistemos. Bet ji atvira skirtingiems kitų įsipareigojimams ir savo paties įsipareigojimų kitimo galimybei. Empirinės studijos yra parodžiusios, kad postkonvencionali moralybė reta tradicinėse ūkininkų bendruomenėse — Turkijoje, Jukatano kaimuose, kiek dažnesnė ekonomiškai besivystančiuose kraštuose, kaip miestietiškoje Meksikoje ar Taivane, ir dažniausia išsivysčiusiuose pramoniniuose kraštuose: apie trečdalis Amerikos vidurinės klasės jaunimo turi postkonvencionalų moralinio galvojimo būdą, kurį Kohlbergas laiko brandžiausia moralinio išsivystymo faze. (Konfliktas tarp konvencionalaus ir postkonvencionalaus moralinio galvojimo turi nemažos reikšmės ir mūsiškėse generacijų įtampose.)

Iš postkonvencionalios moralybės asmenybių, ir iš tų asmenybių susidūrimo su šiandienine realybe, yra išsivysčiusi revizionistinė etika. Šioje etikoje tos intelektualinės tradicijos, kurios yra ją maitinusios, ištirpsta taip, kad nebelieka aiškiai pajuntamų ribų

tarp „savosios" tradicijos ir „svetimų" intelektualinių ar moralinių universų. Pagrindinis išsiskyrimas yra tarp revizionistų ir ortodoksų „savosios" tradicijos viduje.

Revizionistinė etika nėra tačiau tik pasyvi išraiška asmenybės, pasiekusios postkonvencionalųjį moralinio galvojimo lygį. Revizionistinė etika yra susiformavusi, ar formuojasi, aktyviose pastangose duoti kryptį postkonvencionaliai moralybei — sugestionuoti šiek tiek konkretesnį jai turinį, neiškreipiant paties esminio postkonvencionalios moralybės charakterio. Revizionistai tuo skiriasi nuo dogmatikų, kurie postkonvencionalios moralybės žmonėms siūlo apsauginius šarvus pabėgimui nuo savo pačių charakterio, kai jis pajuntamas neveiksmingu. (Regresija nuo revizionizmo į dogmatizmą įvyko *Students for Democratic Society* tarpe, buvo tučtuojau daugumos studentų pastebėta, ir SDS iš karto prarado savo pirminį patrauklumą.)

Evoliucija į postkonvencionalią moralybę dezorientuoja konvencionalius žmones, staiga praradusius pasitikėjimą savo „ramsčių sistema", ir sudaro progą jų nuosmūkiui į prieškonvencionalaus moralinio galvojimo pelkes. Dėl to postkonvencionalios moralybės vystymosi periode ir reikalingas „revizionistinis kodas": jis yra postkonvencionalios moralybės *sąmoningas savęs suvokimas.*

Postkonvencionaliems žmonėms mažiau grėstų pavojus pergyventi save neveiksmingais (net jeigu jie ir būtų galingesnių „ortodoksinių" oponentų politiškai nugalėti), jei jie ištvermingai veiktų revizionistais savo svarbos neprarandančiuose socialiniuose kontekstuose — tautoje, institucijoje, istoriją formuojančiame sąjūdyje, intelektualinėje tradicijoje —, kuriuos jie galėtų laikyti savais, ir visada solidarizuotų su visais revizionistais bet kur. Tada, net ir nugalėtiems, jiems liktų jų uždavinio tęstinumo jausmas ir

žinojimas, kad jie dalijasi su kitais iki mirties galiojančia ištikimybės rūšimi.

V

Jeigu šiose pastabose įžvelgta etinių kriterijų bazė iš tiesų bendra visiems revizionistams, tai jų tradicijų ir aplinkos skirtingumai yra suformavę apčiuopiamus skirtumus tarp Rytų ir Vakarų revizionistų jų konkrečioje veikloje.

Rytų Europoje revizionizmas nusikreipė visų pirma prieš vienos ideologijos kanonizavimą, viso gyvenimo supolitinimą, vieno ar kelių vadų arbitrarinę galią ir biurokratišką žmogiškų reikalų menedžeriavimą. Šie keturi elementai yra, žinoma, vienas nuo kito atskiriami, ir Vakarų revizionistai, veikdami skirtingose visuomeninėse sąlygose, tik vieną iš jų—biurokratišką žmogiškų reikalų menedžeriavimą — laiko esant pagrindinių savo priešų tarpe. Biurokratiškas galvojimo būdas, prieš kurį sukyla ir Rytų ir Vakarų revizionistai, yra bendras visoms pramoninėms valstybėms, nepriklausomai nuo jų politinių sistemų.

Bet vietoje oficialiai kanonizuotos ideologijos Vakarai turi reliatyvistinį pluralizmą, kurio idėjų rinkoje visa pasidaro lygiai vertinga ar nevertinga, ir nebėra įtikinančio pagrindo, kodėl pasirinkti (ir vykdyti) vieną ar kitą. Todėl, kur Rytų Europoje yra protestas prieš vienos visiems privalomos ideologijos kanonizavimą, Vakaruose yra savojo identiteto, individualaus ar grupinio, ieškojimas. Kur Rytų Europoje racionali per daug aiškaus objekto kritika, ten Vakaruose moralinis degimas dėl toli gražu dar neišaiškėjusių tikslų. Dėl to Vakarų revizionizmas turi mažiau racionalų, daugiau emocinį charakterį negu Rytų Europoje — ir yra sunkiau suprantamas.

Rytų Europos revizionistai kovoja prieš viso gyvenimo supolitinimą, prieš jį gindamiesi „privačiosios

sferos" sąvoka. Emociškai ypač svarbu jiems atrodo tai, kas vyksta privačiajame gyvenime, kuris visomis jėgomis ginamas nuo istorijos, politikos ir ideologijos, — net ir tada, kai privatusis gyvenimas pasirodo esąs nemenka tuštuma. Bet verčiau sava tuštuma negu svetimi ideologinių prekių traukinėliai jai pripildyti. Vakarų revizionistai, atvirkščiai, yra pajutę privačių pasaulių nepakankamumą ir šiuo metu bando nugalėti per gilų viešosios ir privačiosios sferos atskyrimą. Jie yra sukilę prieš paprotį moralybę sieti tik su privačiu gyvenime (ir tai dar su visokiom išnašom ir rezervais), o viešajame palikti laisvas rankas viską griaunančiam rinkos mechanizmui, niekieno nekontroliuojamų galingųjų dominavimui, kultūros trivializacijai, ir populiariems prietarams bei neapykantoms. Privatūs rūpesčiai, sakė C. W. Mills, turi tapti viešosiomis problemomis. Rytų Europoje vis dar reikia gintis nuo prievartos, kad viešosios problemos, kaip jas yra definavusi partija, taptų privačiais rūpesčiais.

Kiek Rytų Europos revizionistai anksčiau kreipėsi prieš vieno ar kelių žmonių arbitrarinę galią (dažniausiai neteisingai vadinamą „asmenybės kultu"), tiek Vakarų revizionistai dažnai pradėjo su „individualinės egzistencijos kritika". Tačiau vakariečiai nuo individualinės egzistencijos kritikos pakilo iki kritikos sistemų, visuomenės ir ideologijos struktūrų, kurios leidžia individams, grupėms (ar, pagaliau, ir pačiai daugumai) pragaištingai elgtis. Rytų Europos revizionistai irgi jau kuris laikas, kai tik jiems istorija truputį palankesnė, — pvz. Čekoslovakijoje 1968 m., — nuo vieno asmens diktatūros kritikos pakyla iki esminės savosios visuomenės struktūros ir ideologinės sistemos kritikos. Šiuo atžvilgiu vyksta Rytų ir Vakarų revizionistų supanašėjimas: abiem yra bendras nepasitikėjimas savo visuomenių socialinėmis sistemomis.

Bet Rytų Europoje daugiau pasitikima instituci-

jų tobulinimu, kad jos būtų paklusnesnės žmonių valiai. Vakaruose, kur institucijos jau ir dabar yra žymiai paklusnesnės žmonių valiai, mažiau tikima, kad išgelbėjimas galėtų ateiti iš patobulintų institucijų automatinio funkcionavimo. Kas iš to, kad institucijos klusnios daugumos valiai, jei daugumos valia nejautri žmogui? Vakaruose todėl revizionistai kreipia ypatingą dėmesį į auklėjimą, į visokias intymias grupes — kadangi tik jose galima laukti susiformuojant jautresnes asmenybes.

VI

Vienas labai svarbus elementas Vakarų revizionizme kyla iš istorinės aplinkybės, kad Vakaruose daugelis jau yra pasiekę eilės tikslų, kurių Rytų Europoje dar tenka siekti. Tarp šių tikslų yra ekonominė gerovė, politinė laisvė ir gyvenimo sutechnologinimas įvairių „darbą taupančių" mechanizmų pagalba. Rytų Europoje (gal ypač Čekoslovakijoje) ir revizionistai iš šių gėrybių eventualaus pasiekimo daug ko tikisi. Vakaruose revizionistai išreiškia nuotaikas tų, kurie šias gėrybes yra patyrę ir, įsitikinę ribotu jų pajėgumu patenkinti žmogų, klausia: kas toliau? *Kiek* reikia žmogui ekonominės gerovės, tų „prakeiktųjų daiktų" ir patogumų, kiek politinės laisvės, kiek technologinės pažangos? („Prakeiktųjų daiktų", daiktų pertekliaus sąvoka Rytų Europoje dar beveik neįsivaizduojama.) Truputį kitaip, ir gal teisingiau klausimą suformulavus: *Ko* reikia žmogui, pasiekus ekonominės gerovės, politinės laisvės, technologinės pažangos? Vakaruose vyksta moderniojo gyvenimo *idealų išbandymas praktikoje*, juos jau pasiekus. Rytuose dar tik to gyvenimo *siekimo metodų* kritika.

Šiuo atžvilgiu Vakarų revizionistai ne tik yra skirtingi nuo Rytų Europos revizionistų, bet ir „toliau pažengę". Vakarų revizionistai kelia klausimus, su ku-

riais Rytų Europa platesniu mastu tesusidurs, geriausiu atveju, tik ateinančioje kartoje. Šia prasme tiems, kurie domisi žmogiškosios galvosenos ir jausenos ateitimi, Rytų Europa (kiek ji bebūtų moraliai angažuojanti savo kovomis prieš jai tebedaromas skriaudas), intelektualiniu atžvilgiu yra nelabai įdomi. Tam tikra prasme jinai sprendžia praeities problemas. Utopinė, ateitin durstanti mintis šiandien formuojasi tik Vakaruose — arba Vakarų paveiktose galvosenose —, ir šiame vyksme dalyvauti yra ir egzilo intelektualo uždavinys.

Kai kuriais atžvilgiais, tiesa, Rytų Europa galėtų būti laikoma toliau „pažengusia" už Vakarus: augštasis mokslas lengviau pasiekiamas darbininkų vaikams negu Vakarų Europoje; medicininė pagalba teisingiau visuomenėje išskirstoma negu Jungtinėse Valstybėse. Revizionistams šie klausimai nebe problema Rytų Europoje, bet jie dar aktualūs Vakaruose. Tačiau šių problemų sprendimo *konceptas* — būdas, kaip reikėtų jas spręsti — buvo susiformavęs jau devynioliktajame amžiuje, tradicinio socializmo sąjūdyje ar iš dalies net ir tokių konservatorių, kaip Bismarckas, socialinėje politikoje. Problemos, kurios dar net ir konceptualinėje plotmėje nėra išspręstos, — ir kurioms išspręsti niekas dar net ir teorijoje nežino teisingo būdo, — šiandien formuojasi Vakaruose.

Bet gal teisus buvo ir Jean Paul Sartre'as, rašydamas apie čekų revizionistus, represuotus 1968 m. invazijos pasėkoje: „Klausimus, kuriuos mes keliame lengvai, abstrakčiai, ir tūkstantį kitų klausimų, kurių mes niekad nesugalvotume klausti, jie klausia *aistringai* ir konkrečiai; jei jie dar savęs pilnai nepažįsta, tai todėl, kad jų patirtis per daug turtinga; reikia laiko jai sutvarkyti".

(Išsamesnė versija, su bibliografija, bus *The Journal of Human Relations.*)

Antano Škėmos kelias į metafizinę misteriją

Antanas Škėma, *Raštai, II* (Čikaga: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1970) 440 psl.

Pasirodžius Škėmos raštų antrajam tomui, susidarė proga visus jo scenos veikalus peržvelgti vienu plačiu žvilgsniu, pastebint kai kuriuos bendrus struktūrinius bruožus, išlaikančius besiplėtojančios Škėmos kūrybinės minties vientisumą.

Vienas iš tokių bruožų, tarp kitko, nenaujas, pasaulio dramaturgijoj seniai pažįstamas, yra vadinamoji „trikampio struktūra". Veikalo konfliktas, idėjinė ir emocinė įtampa, kyla iš to, kad du pagrindiniai veikėjai savitarpy kovoja dėl vieno ir to paties trečiojo asmens. Dažniausiai tai būna meilės trikampis, prie kurio įvairiais būdais prisijungia kokios nors idėjinės ar emocinės problemos, apibrėžiančios savitą kiekvieno veikalo profilį. Škėmos dramos įdomios tuo, kad meilės tema jose palengva išsivysto į filosofinės plotmės dvasinį konfliktą, kuriame du priešingi poliai — meilė ir mirtis — savo įtampoj grasina sunaikinti atskiro individo žmogiškąjį „aš", jo integritetą.

Pirmojoj Škėmos dramoj, *Julijana*, šį trikampį sudaro Vilmantas, Gauka ir Julijana. Vilmanto ir Gaukos tarpusavio kova dėl Julijanos dar turi ir kitą dimensiją, būtent tai, kad jie savimi atstovauja dviem skirtingom gyvenimo plotmėm. Vilmantas šaukia Julijaną grįžti atgal į kaimą, į pastoralinę plotmę, kai tuo tarpu Gauka išreiškia miestą, jau ne pirmykštę, bet antrinę, žmogaus sukurtą realybę. Bet pastoralinis Julijanos gyvenimo šaltinis yra paženklintas beprotybe, kuri kaip šešėlis scenoje praeina senojo bajoro Gočkausko asmenyje. Ši

beprotybės grasa vėliau Škėmos dramoj išauga į vieną iš pačių svarbiausių struktūrinių elementų.

Dramoje *Živilė* trikampio konstrukcija susijungia su reinkarnacijos tema, kuri savo pėdsakus yra palikusi ir Škėmos prozoje, ypač „Šventojoj Ingoj". Trys pagrindiniai veikėjai, Gluosnis, Živilė ir Ašautas kartoja tarpusavio konfliktą, išreikštą Živilės legendoje per tris lemtingus tautos istorijos momentus: senovės kovas su rusais, 1863 m. sukilimą ir 1941 m. bolševikų okupaciją. Ketvirtas to konflikto dalyvis, Živilės tėvas Karijotas iš tiesų kartu su Ašautu sudaro lyg ir vieną jėgą, nukreiptą prieš Gluosnį ir Živilę. Živilės legenda tokia: senais laikais, kuklios kilmės karvedys Gluosnis, sumušęs priešus, tikisi Živilės rankos. Jos gi tėvas atiduoda Živilę Ašautui, turtingam ir žiauriam bajorui. Negalėdamas to leisti, Gluosnis ryžtasi išdavystei — atveda slapčia į pilį savo paties anksčiau sumuštus priešus, kad su jų pagalba išvaduotų Živilę. Šioji gi pasirenka verčiau savižudystę, negu atsidavimą, kad ir mylimam, bet jau išdavikui Gluosniui.

Ši legenda visomis savo detalėmis išsipildo pirmajame reinkarnacijos rate, viduramžiuose. Pervesdamas ją į sceną, Škėma pasistengė suderinti dviejų skirtingų meninių žanrų reikalavimus. Legendos, kaip tokios, paprastai nesirūpina savo veikėjų elgesį motyvuoti eiliniam tikrovės žmogui prieinamais psichologiniais bei moraliniais dėsniais. Ten herojai didesni už gyvenimą, ir jie veikia tik išpildydami likimo jiems priskirtas roles, tartum būtų aktoriai su kaukėmis. Škėmos veikalo pirmoj daly retoriška kalba ir platūs teatrališki mostai išpildo legendos reikalavimus. Kita vertus, šiuolaikinė drama kaip žanras reikalauja, kad herojų veiksmai būtų pagrįsti kurioj nors normaliame gyvenime suprantamoj psichologinėj dimensijoj. Čia Škėma, kaip tai dažnai literatūroje atsitinka, psichologiškai daugiau pagrindė negatyviuosius veikėjus, Ašautą ir Karijotą, apsunkindamas jų asmenis žmogiškais trūkumais, ydomis, kurios, kaip kraujuojančios žaizdos, paverčia marmurines legendos statulas atpažįstamais žmonėmis. Ašautas yra tuščiaviduris ta prasme, kad jis negali mylėti. Fizinis ir dvasinis impotentas, jis žiūri į gyvenimą kaip į „poilsį prieš mirtį", laiko ir erdvės dimensijas praradusiam alkoholio ir prabangos užsimiršime. Jam Živilė reikalinga kaip dekoracija, nužmoginta figūra, šokanti prieš jo akis iki nualpimo. Iš kitos pusės, Karijotas yra apsėstas aukso geidulio — ne gobšumo, bet tik fantazijos, vien tik aukso blizgesio mėnulio ir saulės liguistuose spinduliuose. Kiekvienas savaip, jie yra ir kankintojai ir kankiniai.

Reinkarnacijos dėsnis remiasi prielaida, kad individo gyvenimas turi laiko rate kartotis iki jo vidujinių galimybių išsisprendimo. Užtat antrame *Živilės* epizode veikėjai jau pažengia žingsnį pirmyn to išsisprendimo linkme. Ašauto tuščias dvasios apsvaigimas įgyja aiškesnį turinį kaip tiesioginis sadizmas: dabar jis nori Živilę turėti, kad galėtų ją, nuogą, švelnią ir išdidžią, plakti rimbais, kad ji šliaužiotų nusižeminimo agonijoj prie jo kojų. Karijotas pereina iš irracionalaus apsvaigimo aukso blizgesiu į konkretesnį, žmogiškai aiškiau suprantamą, garbės ir jėgos troškimą. Tuo tarpu Gluosnis, kuris pirmam epizode buvo besąlygiškai apsisprendęs dėl Živilės aukoti ir tėvynę ir savo kovos draugus, dabar apriboja savo „išdavystę" tuo, kad nukreipia rusus tik prieš Karijotą ir Ašautą, kurie ir šiaip jau yra parsidavėliai. Šiame epizode pati Živilės legenda egzistuoja neaiškiu prisiminimu veikėjų sąmonėse, kaip trumpi vaizdų švystelėjimai lyg iš kito gyvenimo. Bet Živilė ir Gluosnis atsimena tą legendą ir sąmoningai, iš šalies, tartum ne jų pačių gyvenimas tai būtų buvęs, gali savo padėtį racionaliai svarstyti tos legendos perspektyvoje, taigi ir savo veiksmus moraliai vertinti.

Trečiojoje daly Gluosnis jau nebeturi jokio kito ryšio su rusais kaip tik pogrindžio kovą prieš juos. Visa išdavystės našta krinta ant Ašauto, kuris dabar yra pogrindin įsiskverbęs bolševikų šnipas. Grynai asmeniškas jo sadizmas pereitoj reinkarnacijoj dabar išauga į „objektyvų" tikėjimą jėgos principu, komunizmu. Tuo tarpu Karijoto buvusi garbėtroška pavirsta į palyginant „nekaltą" žmogišką silpnybę — alkoholizmą. Moralės atžvilgiu jis, nors ir pilnas kartėlio, vis dėlto pasidaro žmogiškai taurus, ištikimas ir savo dukteriai ir savo kraštui. Reikia dar pastebėti, kad Karijoto palaipsniškas „apsivalymas" nuo moralinio blogio per tas tris reinkarnacijas eina kartu su jo žemiškos padėties smukimu. Pirmam rate jis kunigaikštis, antram — tik šiaip įtakingas bajoras, o trečiam — jau tik vargų sugraužtas kurpius, nors ir šmėžteli jam sąmonėj jo buvusių gyvenimų vizijos.

Ašauto figūra įdomi dar ir tuo, kad joje glūdi tam tikra užuomazga vienos iš Škėmos vėliau išvystytų temų. Antram reinkarnacijos rate Ašautas, aprašęs savo sadistines vizijas, staiga pažvelgia į save iš naujos perspektyvos: „Ponas Dievas žinojo, ką daraąs mane leisdamas į pasaulį. Gal Jis mane panaudoja savo kilniems tikslams? Gal per mane taps Živilė išganyta? (Juokiasi ir susimąsto)". Kaip tik ta mintis — kad žmonių prigimtys, jų charakterių bruožai, yra ne tiek jų moralinio pasirinkimo išraiška (už tai jie būtų asmeniškai atsa-

kingi), kiek tam tikri jų vaidmenys didžiulėje, užslėptoje metafizinėje dramoje — ir išsivysto plačiau vėlesniuose Škėmos veikaluose, *Žvakidėje* iš dalies *Pabudime*, o ypač *Kalėdų vaizdelyje*. Kostas, Pijus, Skaidra, nors šiaip ir aiškiai skirtingi nuo *Živilės* Ašauto, vis dėlto tam tikra prasme yra nuo jo prasidėję kūrybinės minties išsivystymai.

Trikampio konstrukcija remiasi ir *Pabudimas*. Pijus ir Kazys, jau seni konkurentai dėl Elenos, išvysto savo roles visuotinėj moralinio konflikto plotmėj, kada Pijus tampa „absoliutaus objektyvumo" valios vykdytoju, o Kazys, jo auka, bet ir prieš jį laimėtojas, gina subjektyviai individualų laisvės ir integriteto principą. Palyginant su *Pabudimu* gana silpnokoje pjesėje *Vienas ir kiti* taip pat galima atsekti trikampio konstrukcijos linijas, nes tenai Pranaitis atsistoja trečia figūra tarp Rimvydo ir Irenos. Beje, šioj pjesėj reinkarnacijos tema įgyja savotišką pobūdį: žuvęs Pranaitis ateina į dar gyvos Irenos kambarį kaip jau tik dvasinėj dimensijoj egzistuojanti, bet vis dėlto dar su gyvaisiais santykių ieškanti figūra. Pjesės konstrukcijos atžvilgiu Pranaitis atlieka lyg ir pasakotojo rolę, kurią, pavyzdžiui, *Živilėje* išpildo specialiai tam sukurtas Svajūno asmuo. Mirties momento amžinas pasikartojimas, mirusiųjų pastangos iš gyvųjų, iš jų atminties, ar iš jų mistiško regėjimo dovanos, išgauti sau tolimesnę egzistenciją vaidina tam tikrą rolę ir Škėmos prozoj („Šventoji Inga") ir dramoje *Žvakidė*.

Nors pats Škėma, atrodo, savo pjese *Žvakide* buvo nepatenkintas, ji vis dėlto atstovauja pereinamąją stadiją trijule paremtų žmogiškų santykių išsivystyme daugiau filosofine linkme. Trikampis šį kartą labai skiriasi nuo ankstyvesniųjų, romantiška meile pagrįstų, nes jo nariai, Kostas, Antanas ir Liucija, priklauso vienai šeimai: du broliai ir sesuo. Nors ir sakoma, kad erotinės meilės tema neišsemiama ir neaprėpiama, bet ji vis dėlto susiaurina idėjines veikalo galimybes arba, geriau sakant, pastato idėjas kaip tokias antraeilėn padėtin — paskutinėj išdavoj jos būna tik romantiškus interesus komplikuojantys faktoriai. Tuo tarpu *Žvakidėje* broliška tarpusavio meilė yra duotas išeities taškas, ir veiksmo eigą sudaro tos meilės katastrofiškas išardymas, iššauktas vieno trijulės nario, Kosto, tragiškais darbais. Kostas, kaip simbolinė figūra, primena Biblijos brolžudį Kainą, bet jo asmenyje jaučiasi ir *Živilės* Ašauto sadistiniai bruožai, nors Kostas liguistu kankintoju tapo todėl, kad tėvų meilės nepriteklių jo širdyje užpildė neapykantos nuodai. Tuo būdu Škėma sujungia savo pjesėje dvi labai senas idėjas arba mitus: brolžudystę ir (prisimenant

Ašautą) reinkarnaciją. Abu mitai stengiasi išspręsti žmogaus prakeikimo mįslę ir ieško kelių į išsivadavimą iš katastrofiškos žmogaus egzistencijos padėties. Liucija šiame trikampy išpildo beviltiškai pralaimėjimo angelo sargo uždavinį, nes jai, nors ji ir gali jėgų pasisemti iš mistinės dimensijos, nepasiseka išgelbėti Kosto iš jį supančios nakties. Užtat Kosto reinkarnacija neveda jo istorijos ratais į praskaidrėjimą ir išsisprendimą, bet tampa tik amžinu mirties momento pasikartojimu.

Paskutinės dvi Škėmos pjesės, *Kalėdų vaizdelis* ir *Ataraxia* įvairiais atžvilgiais gerokai skiriasi nuo ankstyvesniųjų. Vienas iš svarbesniųjų skirtumų yra tai, kad trikampio konstrukcija turi žymiai mažesnį struktūrinį vaidmenį, nes ji palaipsniui pereina į gilų dualizmą idėjinėj plotmėj. *Kalėdų vaizdelyje*, tiesa, Danguolė nori atsikratyti savo vyro Skaidros iš dalies todėl, kad ji dabar geidžia kito, bet šis trečias asmuo, koks tai inžinierius, net nebepasirodo scenoje. Veikalo turinį, jo įtampą neša du asmenys, Skaidra ir Panašus. *Ataraxia* visai nebeturi jokios reikšmingos moters rolės — ten visa veikalo esmė glūdi Gluosnio ir Izaoko santykių išsprendime. Kyla mintis, kad ir ankstyvesniuose veikaluose trikampio konstrukcija ne visiškai tobulai derinosi su iš esmės dualistine Škėmos veikalų problematika. *Julijanoj* meilės trikampis ryškiausiai dominuoja, bet užtat ši pjesė idėjiniu savo turiniu ir yra visų menkiausia. Kas joje tikrai įdomu, būtent, susikirtimas dviejų gyvenimo principų — iš vienos pusės ironiškas, „apipuvęs", nervingas ir augštos emocinės įtampos kankinamas „miestas", o iš kitos, tolimas, į senovę nueinantis, nykios beprotybės šmėklos paliestas, bet organiškai gaivalingas gimtasis kaimas, „tėvynė" — pasilieka daugiau visos dramos fone. *Živilėje* tikrasis konfliktas vyksta tarp karžygiško, poetiško principo, kuriam atstovauja Gluosnis kartu su Živile, ir niūraus, komplikuoto, liguisto ir tragiško žmogaus „dvasios sutemų" pasaulio, kurį, nors ir toli gražu netobulai, išreiškia Ašautas ir Karijotas. Pati Živilė, kaip trikampio narys, veikia tik tarpininku, iš dalies apsprendžiančiu tų dviejų principų dvikovos sąlygas ir išviršinį pobūdį. Aplamai, gal būt, galime pastebėti, kad moterys Škėmos dramaturgijoj retai teturi išbaigtos, savarankios asmenybės bruožus. Dažniausiai jos būna arba tik tarpininkai, arba kieno nors troškimų objektas, arba tam tikra „teritorija" (kaip Dostojevskyje žmogaus širdis), kurioje ir vyksta daug didesnių principų kova. Šitoks, tam tikra prasme „antraeilis" moters vaidmuo ypač ryškiai matyti *Žvakidėje*, kur, kaip jau pastebėjom, Liucija yra tik broliškos tarpusavio meilės simbolis, bejėgis prieš jų neapykantos tikrovę.

Pabudime, nors Pijaus ir Kazio konfliktas turi savo šaknis konkurencijoj dėl Elenos, pačios Elenos, kaip moters, vaidmuo tame konflikte iškilusioj problematikoj yra palyginant nereikšmingas. Turint omeny, kad pogrindžio kova prieš bolševikus yra vaidinime tolygi, paties Škėmos žodžiais tariant, „tikrojo žmogiškumo" apgynimui, reikšminga tampa ta, atrodytų, detalė, kad Kazys Elenos į tą savo pogrindžio kovą neįsileidžia; ji tik turi jam būti „katinėlis rainas". Kitas veikalo momentas, kada Elena, kankinama, taria priverstam ją stebėti Kaziui „nesakyk adreso" (kur paslėpti ginklai), patvirtina, kad ir ji pati supranta, jog kova eina ne dėl jos (tada būtų sakiusi „aš visvien tavo" ar ką nors panašaus), bet dėl tos giliausios žmogiškumo esmės, kurią užslėpti, Pijui neprieinami, ginklai ir simbolizuoja.

Taigi, meilės trikampis Škėmai palengva netenka savo reikšmės, todėl, kad jis pradeda varžyti idėjinio dualizmo išvystymą. Pati gi meilės tema galų gale užima vietą kaip viena iš tos filosofinės kovos apraiškų; antroji apraiška yra mirtis. Aptardamas savo *Pabudimą*, Škėma taip apibrėžė jo tematiką: „Esminės žmogaus bandymo priemonės — meilė ir mirtis. Tada žmogus lieka nuogas ir laimi arba pralaimi. Laimėjimu skaitytinas savo aš neišdavimas". Šiais pagrindais iš tiesų remiasi ir visa Škėmos proza, o taip pat ir paskutinieji du scenos veikalai, *Kalėdų vaizdelis* ir *Ataraxia*.

Norint šias dvi pjeses kiek geriau suprasti, reikia dar bent trumpai pažvelgti į kitą visoms Škėmos dramoms būdingą bruožą, būtent, specialų santykiavimą tarp lemtingo momento scenoje ir už scenos stovinčių jėgų. Tas sprendžiamasis momentas — tai mirtis. Kartais, kaip, pavyzdžiui, *Julijanoj*, arba *Ataraxioj*, žmonės užmušami tiesiai ant scenos, žiūrovų akivaizdoj. Kitais atvejais, kaip *Žvakidėj*, žmogžudystė įvyksta šalutinėj, žiūrovams nematomoj patalpoj. *Živilėj* pirmuose dviejuose paveiksluose Gluosnis ir Živilė miršta ant scenos, o trečiam — jau už jos, Živilės kambary. *Pabudime* ir pjesėj *Vienas ir kiti* mirtis ištinka veikėjus ir ant scenos ir už jos. Išskyrus specialų *Ataraxios* atvejį, šiame mirties fakto užfiksavime vienoj ar kitoj vietoj yra tam tikras dėsningumas. Kada, kaip *Julijanoj*, apsisprendimas žudyti kyla grynai tik iš vidujinių priežasčių — Gaukos beprotiškos meilės — mirtis įvyksta scenoj. Kada gi mirties priežastys būna labiau komplikuotos, kylančios iš kokių nors tragiškų santykių tarp veikėjų vidinio pasaulio ir juos supančios realybės (bolševikų okupacija, trėmimai ir panašiai), mirtis įvyksta arba toj išorinėj realybėj (*Vienas ir kiti* Pranaičio žuvimas) arba tuose pačiuose namuose, kurių dalis yra

scena, bet už jos, arba ir abiejose vietose. Tuo būdu mirties faktas fiziškai simbolizuoja lemtingus įvykius tiek herojų viduje, tiek ir juos supančiam pasauly.

Bet kiekvienu atveju veikėjai apsisprendžia, kad reikia mirti, arba sužino, kad mirtis neišvengiama, visuomet ant scenos, aiškiai apibrėžtoj patalpoj. Šitos patalpos, iš esmės paėmus, yra dviejų rūšių: „normali" tikrovė ir „kraštutinė" tikrovė. Normalia tikrove čia vadiname paprastus kambarius namuose (*Vienas ir kiti, Živilė*), o kraštutine — vietas, kurios turi specialią paskirtį, kuriose gyvenimas persilaužia į naują plotmę. Škėmai tai reiškia: smuklę (*Julijana, Kalėdų vaizdelis*), kur žmogus atlieka apsisvaiginimo „apeigą" ir praregi kokią nors tiesą; bažnyčią ar, tiksliau pasakius, zakristiją (*Žvakidė*), kur gyvenimas nusikreipia metafizine linkme; kalėjimą, tardymo kambarį, (*Pabudimas*), kur gyvenimo kreivė užlūžta, ir, galų gale, kartu ir kalėjimą ir beprotnamį (*Ataraxia*). Tiesa, *Kalėdų vaizdelyje* smuklė taip pat yra lyg beprotnamio dalis. Kaip tik šitas pamišimo elementas, suteikiąs specialų charakterį scenoj vykstančiam konfliktui, aiškiai skiria pastaruosius du veikalus nuo kitų.

Škėmos dramų dinamika, kuria remiasi visų atskirų konfliktų įtampa, pasireiškia tuo, kad „normali" scenos realybė tampa kraštutine dėl aplinkos spaudimo, o „kraštutinioji" dėl joje tūnančios beprotybės grėsmės pereina į filosofinę plotmę, į laisvo žmogiškojo „Aš" susidūrimą su bežade, beprote, negyva ir uždara visata. Tuo būdu, sakykim, pjesėj *Vienas ir kiti* mažytis senutės kambarėlis tampa ypatingu, simbolišku ir tragišku todėl, kad į jį susirenka keletas miestelio žmonių, ieškančių prieglaudos nuo lauke, naktyje siaučiančių bolševikų. Žmonių drąsa, jų baimė, jų sugebėjimas mylėti arba aukotis atsiskleidžia visoj pilnumoj, kada už lango stovi ir laukia juoda mirtis. *Kalėdų vaizdelyje* iš Vadovo žodžių scenoj lyg ir paaiškėja, kad visi aktoriai yra bepročiai, kurie pastatė šį scenos vaizdelį jų „psichologinės terapijos" eigoje, bet negalima užtikrintai pasakyti, kad publika, į kurią Vadovas kreipiasi (taigi mes patys, žiūrovai) irgi nesusideda iš beprotnamio ligonių. Jei taip, tai nei vaidinime, nei gyvenime šalia jo nebelieka jokios kitos tikrovės, kaip beprotnamis. Tada mes visi: ir aktoriai, ir žiūrovai, ir, gal būt, net pats Vadovas, pasidarome „netikri" ta prasme, kad scenos aktorių konfliktai yra tik užplanuoti įvykiai „grupinio psichologinio gydymo" sistemoj. Tokioj padėty, Panašaus netikėta tikra mirtis jį vienintelį pakelia į „nesuvaidintą", besąlygiškai tikrą būties plotmę. Kadangi Panašus, kaip aktorius, atstovauja Kristui, tai jo tikras numirimas gali jį

iš tiesų paversti Kristumi, Prisikeliančiuoju. Tokią prasmę galima įžiūrėti Skaidros paskutiniuose žodžiuose: „Aš jį iš tikrųjų užmušiau. Panašų užmušiau. Bet aš turėjau taip padaryti, kad jis prisikeltų iš mirusiųjų". Žinoma, neužmirškime, kad tai kalba beprotis: tas faktas atveria klaikią galimybę, kad net ir tas prieš mūsų akis įvykęs Kristaus metafizinės misterijos pasikartojimas, taip sakant, „mišios", neturi jokios prasmės.

Ataraxia mums parodo beprotnamį kaip įstaigą. Į ją „savanoriškai" ateina Gluosnis, kad išsigydytų. Svarbu atkreipti dėmesį į jo vardą: Gluosnis buvo ir *Živilėj*. Tenai, kaip ir kiti charakteriai, jis ypatingas tuo, kad pats save kartoja istorijos eigoj, serijoje reinkarnacijų. Kitaip sakant, jis gali pereiti per laiko dimensiją, tartum tai būtų ne negrįžtama serija įvykių, bet savotiška „erdvė". Iškyla galimybė, kad jis tuo pačiu gali peržengti ir atskiro vaidinimo ribas, jeigu jo asmenybei iš autoriaus pusės bus suteikta pakankamai augšta ir plati simbolinė prasmė. Jis turi būti suprantamas ne tiek kaip sukurtas individas, imitacija tikrovėj gyvenančių individų, bet daugiau kaip sąvoka, kaip Žmogus. Šitaip į jį žiūrint, pastebime simbolinį elementą ir jo paties prisistatyme beprotnamio įstaigos personalui. Jisai sakosi esąs Gluosnis — toksai romantiškas medis, kuriam „mergaitės išpasakoja savo vargus". Čia prisimename *Kalėdų vaizdelio* Skaidrą, kuriam prostitutė-Magdalena išpasakoja „savo vargus" ir atsiranda galimybė, kad Gluosnis — tai ir Skaidra. Kad Gluosnis gali savim atstovauti ir visiems kitiems „pozityviems" charakteriams Škėmos dramose, visiems kovotojams, visiems tikintiesiems į žmogų, pradedame suvokti išgirdę jo užuominą apie Izaoką Švento Rašto kontekste. Šventam Rašte Izaokas yra paaukotasis, virš kurio jo tėvas Abraomas iškelia peilį, šventai ir absoliučiai tikėdamas Dievo valia. Tai pats nepaprasčiausias, apstulbinantis tikėjimo aktas visoj istorijoj. Škėmos dramoje Izaokas — žydas, buvęs enkavedistas, buvęs Gluosnio kankintojas, kuriam Gluosnis vėliau, aplinkybėms pasikeitus, kastuvėliu perskėlė galvą. Lieka tik sugretinti aukos ir budelio sąvokas — visoj Škėmos kūryboj šios dvi sąvokos gretinamos, visa jo kūrybinė mintis veržiasi į supratimą, kad jei vienas kitą žemėj žudome, tai tik ieškodami absoliučios išeities iš mūsų gyvenimo-kalėjimo, ieškodami Tiesos, arba tikėjimo į tiesą, kurio niekas nenorėtų arba nedrįstų paneigti. Mirtinai kovodami fronte, tardymo kamerose, šeimoj, miesto triukšme, esame visi kartu kankiniai. Iškeliam peilį į artimą kaip į sūnų, išpildydami tikėjimo aktą į savo stabą ar Dievą. Ta prasme kankinys ir budelis yra vienas ir tas pats,

ta prasme Ataraxia yra mūsų tikėjimo vaisius — stebuklas, tolygus Šventojo Rašto stebuklui, kada Dievas, Abraomą išbandęs, sustabdo jo ranką ir aukai paskiria avinėlį. *Ataraxia* visa struktūra primena šį įvykį. Visų pirma, Gluosnis ir Izaokas abu turėjo tikėjimą. Ir vienas ir kitas buvo „nacionalistai" (Škėma nesako „patriotai"). Izaoko žydiškas nacionalizmas „leido jam pasirinkti" komunizmą, o Gluosnio — nacius. Tų dviejų tikėjimų vardu jie, paeiliui, priklausant nuo to, kuris kada buvo galingas, buvo „Abraomas", jie vienas kitą ir žudė. Ne tik *Ataraxia*, bet ir daugelio kitų dramų situacija čia, iš esmės, pasikartoja. Tik pabaiga kitokia — Dievas paskiria aukai „avinėlį" — tamsiai, nemąstančiai, negyvai jėgą atstovaujantį beprotnamio prižiūrėtoją, kurį nužudę jie abu galų gale tampa viena, tikinti, iškankinta žmogaus esmė.

Toks Gluosnio ir Izaoko traktavimas pakelia visą veikalą į grynai simbolinę plotmę. Ne scenos charakteris, bet Žmogus ateina ne į beprotnamį, bet į Beprotnamį, kuris yra kartu ir Įstaiga, ir Pragaras (primenąs *Baltoj drobulėj* Juozapato pakalnę) ir visa žmogaus Būtis. Į *Ataraxią* tuo būdu sueina visų ankstyvesnių Škėmos veikalų siūlai, ir beprotystė, tikriau pasakius, „metalogika", jame absoliučiai dominuoja tiek vidinį, tiek išorinį pasaulį.

Ta speciali Škėmos beprotybė, kaip tam tikra kraštutinės žmogaus būklės metafora, egzistuoja, tiesiogine ar netiesiogine prasme, visose Škėmos dramose. Jinai, galų gale, ir sudaro tą viską apgaubiančią Realybę už scenos ribų, ir veiksmas scenoje išreiškia tik vienokį ar kitokį santykiavimą tarp žmogaus dvasios ir tos ją supančios tikrovės. Škėmos, kaip dramaturgo, išsivystymo kreivė veda į vis gilesnį ir gilesnį tos beprotybės įsiveržimą į sceną ir į scenos veikėjų dvasią. *Julijanoj* beprotybė iš esmės pasilieka toli nuo scenos ir toli praeity, *Živilėj* Ašauto ir Karijoto irracionalūs apsvaigimai auksu, garbe, liuksusu ir sadizmu pastato beprotybę į veiksmo centrą. *Pabudime* beprotybė klykia už durų, kaip vedama nušauti moteris, o ir Pijaus logika, ginanti „absoliutų objektyvumą", labai toli nueina *Ataraxia* samprotaujančių gydytojų-bepročių (yra vaidinime nurodymų, kad jie irgi bepročiai) fantastiškos logikos linkme (Mr. John kalba pirmame veiksme). *Žvakidėje* ta beprotybė prasiveržia į Kosto grojamą Bacho toccatą ir kruvinu saulėlydžiu, artėjančiais šūviais, apgaubia visą veiksmą. Bolševikų trėmimai veikale *Vienas ir kiti* yra, galų gale, irgi ta pati Beprotybė.

Baigiant drįstume siūlyti mintį, kad jeigu trikampio struktūra veikėjų tarpusavio santykiuose, kurioje vis dėlto turi do-

minuoti erotinės meilės motyvas, palaipsniui Škėmos dramose nustoja savo svarbos, tai vienišo žmogaus žmogiškojo „aš" priešpastatymas prieš jį supančią Beprotybę (dabar jau kaip Visatos metaforą) ryškėja kas kart vis aštriau. Kartu su tuo intensyvėja ir Škėmos dramų simboliškumas, jų palaipsniškas išaugimas į tai, ką galėtume vadinti gal metafizine misterija, beveik viduramžiška šio žodžio prasme.

R. Šilbajoris

Egzilio pasaulėjautos eskizai: Šilbajorio versija

Rimvydas Šilbajoris, *Perfection of Exile: Fourteen Contemporary Lithuanian Writers* (Norman: University of Oklahoma Press, 1970).

Esama savotiško sutapimo. Taip, kaip išsipylus *Lietuvių enciklopedijos* tomelių serijai, imta leisti jos sutrumpintoji laida svetimtaučiams (ir saviesiems, pridėkime, nebeįkertantiems gimtosios kalbos), taip po stambaus, apžvalginio leidinio *Lietuvių literatūra svetur* pasirodė jos atitikmuo angliškai R. Šilbajorio *Perfection of Exile* pavidalu. Savotiška sutrumpinta (nors nebūtinai suprastinta) *LLS* versija.

Visumoj ją, iš tiesų, sudaro autoriaus rašiniai, pasirodę paskutinio deš'mtmečio būvyje *Metmenyse* (ir kitur?). Įžanginis skyrelis — aiškiai skirtas supažindint svetimtaučiams su lietuvių literatūros raida — dar padidina įspūdį, kad *Perfection of Exile* gali būti pasitikta, kaip informacinė, „referencinė" knyga. Ir vis dėlto šis sugretinimas yra gerokai atsitiktinis, paviršutiniškas ir netikslus.

Neužginčyjama, kad dalis etiudų, talpinamų *Perfection of Exile*, yra buvę spausdinti išeivijos periodikoj. Bet ne visi, tik dalis. Versdamas juos į anglų kalbą, Šilbajoris paliko kai kuriuos nekeitęs, gal tik apdailinęs. Ne visada net papildęs. Taip, sakysim, skyrely apie Meką neaptariamas jo paskutinysis rinkinys *Pavieniai žodžiai*. Kitur tačiau Šilbajoris įnešė pataisų, netgi esminių. Tokiu „ištiesintu" eskizu pasimatė, sakysim, skyrelis apie Nyką-Niliūną. Trečiur (skyrelis apie Nagį) kai ką nurėžė; mūsų manymu, be reikalo.

Kita vertus, susidaro įspūdis, kad eilė skirsnelių, įskaitant, žinoma, įvadinį, yra specialiai parašyti šiam leidiniui. Bent rašančiam buvo nepažįstami Šilbajorio essays apie Ostrauską, Brazdžionį, Baroną. Paliekant nuošaly tokius klausimus (prie jų teks grįžti), kas apsprendė verstinųjų straipsnių atranką, darosi aišku, kad nevisiškai tikslu laikyti *Perfection of Exile* pažodinių vertimų rinkiniu.

Kiekvienu atveju, jau vien dėl to, kad esama straipsnių vėrinio, lietuviui skaitytojui randasi proga pasitikrinti, kiek Šilbajorio kritika išliko nenublukusi, nepraradusi pirmykščio žėresio. Neišvengiamai jis aptiks eilę teigimų, kurie, gal būt, praspruko nepastebėti periodikoj, ir kurie dabar, dėka išryškintų kontrastų, leidžia pilniau suvokti Šilbajorio kaip kritiko potencialą, jo pomėgius, jo silpnąsias bei stipriąsias puses.

Neužmirština, kad profesorius Rimvydas Šilbajoris priklauso tai laimingai grupei žmonių, kurie dirba savo profesijos srityje. Tiesa, jis dėsto slavistiką, bet jam puikiai pažįstami naujausieji lingvistikos bei literatūros tyrinėjimo metodai. Jis aktyviai bendradarbiauja literatūros-bibliografijos žurnale *Books Abroad*, tuo pačiu būdamas nuolatiniam sąlyty su kitų emigrantinių grupių grožine kūryba. Visa tai sumažina pavojus prarasti saiką ir perspektyvos nuovoką, nušviečiant savosios etninės grupės pasiektus rezultatus.

Savaime aišku, kad veikale, kuriame nupiešiami netgi keturiolikos rašytojų profiliai, netenka ieškoti kažinkokio išsamumo. O vis dėlto *Perfection of Exile rinkinys yra pačia spalvingiausia ir originaliausia analize, kokios yra susilaukusi išeivijos literatūra*. Ne tik kad ji papildo svarųjį J. Girniaus įvadą į *Žemės* antologiją bei įžvalgią sociologinę V. Kavolio studiją *Nužemintųjų generaciją*, bet, pateikdama įtin vykusias Ostrausko, Škėmos bei Landsbergio charakteristikas, ji atitaiso skriaudą, ištikusią išeivijos dramaturgiją apžvalginiame *Lietuvių literatūra svetur* leidinyje. Ten, kaip prisimename, dalis, skirta draminei kūrybai aptarti, buvo verta pasigailėjimo.

Žodžiu, grynai lietuviškam kultūros bare *Perfection of Exile* užima svarbą poziciją ir anaiptol nelaikytina vien propagandine, svetimam skilviui skirta preke. Tai originali ir puikiai autoriaus temperamentą atskleidžianti studija.

Kažin tik ar derėtų ją vadinti „referencine" knyga. Paprastai tokio pobūdžio enciklopediniai leidiniai pasižymi sausumu, biografinių duomenų perkrova, stiliaus stereotipiškumu ir, aplamai, rėmų siaurumu. Už vis labiau tačiau jiems būdingi grynai techniški dalykai, kaip pvz. dalykinė bei vardų rodyklės, naudotų šaltinių sąrašas, bibliografinės nuorodos, kur ieš-

kotina papildomų informacijų. Viso to *Perfection of Exile* leidinyje pasigendam.

Straipsniai apie nagrinėjamus autorius sudėlioti be jokios iš anksto nustatytos, trafaretinės, įprastos akademiniam leidiniui tvarkos. Nei pagal abecėlę, nei pagal amžių ar kokią kartos grupę. Vargu, ar galima darytis išvadų iš fakto, kad Radauskas pristatomas pirmoj vietoj, jog Šilbajorio ieškota kokios gradacijos pagal meninį pajėgumą. Pačių skyrelių ilgis bei pobūdis nevienodi. Kai kur Šilbajorio metamasi į komplikuotą temų-pustemių, motyvų, simbolių bei para-simbolių rūšiavimą. Skyrelis apie Mackų, sakysim, bus ne vienam skaitytojui sprangiu gumulu. Kitur pasitenkinama palyginti nesudėtingu knygų turinio atpasakojimu (Katiliškis), neretai užsigaištant prie debiutinių, mažiau rašytojui būdingų knygų analizės. Barono *Užgesusio sniego* fabulos peripetijoms atpasakoti nepagailėta trejetos puslapių.

Tiesa, Šilbajoris pateikia kiekvieno skyrelio pradžioje šiek tiek biografinių žinių apie autorius, bet tos apybraižos yra pažymėtinai lakoniškos. Išskyrus tokias detales, kad Radauskui teko ištisą dešimt metų vargti juodadarbiu, ar kad Katiliškis kurį metą rausė kapų duobes mieliems tėvynainiams, svetimšalis skaitytojas nedaug ką sužinos apie lietuviško rašto žmones, jų būdą, poveikį, juos formavusias įtakas ir t.t.

Šių dalykų, šio „portrait moral et physique" atmetimas, vargu ar pasiteisina knygoj skiriamai vis dėlto labai margai ir sunkiai atspėjamai auditorijai. Tikriausiai Šilbajoris pramatė galimais skaitytojais tik tuos, kurie savaime pakankamai motyvuoti susipažinti su mūsų literatūra, ir kuriems artima rašytojo alienacijos problema.

Užtat nors ir pridedamas įvadinis straipsnis, kuriame glaustai, bet vietomis pasigėrėtinai taikliai apibūdinamos iškiliosios mūsų raštijos figūros (ypatingai Donelaitis, Baranauskas, Maironis; Vaižganto ir Cvirkos atveju Šilbajorio cituojama anaiptol ne svariausi veikalai), Šilbajoris neranda reikalo rašyti svetimtaučiams paprastesniu, populiaresniu stilium. *Perfection of Exile* skyreliai išlaiko tą pačią nuotaiką, kuri ženklino autoriaus straipsnius lietuviškoj periodikoj. Būtent, entuziazmą, impresionistinį braižą ir misionierišką polėkį įtikinti išeiviškosios kūrybos meniniu vertingumu.

Ar svetimtautis įtikės Šilbajorio pastangos nuoširdumu, sunku atspėti. Iki šiol dar neteko aptikti jo veikalo vertinimo amerikiečių spaudoj bei žurnaluose. Vienu dalyku tačiau nesinorėtų abejoti. Būtent, *Perfection of Exile* pozityvaus poveikio į nutaustantį lietuvišką jaunimą galimumu.

Nepaslaptis, kad gyva mūsuose tradicija rekomenduoti jaunimui tuos lietuviškus leidinius, nuo kurių mums patiems bloga. Paprastai, juo kokia knyga nei Dievui nei žmogui, juo labiau, žiūrėk, recenzentai skuba pažymėti, kad jos kalba esanti graži ir taisyklinga ir kad ji tinkanti šauniajam jaunimėliui. Paradoksalu, bet *Perfection of Exile* — taisyklinga ir gražia anglų kalba parašytas veikalas *yra viena tų retų knygų, kuri visais būdais privalėtų būti skleistina lietuviško jaunimo tarpe* ir pirština viešosioms bibliotekoms. Ne vien todėl, kad ji kalba apie lietuvių raštiją, bet todėl, kad sugeba ją pristatyti kaip literatūrą, kuria kiekviena tauta galėtų didžiuotis.

There stands a house with blue storm shutters, by itself
The toys I left behind in childhood live in it
My days are sleeping deep within the noonday silence
Watched over by the wind with broken wings.

Tokio elegiško skambesio eilės paveiks kiekvieną, nežiūrint ar jis būtų juodas ar baltas, ir *gali* paskatinti, labiau nei rūgojimai bei pamoksliukai, susipažinti su originalu.

Nevisi vertimai, deja, vienodai vykę. Pasitaiko ir sunkiai atpažįstamų ketureilių:

Field and road and meadow. Crosses
And the grove — a ribbon blue
Rich design of clouds in heaven
Sadness of the song. And you

Atspėk, kad gudrus, jog tai: „Laukas, kelias, pieva, kryžius", kad tas komercinis „rich design" yra „debesėlių tankus ižas". Pagaliau, kad tas atsišerpetojęs „and you" buvo reikalingas rimui su „blue". Tarsi Valentine Day kupletukuose („Roses are red...") Vargas, kai lietuviška eilutė skamba... „ir graudi, graudi daina".

Dievaži, būtų nesunku aiškintis, pasigavus porą skystesnių vertimėlių (visumoj jų esama gerų), kad Šilbajorio strategija, sudominus kitataučius lietuvių kūryba, grąžinant jai savuosius snobus-atsimetėlius, yra beviltišku manevru. Labai lengva kibti prie smulkmenų ir dūsauti, kad kai kurie mūsų kalbos niuansai sunkiai perteikiami. Ar ne verčiau guostis, kad nors ir nevisai tobula *Perfection of Exile* g a l i tapti kai kam žydinčia arka įžengti į mūsų lyrikos, dramaturgijos bei epinės raštijos gėlynus, ir pažinti kai ką svarbesnio negu sausus krašto istorijos bei geografijos faktus — genties siela. Lietuvių Fondas, parėmęs šios knygos išleidimą, atliko vieną iš

protingiausių, nors nebūtinai tuoj pat palūkanas nešančių, investacijų.

Be skambių patriotinių frazių bei išdidžių deklaracijų, bet taip pat ir be lekajiško kuklinimosi ir atsiprašinėjimų, Šilbajoris atskleidžia atsidūrusios tremtyje tautos dalies psichologinius lūžius, problematiką ir skaidrinimasi kūrybos žaizdre. Sunku su autorium nesutikt, užvertus knygą, kad *mūsų išeiviškoji literatūra anaiptol nėra nei skurdi, nei vienoda, nei sekli žmogiškojo išgyvenimo prasme.* Paprasčiausiai — mažai pažįstama. Keturiolikos egzodo rašytojų siluetai nupiešti visumoj vykusiai su nuoširdžia pastanga perprasti jų vidinį pasaulį. Nepagailima citatų ir poetinio virtuoziškumo išryškinimo. Cituojamoji Radausko eilutė: lietuviškai „Mane nuliūdino ši rudenio diena" galėtų tapti lietuviškojo Markovo grandies pradžiodala.

Nebūtinai skaitytojas sutiks su kiekviena Šilbajorio išvada. Dar mažiau su kiekvieno posmelio, eilėraščio, ar veikalo interpretacija. Šilbajoriui nesvetima egzaltacija, ir nevisada lengvai perprantami jo minties šuoliai, jo cerebralinės sistemos laidų perkaitimai. Kartais, ypatingai, kai jis kalba apie poeziją, gaunasi įspūdis tarytumei autoriaus esama „gero sakytojo", kuriam įtikęs eilėraštis tampa kažkuo absoliučiu, pusiau mistišku, kažkuo nelyginant šventraščio šmotu, kuriame būtina įžvelgti visokias imanencijas-transcendencijas. Kartais suabejoji, ar jis atskiria filosofavimą nuo filosofijos. Mandrią šneką apie smertį, kapus ir grabus, nuo šalto dvelktelėjimo nugaron nerūpestingiausio, saulėčiausio eilėraščio vidury.

Bet kaip ultrasubjektyviom, egzistencializmo sūryme pamirkytom bepasirodytų kai kurios jo siūlomos skaitytojui interpretacijos, jos niekad nepasirodo tuščiažodžiavimu, pilstymu iš kiauro į tuščią. Arba kupinu nuolaidų „deimančiukų ieškojimu". Šia prasme būdinga, kad bent iki *LLS* ir *Perfection of Exile* pasirodymo, Šilbajoris buvo sėkmingai išvengęs dviejų dalykų. Būtent, entuziastingai iškelti nežinomą pradedantį rašytoją, ir rašyti apie autorius, kurių kūrybai jis buvo abejingas. Užtat tik labai retais atvejais Šilbajoris suklumpa pernelyg kategoriškuose sprendimuose.

Savaime aišku, šio leidinio skaitytojui bus smalsu patirti, kurį gi išeivijos rašytoją autorius laiko pranašiausiu, iškelia aukščiau kitų. Daugių daugiausia tokiu mažyčiu pertempimu galima būtų palaikyti Šilbajorio teigimą apie Alg. Landsbergį:

If... art is understood to be a deliberately arranged structure of formal relationships, rather than a mirror to nature or a continuation of human experience in the realm of fiction,

the possibilities are inexhaustible and Landsbergis, perhaps more than most Lithuanian writers in exile, remains open to as many of them as his talent can comprehend. Sensitive to the finest vibrations of existence, somewhat aloof, faintly sardonic, at times a bit sentimental, he is most of all a thoroughly professional and self-conscious artist, concerned with his work, laying no claim to any special knowledge of the mysteries of the universe.

Ir tai kažin, kai geriau įsiskaitai, ar šie žodžiai laikytini pertempimu. Faktinai straipsnio rėmai neleido Šilbajoriui stabtelti prie Landsbergio stiliaus iškėlimo. Gaila. Šilbajorio kritika yra rafinuota, bet ji niekad nėra spragilinė. Prireikus pasiųsti pas gerąjį Dievulį kokį nelabai artimą poetą ar rašytoją, jis atlieka tą operaciją chirurginiu virtuoziškumu. Grakščiai ir elegantiškai, su deramu akademišku orumu.

Nenustebtumėm, kad ir tam tikros spaudos puslapiuos užvirusi košė yra iš dalies tų euthanazijos aukų pakurstomas darbelis, nors šiaip Šilbajorį kaltina neobjektyvia išeivijos rašytojų atranka. Iš dalies čia esama paprasčiausio nesusipratimo. Daugelį, gal būt, bus suklaidinęs pats knygos pavadinimas. Dievaži, nesunku suklyst jį blogai persiskaitant. Atseit, pakeičiant „of" į „in" ir verčiantis: „tobulybe tremtyje" ar „tobulėjimu egzilėj". Šitaip aiškinantis, tai yra, ieškant leidinyje rašytojų, kuriuos *subrandino tremtis*, be abejo galima apgailestaut, kodėl Šilbajoris praleido J. Janavičių, Pulgį Andriušį, Antaną Gustaitį, V. Ramoną ir dar gal vieną kitą.

Atrodytų, kad Šilbajoris paprasčiausiai pasibodėjo sukurti anglišką lietuvių išeivijos literatūros pradžiamokslį. Jo veikalo jungtimi yra egzilė, gal kiek suabstraktinta egzilė, ir jos poveikis į išeivių raštiją. „Egzilės pasaulėjautos bruožai", kaip sakytų V. Kavolis. Nenuostabu, kad knygos aplanke dažnai linksniuojamas (atsiprašau: kartojamas) žodis „alienation". Tenka pripažinti, kad neretai Šilbajoris tą terminą egzilė-alienaciją panaudoja itin išplėsta, neaiškia prasme. Tačiau visumoj knygos tezė yra išreikšta jau įvadiniam skyrely, ir tai beveik tais pačiais žodžiais, kuriuos autorius panaudojo aptardamas novelę rinkinyje *Lietuvių literatūra svetur:*

Namai ir kalėjimas turi tą bendro, jog apsupa žmogų keturiomis sienomis, sudaro iliuziją, kad jomis ribojasi ir visas pasaulis. Ypač jau lietuviškų, šiaudinių bakūžių sienos buvo storos ir langeliai maži. Likimo audros, sienas nuversdamos, žmogų kartais ir apnuogina ir išlaisvina. Dideli toliai, plačios erdvės, atsiveria tada prieš akis, galima pradėti visai kitaip

galvoti, kitaip jausti; tegul ir su kruvina širdgėla, bet išeina tada žmogus į platų pasaulį, tampa jo dalimi; tegu ir su dideliu skausmu, bet auga visais sąnariais, keičia savo dvasines dimensijas, kad jos atitiktų visos žemės didumą.

Tokiais romantiškais žodžiais, absoliučiais terminais, lyg R. Rollando *Jean-Christophe'u* apsisvaiginęs vaikinukas, aptaria Šilbajoris egzilės paliestojo metamorfozę. Toliau klasifikacija gana paprasta. Yra tie palytėtieji — „visais sąnariais pajutę visos žemės didumą" — ir kiti. Keturiolika autorių — jų galėjo būt 16 ar 12 ar kitas skaičius — yra tik iliustratyvinė medžiaga pavaizduoti, kaip reiškiasi egzilės išprovokuota vidinė reakcija.

Paskubėkim pridurti, kad analizuodamas paskirų autorių kūrybą Šilbajoris, ačiū Dievui, dažnai primiršta tą „mierelę" — „egzilę — sielos taurintoją" ir kalba apie rašytojiškas dorybes — žodžio meistriškumą, stiliaus sugestyvumą, charakterius, draminio veikalo plačiąsias dimensijas. Ir tai gerai. Nevisų kūryba lengvai atmatuojama tuo pačiu matu. Pavyzdys čia pat — Ant. Vaičiulaitis. Antra, juk ne kas kitas, kaip Algimantas Mackus, kurio pasiryžime rašyt „išmirštančios kalbos žodžiais" būta herojiškumo, yra pastebėjęs, kiek skambūs žodžiai „egzilė", „tremtis", yra reliatyvios sąvokos:

Vieni, kur jie bebūtų, net ir savam krašte, bus egzilai, kiti — ir svetur gyvendami nebus nenamuos. Marius Katiliškis nebus egzilas tik savo tėviškėj. Henrikas Radauskas tik savo tėviškėj bus visiškas egzilas.

(*Metmenys* Nr. 9, 1965)

Garsusis kritikas Sainte-Beuve yra išsitaręs apie istoriką Guizot: „Guizot istorija per daug logiškai nuosekli, kad ja būtų galima įtikėti". Nors Šilbajoris visumoj apdairiai nustato, kur būta egzilės katarsio, jo polinkis gana nepagarbiai traktuoti poeziją, ištryškusią nostalgijoj (skyrelio apie Bradūną pirmoji dalis) ir aplamai naudotis tekstų analizės metodu, dažnai subanalina jo kritiką.

Sunku būtų recenzijėlės rėmuose suminėti visas abejones, jei ne prašovimus pro šalį, kuriuos sukelia kai kurie Šilbajorio teigimai. Stabtelsim tik prie vieno atvejo — Aisčio charakteristikos. (Tarp kitko — teksto, patekusio rinkinin be žymesnių pataisų.) Šilbajoris gana originaliai aptaria jo jaunystės kūrinius, gal kiek egzaltuodamas saulėlydžių simboliką. Jau čia, bematant, peršasi mintis, kad autoriaus nepagalvota apie tokius daiktus, kaip gamtos įtaką poeto pasaulėjautai. Olandai

piešė kažkada begalinius skliautus savo lygumų pakraštyj. Lietuvos saulėlydžiai — kaip jų pasigedo Aistis Grenoblio kalnų puode — buvo tikrai skausmingi. (Kai pagalvoji, net ir Cvirkos pirmasis novelių rinkinys vadinosi *Saulėlydžiu Nykos valsčiuj*. Gal neatitiktinai.) Kiekvienu atveju, sunku paneigti, kad Aisčio jaunystės eilės pasižymėjo minoriniais tonais. Ar tai buvo siaurai asmeninė ir dekadentinė poezija, kaip kai kas užsispyrusiai tvirtina, tenka suabejoti. Šilbajoris čia nesuklumpa. Priešingai, jis cituoja garsųjį eilėraštį: „Ėjau laukais, ėjau ir pievomis, Kiek graudaus sopulio, kiek skurdo". Gal jis nepakankamai išryškina, kokia buvo tuomet „oficialaus optimizmo ir privataus pesimizmo" poezija, bet visko straipsnyje neišsakysi. Daugiau abejonių sukelia pats metodas atkurti poeto portretą vien iš lyrikos tekstų. Šilbajoris nė minutei nestabteli prie Aisčio publicistikos bei memuarinės literatūros, tarsi jos nebūtų organine poeto dalimi.

Vėliau Šilbajoris apibūdina Aistį kaip visuomeninės poezijos dainių: „a suffering, passionate prophet calling on his people to persevere in adversity, to struggle and to prevail in the end".

Kodėl jam prireikia priskirti Aisčiui pranašo titulą, „vaduotojo" epitetą, ar esama čia ironijos ar ne, neaišku. Psichologiškai žiūrint, tai nevisai teisinga. Šilbajoriui tačiau prireikia dar pateikti antitezę ir toliau jo kalbama ne visai savais žodžiais.

The younger writers, Antanas Škėma, Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas lived through the agony not only on a national, but on a universal plane. Their exile was for them just one manifestation of the general destruction of all the familiar humanistic values of prewar Europe. They knew that they were now aliens in a world which has lost its sense of reality and became itself an exile from everything that life has once meant.

Kontrastai visados efektinga priemonė, bet šiuokart Šilbajoris pernelyg meladramatizuoja. Visų pirma, baisiai neaišku, kas tos „familiar humanistic values of prewar Europe", kurių praradimą taip skaudžiai pergyvenom, kada, pasak A. Gustaičio, „mums siaube virpėjo uodega ir kinkos". Pilnai įtikėtina, kad tiems jauniems rašytojams karo įvykiai buvo skaudūs, bet kaip išmatuosi, įrodysi, kad jų skausmas buvo universalesnis, negu ir taip jau vienišo Aisčio. Čia Šilbajorio lūpose skamba kažkieno kito sudėti, ir gerokai nudainuoti, kupletai. Yra tačiau paprastų gyvenimiškų faktų. Bent du iš minimųjų

rašytojų buvo, ačiū Dievui, 15-16 metų jaunesni už Aistį. Įtikėtina, kad net egzilės tragizmą iš dalies jiems padėjo pakelti toji pati Aisčio, tuomet Kossu-Aleksandriškio, poezija. Šilbajoris nemėgsta spėlioti galimų įtakų (sakysim Brazdžionio — Bradūnui, Pasternako — Radauskui, Milašiaus — Nykai). Mūsų nuoširdžiu įsitikinimu, Kossu poezija, ypatingai jo „Luna Park'o" ciklas buvo prietilčiu į naujus poezijos plotus, paskatinusi ne vieną gana anksti praregėti žmogaus būties trapumą. Pagaliau pats faktas, kad didelė dalis eilėraščių, tilpusių pirmuose Nykos-Niliūno ir H. Nagio rinkiniuose, buvo spausdinti dar Lietuvoj, nekažinkaip paramsto tremties, kaip stūmeklio į alienaciją teoriją. Kai kurie iš jų jau buvo egzilai savojoj žemėj.

Iš viso sutapatint egzilę ir alienaciją gana rizikingas dalykas. Priežastingumo ryšys sunkiai įrodomas. Nebent begaliniai viską prastinant. Kalbėti, kad „they knew that they were now aliens in a world which has lost its sense of reality and became itself an exile from everything that life once meant" tikrai per drąsu. Gal dar galima kalbėti apie alienaciją, nusvetimėjimą labai siaura prasme, kaip atitrūkimą nuo išeivijos masės, bodėjimąsi jos grožio normomis, estetiniais kriterijais ir moralinėmis vertybėmis. Škėmos pomėgis šokiruoti visuomenę nereikalingas komentarų. Bet čia literatūros kritikas turi neužmiršti daugelio dalykų ir atspėti, kur esama autentiško išgyvenimo ir kur pozos. Sakykim, kad Šilbajoris mūsų nenustebina savo intuicijos galia. Vėlgi tenka suabejoti, ar tai įmanoma suvokti remiantis vien tekstų analize. Ar ne pravarčiau kalbėti apie kiekvieną autorių, neužmirštant jo laikysenos visuomeniniam gyvenime, publicistikoj, kritikoj ir kitose srityse. Neužmirštant, kad jų dalyvauta gentkarčių mūšyje. Gal todėl Šilbajorio straipsnio apie Mackų pirmoji dalis taip sunkiai perkandama, kad jis pasimeta simbolių giraitėj, pristatydamas poetą kaip gilios filosofinės minties dainių, tuo tarpu kai daugeliui skaitytojų jis pirmoj vietoj žmogus, išdrįsęs parašyt „Jureką", ir jo kūryba — kovinga publicistika, neretai išreikšta miglotom užuominomis.

Dar kartą tenka pakartoti abejones Šilbajorio pasirinkto metodo — tekstų analizės — patikimumu. Neretai Šilbajoris pasimato kaip laborantas, atliekąs kraujo analizę. Nesant mediku, sunku pasakyti, ką tokia analizė gali duoti. Sakysim — nustatyti raudonų ar baltų rutulėlių skaičių, visokius ten gonokokus, streptokokus, na, gal mažakraujystę. Bet ką tie dalykai pasakys apie tiriamojo paciento asmenybę, jo sielą? Panašiai yra ir Šilbajorio atveju. Nevien skaitytojo neįtikina pati

pastanga įžvelgti visur žūt-būt kažinkokius simbolius (Oedipinius vėjo-tėvužėlio, Medžio, Veidrodžio ir kitokius), ne tik kad skaitytojui šmėkštėli atminty Radausko eilutė:

O eilėraštis gimsta — kaip vėjas — iš nieko
ir skambėdamas bėga pusnim neramus,

ne tik, kad jis linkęs atmesti kai kuriuos simbolius kaip nevykusius, kažkaip ilgainiui jam gaunasi įspūdis, kad išrikiuoti *Perfection of Exile* galerijoj rašytojų veidai pernelyg pasnikiški. Stovi jie ir rūksta per pakaušius kaip šventieji.

Kyla įtarimas, kad Šilbajoriui kažkaip nedrąsu pasakyti, kad jų kūryboj esama nerimtų, niekuo neužangažuojančių posmų, sensualių, erotiškų posmų, kad jų mokėta priimti ideologijas su ironija, ir džiaugtis paprastais daiktais — moterim, muzika, daile. Žodžiu, kad anaiptol egzilė-alienacija nenudažė jų kūrybos perdėm rūsčiom ikonų spalvomis ir šunauksiu.

Bet tai ir yra viena iš didžiųjų *Perfection of Exile* dorybių, kad *tai gyva knyga, verčianti skaitytoją prieštarauti, ginčyti, nesutikti su autoriaus mintimis.* Skaitant ją, prisimena necituoti posmai, kitos skeveldrėlės, iš kurių lengva susidėlioti visiškai priešingą mozaikinį veidą.

Bendrai paėmus, laikytumėm labiausiai vykusiais Šilbajorio etiudais straipsnius apie Ostrauską, Landsbergį, Meką ir Brazdžionį. Paskutiniajam „essay" Šilbajoriui pavyko originaliai išryškint brazdžioniškos retorikos lopšininį poveikį ir knygos kompozicinei vienumai šis skyrelis buvo absoliučiai būtinas. Didžiausių abejonių sukelia etiudo apie Baroną įterpimas. Absurdiškiesiems egzilės aspektams nušviesti būtų, mūsų manymu, daugiau pasitarnavusi studijėlė apie Ant. Gustaitį.

Baigiant tenka paminėti vieną smulkmeną ir formuluoti vieną stambų priekaištą. Visų pirma — įsivėlusį žiaurų neapsižiūrėjimą įžanginiame straipsnyje:

Jurgis Blekaitis (born 1917) an actor, director, and prolific playwright, popular for his lively plays dealing with various facets of pre-war Lithuanian society, continues to produce both drama and literary criticism

tvirtina R. Šilbajoris.

Kiekvienam aišku, kad Blekaitis — dramaturgas yra mitologinė būtybė iš Palemono giminės, ir grynai profesoriaus Šilbajorio fantazijos padarinys.

Stambesniu priekaištu leidiniui laikytumėm tai, kad autoriaus patingėta pridėti knygos pabaigoj bibliografiją — pilną

citуojamųjų tekstų sąrašą. Mums nesunku atspėti, kad didelė dalis vertimų tilpo *Lituanus* žurnale. Gal būt, dalį citatų išsivertė pats Šilbajoris. Protarpiais pažymima knygoj, kad tą ar aną dalykėlį išvertė, sakysim, Demie Jonaitis, bet nėra jokios bibliografinės nuorodos išnašoj. Kaip sudomintam svetimtaučiui skaitytojui susieškoti daugiau medž agos, visiškai neaišku! Jis paliktas, kaip ta pasakų našlaitė tamsioj girioj žvėrims sudraskyti. Šis Šilbajorio ir University of Oklahoma Press leidyklos neapsižiūrėjimas tikrai nedovanotinas.

Vytautas A. Jonynas

Lietuva kultūrinio atbudimo judėjime

Juozas Jurginis, *Renesanso ir humanizmo Lietuvoje* autorius, yra Vilniaus universiteto istorijos profesorius. Šioje knygoje jis bando parodyti, kokiu būdu Lietuva dalyvavo XVI ir XVII a. kultūrinio atbudimo judėjime, kurį vadiname Renesansu. Savo išvadoms paremti jis patiekia įspūdingą kiekį dokumentacijos, tačiau vis dėlto knyga toli gražu šio recenzento nepatenkina.

Iš pagrindų turiu du svarbius priekaištus, abudu daugiau susietus su konceptualizacija ir pažiūromis, negu su mokslinio tyrinėjimo būdu ar ekspozicija, nors ir juose, jei būčiau pedantiškas, galėčiau rasti daug smulkių, o kartais net ir netokių mažų klaidų.

Pirmas ir pagrindinis priekaištas yra Jurginio pažiūra į istoriją. Šis priekaištas neturi nieko bendro su jo marksistine ideologija, kuri vis dėlto gali būti vartojama, kaip naudingas istorinės interpretacijos modelis, ypatingai ten, kur nagrinėjama ekonominiai reiškiniai. Kas yra nepriimtina, tai jo ryškiai pozityvistinė, galima tiesiog sakyti primityviai pozityvistinė, pažiūra į istorinę interpretaciją. Tai nėra pažiūra besiteiraujančios dvasios, kuri ieško ir skverbiasi į praeitį, bandydama atrasti tvarkos panašumą įvykių ir procesų chaose, iškeldama tam tikrus panašumus šen, tam tikrus ryšius ten, ir pagaliau siūlydama viską apjungiančią hipotezę, kuri interpretuoja periodą be per didelio istorinių faktų išprievartavimo. Ne, jo metodas yra visiškai priešingas: jis pirma išreiškia savo pa-

grindinę premisą ir tuomet eina „įrodyti", komandiruodamas jam prieinamus faktus. Rezultatai, žinoma, bent mano nuomone, yra nepatenkinami: Jurginio knyga galutiniame rezultate išeina panaši į mokyklinį vadovėlį ar net katekizmą.

Manyčiau, kad, su retomis išimtimis, dauguma XX a. istorikų yra supratę, kad istorinis žinojimas yra pagrindinai skirtingas nuo žinojimo, įmanomo griežtųjų ar net pritaikomųjų mokslų šakose. Tiesa, XIX a. matė istoricistų mokyklos kilimą, kuri skelbė, kad istorija privalo ir gali imituoti kitus mokslus, kurie tuo metu atrodė esą ant briaunos giliausių visatos paslapčių atidengimo. Bet neužilgo Einšteinas, Heisenbergas ir kiti įvedė relatyvizmo konceptus net ir į griežtųjų mokslų šakas. Panašūs galvojimo būdai palaipsniui įėjo ir į istorijos šaką, ir jaunatviškas XIX a. optimizmas tapo pakeistas daugiau subrendusiu XX a. skepticizmu. Tur būt, pati efektyviausia įtaka buvo supratimas, kad, nepaisant visų apsisaugojimų, istorikas negali visiškai ištrinti savo šališkumų, ir dėl to jo pažiūros į praeitį visuomet bus paliestos jo pažiūrų į dabartį. Dauguma Vakarų istorikų tą gerai žino ir skiria daug energijos, bandydami atsipalaiduoti nuo visų savo iš anksto susidarytų idėjų, vis atsimindami, kad jų geriausi siekimai bus neįgyvendinti, ir dėl to pasitenkina pateikti savo darbo rezultatus kaip modelį praeities periodui suprasti, o ne kaip taisykles ar dėsnius. Tuo tarpu uždarose bendruomenėse, kuriose vyrauja viena ideologija, istorija tampa valdančių autoritetų įnagiu aiškinti dabartį ir pateisinti jų veiksmus. Žinoma, tokiame atvejy, kada reikia istorinius duomenis įspausti į nustatytas ribas, darbas nėra lengvas, kadangi ir dabartį vienašališkai suprasti ir įvertinti sunku. Prof. Jurginio knyga sudaro vaizdą, kad jis jaučiasi turįs visą tiesą ir dėl to yra laisvas formuluoti praeitį, kad ji atitiktų jo dabarties pasaulio vaizdui. Prilygindamas jo knygą katekizmui, tą žodį naudoju tyčia, nes jis irgi yra aklo tikėjimo produktas, o ne mokslinio tyrinėjimo išdava.

Antras pagrindinis priekaištas yra prof. Jurginio Renesanso konceptualizacija. Tas istorijos periodas, jo nuomone, yra visiškas prieš tai buvusio paneigimas: kaip Viduramžiai ieškojo antgamtiškų sprendimų žmogiškoms problemoms, taip humanistai buvo suinteresuoti grynai žemiškais siekimais. Išvertčiant tai į dialektinio materializmo terminus, gaunasi idealus tezės ir antitezės atvejas. Vienintelis šioje gražioje schemoje trūkumas yra, kad tai nėra tiesa — Viduramžiai neapsiribojo vien religiniais siekimais, nei humanistai domėjosi vien žemiškais dalykais. Tiesa, kad humanistai daugiausia buvo antiklerikalai, bet religija kaip tokia liko jų tarpe svarbia problema:

net pats Erazmas Roterdamietis, dažnai minimas humanistų princu, didžiausias savo pastangas paskyrė Naujojo Testamento, bent Bažnyčios Tėvų, tyrinėjimui. O ką besakyti apie tokius, kaip Marsilio Ficino, Ambrogio Traversari, ar Gianozzo Manetti? Priešingai, atsimindami, kad Jurginis nediferencijuoja tarp Renesanso ir Reformacijos periodų, galima būtų teigti, kad XVI a. pergyveno religinio siekimo suintensyvėjimą. Lygiai klaidinga teigti, kad humanistai buvo nusistatę prieš monarchinę valdymo sistemą. Nors šis teigimas atitiktų didesnei Florencijos humanistų daliai, bet jis yra visiškai klaidingas, jei taikomas tiems, kurie buvo proteguojami princų ar netgi tironų. Užtenka paskaityti Pier Paolo Vergerio *De Monarchia* ar Giovanni Conversino *Dragmalogia*, kad tuo įsitikintum. Iš tiesų, viskas, ką galima apie humanistus teigti, yra, kad jie tikėjo, jog vienintelis būdas pasiekti žmogiškam idealui buvo klasikinės ir literatūrinės studijos. Kaip scholastikai pasitikėjo savąja logika, taip humanistai savuoju metodu. Bet net ir čia jie nesutiko vienas su kitu detalėse, bet visa kultūra vystėsi amžinoje įtampoje. Gal būt, jų didžiausias atradimas ir buvo suvokimas, kad tikrovė nėra monolitinis, vientisas buities pojūtis, bet marga, kaip genys, ir įvairi. Tas atsispindi ir mene, nes tiktai Renesanso laike išsivystė perspektyvos pojūtis, t. y., kad vaizdas priklauso nuo žiūrovo pozicijos. Pagrindinis skirtumas tarp šitų dviejų periodų yra jų autoriteto ir tiesos interpretacijoje. Kuomet Viduramžiai gyveno su prielaida, kad tiesa yra tiktai viena, ir jų atvejy tiesa, kaip apreikšta paties Dievo Sūnaus ir interpretuojama Romos Katalikų Bažnyčios, kurios galia yra surišti ir atrišti čia ir danguje, Renesanso ir vėlyvesni amžiai (gal būt, čia reikia išskirti XIX a., nes jis irgi pavirto į tam tikrą tikėjimo amžių) suprato, kad autoritetas remiasi tiesa ir dėl to negali būti primestas ir palaikomas politinės-žemiškos ar religinės-antgamtiškos jėgos. Šitas supratimas pamažu pagraužė monolitinį religijos monopolį, kuris iki tol kontroliavo beveik visus kultūrinius siekimus, ir pirmą kartą leido žmogui pasiekti tam tikrą kiekį laisvės, nes dabar jis galėjo rinktis kelią, kuriuo norėjo eiti. Nereikia tačiau prileisti, kad dabar kiekvienas iš šitų kelių buvo sekamas su mažesniu tikėjimu ar entuziazmu, kaip kad anksčiau vienintelis kelias. Daug laiko turėjo dar praeiti, kol žmonės išmoko priimti tikėjimo ir tiesos reliatyvumą.

Prof. Jurginio knyga susideda iš dviejų nelygių dalių: pirmasis trečdalis paskirtas bendrai Vakarų Europos istorijai, sekantys du trečdaliai daugiausia liečia Lietuvą. Vakarų Europai paskirtoji dalis yra silpniausia, nes ji aiškiai parodo ne

tik autoriaus susipažinimo su tuo periodu trūkumą, bet net jo susipažinimo trūkumą su svarbesne, liečiančia tą periodą, kritine literatūra. Nors būtų pretenzinga reikalauti pirmojo, bet antrasis trūkumas negali būti pateisinamas. Kuomet Jurginis ribojasi Lietuvos istorija, jis yra ant daug tvirtesnių pagrindų, bet kaip tik čia jis ir patenka į didžiausius sunkumus, kuriuos jis pats sau susitvėrė, nusistatydamas per daug griežtas normas. Nors jis ir čia bando viską aiškinti klasių kovų išdavomis ir painioja prieškatalikybines ir prieštikybines sąvokas, vis dėlto jis pateikia daug naujos medžiagos. Jo didžiausias trūkumas, mano nuomone, yra politinės realybės ignoravimas, būtent, kad šiame laikotarpyje Lietuva buvo labai artimai susijusi su Lenkija. Tokiu būdu jo bandymas pristatyti Lietuvišką Renesansą, ignoruojant kas tuo pačiu metu vyko Lenkijoje, sukelia iškreiptą vaizdą.

Viso to nepaisant, prof. Jurginis vertas sveikinimo už savo darbą. Lietuvos kultūrinė istorija dar turės būt parašyta, nes praeities bandymai yra ne tik menki, bet taip pat dažniausiai sugadinti objektyvumo stoka ar net perdėtu patriotizmu, kuris veda į iškreiptą atvaizdavimą. Tokį darbą pradedant, dar daug reikės jam paskirti jėgų. Mūsų istoriniai šaltiniai dar vis išmėtyti po Vakarinės ir Rytinės Europos archyvus ir bibliotekas. Tik tuomet, kada jie visi bus surinkti, suredaguoti ir išspausdinti, bus įmanoma pradėti pagrindinį interpretacinį projektą. Tiesa, toks rinkimo ir išspausdinimo darbas nėra visiškai ignoruojamas, net ir pats Jurginis yra veiklus šioje srityje, atspausdindamas Mykolo Lietuvio ir kitų darbus. Tačiau aš manau, kad tokios rūšies darbas turėtų būti tęsiamas su didesne energija. Galvočiau, kad net kooperaciniai bandymai būtų įmanomi, istorikams Lietuvoje ir užsieny užsiimant bendrais projektais, kuriuose vienas būtų atsakingas už vakarinę, kitas už rytinę sritį.

Pabaigai norėčiau pabrėžti, kad prof. Jurginis davė gerą įvadą į Lietuvos kultūrinę XVI ir XVII a. periodo istoriją, kuri iki šiol buvo beveik nežinoma. Nors knyga toli gražu ne ideali, vis dėlto tai žingsnis į gerą pusę.

L. Gerulaitis

Dar du poezijos pavasariai

Jeigu čionykštis literatūros mėgėjas paklaustų, koksai periodinis leidinys, išleidžiamas okupuotoje Lietuvoje, pareikalautų iš jo mažiausiai laiko, o duotų ne vien informacijos, bet ir betarpiško tenykščio kūrybinio pulso pajutimo, nedvejodama atsakyčiau: *Poezijos pavasaris*. Metraštis, kurio kiekviename sąsiuvinyje randame ne vien didesnių ar mažesnių įvairių kartų poetų kūrybą reprezentuojančių eilėraščių pluoštų, vertimų iš svetimųjų kraštų poetų kūrybos, bet ir charakteringesnių tenykščių kritikų pasisakymų, kartais ir įdomios memuarinės medžiagos ar niekur nespausdintos mirusiųjų rašytojų kūrybos.

Apie ankstesnes *Poezijos pavasario* knygas jau buvo rašyta *Metmenyse* (žr. Nr. 13, 15 ir 17). Šiame straipsnelyje bandysiu trumpai apžvelgti 1969 ir 1970 m. *Poezijos pavasarius*. Visi šioje apžvalgoje naudojami tenykščių kritikų pasisakymai yra paimti iš kiekvieno metraščio gale pridedamų tais metais išleistų knygų recenzijų.

1.

Žemės esmė pasiliks — nesikeis.
Pasveikinsiu gimusią mūrinę Lietuvą.

(Antanas Miškinis, „P. p. — 1970", 110 psl.)

Iš vyriausios poetų kartos, kūrybiškai subrendusios dar neprklausomoje Lietuvoje, šiose knygose tedalyvauja vos dešimt poetų. Net ir Antanas Venclova, savojoje kartoje neabejotinai produktyviausias, su keletu eilėraščių tepasirodo tik 1970 m. knygoje, matyti, Lenino jubiliejaus proga.

Daugiau džiuginantį įspūdį kelia Antano Miškinio eilėraščiai. Miškinio polėkiai tikimiausiai atsiveria įsipareigojimuose „stebėti subtilią laukų poeziją", savo numylėtame „Kampe Rytų Aukštaitijoj", kur

Ežere pliaukši aukšlės ir kuojos,
O jau kad kūkuoja, kūkuoja —
Keturi šimtai gegučių.

(„P. p. — 1969", 18 psl.)

Cituotoje nuotrupoje parafrazuotomis liaudies dainų hiperbolėmis vėl skamba senasis Antanas Miškinis, radęs kelią į savo kūrybos versmes ir su entuziazmu ar nuostaba deklaruojantis, jog jos dar nė iš tolo nėra išsekusios.

Dar daugiau entuziazmo randame stambokame Albino Žukausko eilėraščių pluošte. Jo užmojai „begalinį kosmosą" ne tik „ištirti", bet ten „surasti mūsų paskirtį ir prasmę", guldyti į grabą kapitalizmus, užkariavimus ir išnaudojimus skamba beveik jaunai.

Jeigu ne amžiumi, tai bent kūrybiniu stažu prie vyriausiųjų kartos tektų skirti ir Eugenijų Matuzevičių, kurio 1968 m. išleista rinktinė *Vasarvydžio tolumos*, anot R. Pakalniškio (*Komjaunimo tiesa*, 1968.7.17) apžvelgia jau „trisdešimties metų kūrybinį kelią". Šiam, mūsiškių žemininkų kartos ir pasaulėjautos poetui „pokario metai (...) nebuvo palankūs", tačiau jis „atsitiesė, išaugo kaip žemiškos, neišsausintos emocijos lyrikas, nors racionalizmo rūdys gerokai pagraužė gležnas vaizdų nytis". Matuzevičius savo kūrybine nuotaika, žmogiškos kasdienybės prasmės ieškojimais, išsiskyrimų liūdesiu, sunkiu vienatvės pajutimu, nedeklaratyviu jausmingumu yra žymiai artimesnis pomėželaitinei jaunesniajai kartai.

Matuzevičiaus nepretenzingumą ir sėkmingą bandymą paprastais žodžiais ar asociacijomis atskleisti dideles gyvenimo tiesas pavaizduoja, kad ir šitoks aforistiško pobūdžio miniat ūrinis eilėraštis iš dedikacijos, pavadintos „Jūros druska" (jis gali būti alegorišku perspėjimu ir savo kūrybiniais lamėjimais į tarptautinius vandenis pasišovusiems menininkams tiek šiapus, tiek ir anapus):

Seni, daug matę kapitonai sako:
„Visi laivai tik uoste dideli.
O kai išplaukia jūron, vandenynan,
Ten vandenų didybės begalybė
Sulygina visus.
Ten pavojinga kiekviena audra
Visiems laivams...

(Laivai, „P. p. — 1970", 157 psl.)

2

...O ant krūtinės žaizda liepsnojo,
žaizda liepsnojo ant jo krūtinės.

Per visą kaimą ėjo ir ėjo,
iš amžinųjų šaltinių gėrė.
Kaimas drebėjo, kaimas tylėjo,
kaime nieks durų jam neatvėrė.

(Just. Marcinkevičius — Panemunių baladė)

Mažų mažiausiai
Šitaip galite ir jūs —
Vieni kitiems,
Vieni kitiems,
Vieni kitiems

Iškvėpti kaip šaltą naktį
Šiltą orą:
Aš myliu jus...
(Alf. Maldonis — Atodūsis)

Viduriniųjų kartoje pirmaisiais smuikais tebegroja Eduardas Mieželaitis ir Justinas Marcinkevičius. Reikia pripažinti, jiems dar vis nepritrūksta naujų gaidų, o instrumentai nerodo aiškensių „atsiderinimo" žymių.

Mieželaičio kūrybai skiriami bent 9 puslapiai. Kiekvienoje knygoje jis duoda po triptiką: „Tapyba, grafika, pastelė" (1969) ir „Raudonasis feniksas" (1970). Abiejuose Mieželaitis pademonstruoja didelį (ir pelnytą) pasitikėjimą savo talentu, išskirtiną apsiskaitymą ir forminį išradingumą. Jo eilėraščiai ne tik skambūs, turtingi aliteracijomis, originaliais rimais, bet taipgi spalvingi šviežiais įvaizdžiais, įdomūs, verčią susimąstyti, grįžti atgal, skaityti pusbalsiu ar balsu. Jo posmuose naujai atgimsta Žilvino tragedija ir Čiurlionio pastelės.

Kai kurie egziliniai Mieželaičio kūrybos kritikai mėgsta jam primesti tuščiaviduriškumą, pomėgį žonglieruoti žodžiais, narciziškai besimėgaujant savo virtuoziškumu. Šitai taikliai pastebi ir Mieželaičio *Poezijos* I ir II tomų recenzentas, įžvalgus jaunosios kartos kritikas Kęstutis Nastopka, tardamas, jog šis poeto „nenustygstantis žodžių ir sąskambių žaismas — tai ne tik viena iš poetinės išraiškos priemonių, o savotiška kūrybinė programa" (*Literatūra ir menas*, 1969.3.11), bet taipgi netrukdamas pridurti, kad „E. Mieželaitis turbūt yra pirmas poetas, kuris taip atkakliai stengiasi suvesti savo kūrybą į nuoseklią sistemą, kuris pačią kūrybinę istoriją bando paversti savotišku poetiniu mitu".

Justinas Marcinkevičius, čionykštėje mūsų spaudoje šiandien daugiau linksniuojamas dėl jo Lietuvos praeitį liečiančių dramų (*Mindaugas* ir *Katedra*) pasisekimo gimtojo krašto teatruose, savo poezijoje visada buvo konkrečiausias ir tiesiausias. „Jo idealo šaknys tvirtai kabinasi į tėviškės gruntą, o šakos tiesiasi į harmoningą, virš laikinumo ir laikinų silpnybių triumfuojančią asmenybę" (G. Mareckaitė, *Literatūra ir menas*, 1969.12.13). Rytų Vokietijos kritikas L. Košutas Just. Mar-

cinkevičiaus poezijos rinktinę vokiškai palydimajame straipsnyje („P. p. — 1970", 124 psl.) teisingai pastebi, kad poeto „istorija nejaudina... abstrakčiai, taip sakant, šiandieniniu — miestišku — požiūriu" ir kad jis pats yra „pergyvenęs (...) istorinius įvykius, kurie betarpiškai formavo daugumos kaimo žmonių sąmonę". Šiam jo teigimui pailiustruoti tinka ir šešetas „1946-jų" ciklo eilėraščių 1970 m. *Poezijos pavasaryje*. Juose dar kartą efektingai iškeliamos ano kruvino laikotarpio žaizdos, kartais ir skaudžiai chirurginiu peiliu skrodžiančios satyros forma:

Visas miestas šlitinėja.
Pilnas kaimas girtų.
Degtinėle! Apgynėja
ir nuo tų, ir nuo tų.

Ir naminė, ir pirktinė —
ta pati velniava.
Maišos kraujas ir degtinė.
Vyksta klasių kova.
.....
.....

Jau nėra jėgų — įgrįso
ir vieni, ir kiti — — — — —
Aikštėje trys kūnai tįso.
Negyvi — ar girti — — —

(Girta baladė, 105 psl.)

Alfonso Maldonio šiltuose, intymiuose posmuose vienu ypu išsakoma ir paprasta gyvenimo kasdienybė ir sofistikacija. Švelnus paprastumas ir skaudi ironija. Gal kaip tik dėl to jo kūrybos pobūdį sunkiausia nusakyti keliais žodžiais ar sakiniais. Maldonis nevengia ir autoironijos, tačiau ypač ryškiai ji iškyla amžiumi jaunesnio poeto Vlado Šimkaus eilėraščiuose:

Tie angeliški mūsų atspindžiai
iš nesančios materijos! Bet kipšas,
šlifuoto stiklo gabalą pakišęs,
iš mūsų džiaugsmo šypsos atlaidžiai.

Ir paaiškėja veidrodžio klasta —
ir kuo švaresnis, tuo labiau meluoja —
pro aureolę švytinčią maloniai,
ryškėja parsidavėlio kakta.

(Veidrodžio baladė, „P. p. — 1969", 106 psl.)

Paskutiniuose dviejuose metraščiuose savo poetinio braižo originalumu ir šviežumu iškyla ir Albinas Bernotas. Iškėlusi šio poeto „atsinaujinimą" rinkinyje *Karšti lapai*, kritikė A. Sluckaitė teigia, kad „A. Bernoto eilėraščių savitumas" slypi „žodžio ir vaizduotės daiktiškume ir daugiareikšmėse vaizdų sąsajose" (*Pergalė*, 1968, Nr. 9). Gal kaip tik dėl šito daugiaprasmiškumo, gausiuose palyginimuose naudojamų kontrastiškų vaizdų asociavimo, vaizdų, kuriuos vieną nuo kito skiria amžiai ir kontinentai, Bernoto poezija iš skaitytojo taipgi reikalauja lakesnės vaizduotės, didesnės koncentracijos ir nuolatinės įtampos. (Panašiomis asociacijomis mėgsta operuoti ir Alfonsas Bukontas, nors, tiek išorine forma, tiek ir tematika jo eilėraščiai gerokai skirtingi). Bernoto kūrybai būdingi kad ir šitokie posmeliai iš eilėraščio „Skitai":

Po karų, suiručių nė kiek nepakitę —
Kapuose pažaliavusios bronzos spalvos
Lekia šuoliais rugiai — kaip senovėje skitai,
Iečių tankmę lėtai supdami virš galvos.

Bet kur girdysit žirgus, — ištiesintos upės.
Ir kaip kirsit kardais? — jau kardai po stiklu.
Po stiklu skitas pančioja žirgą suklupęs,
O rugiuos — lyg senovinėj bronzoj tylu.

(„P. p. — 1970", 22 psl.)

Ryškiųjų viduriniosios kartos veidų galerijai, be abejonės, priklauso ir žymiosios moterys poetės — Janina Degutytė ir Judita Vaičiūnaitė. Degutytė, po pirmojo rinkinio (*Ugnies lašai*, 1959) kritikų pastebėta, kaip beiškylanti Salomėjos Nėries pakaita, šiandien jau spėjo susikurti aiškiai savitą kūrybinį veidą ir, žinoma, pateisinti visas į ją kritikų sudėtas viltis. Jos poezijoje, kaip pastebi rinktinės *Mėlynos deltos* vertintojas E. Matuzevičius, „viskas sutaurinta, apvalyta nuo smulkmenų, išorinių blizgučių" (*Literatūra ir menas*, 1968.11.16) Lyginant šioje apžvalgoje aptariamuose metraščiuose atspausdintus du Degutytės eilėraščių ciklus — „Olimpiada" (1969) ir „Namai" (1970) — su kūrybos pavyzdžiais, paskelbtais ankstesniuose metraščiuose, pastebimas didėjąs poetės uždarumas, susikaupimas savyje, ieškojimas gilesnės prasmės kasdienybėje, o kartu ir noras iš tos kasdienybės išsiveržti „visą palikus / nepasakius vienintelio žodžio" („P. p. — 1970", 188 psl.)

Juditos Vaičiūnaitės poezijai būdingos bareljefiškos miniatiūros. Formalinę jos eilėraščių pusę charakterizuoja saikin-

gumas, sąmoningas taupumas žodžiuose, skambumo, muzikalumo siekimas:

Asiūkliai.
Pasiutusi saulė. Skardžių asiūkliai.
Suklykia
nutolstantys pustuščiai garlaiviai upėj. Asiūkliai.
Galvotrūkčiais krintančios žalios sūpuoklės.
Asiūkliai.
Aklai ir audringai pasiūlei
po sukamu kupolu — orošėtra lyg sūkuriui
praūžti ir užmirštą būrių šiurkštumą suteikei
nublukusiai juodai sukniai...

(„P. p. — 1969", 132 psl.)

Gerą įspūdį daro Vytauto Bložės eilėraščiai savo plačiu intymių išgyvenimų išsiliejimu, šviežiai skambančių įvaizdžių simbolika, jausmingai (nors ir be pigių sentimentų) išsakytu žmogškosios būties trapumu.

Jonui Juškaičiui būdingos spalvos ir garso asociacijos, jų žaidimas poetą supančios aplinkos transformavime į kažkokį kitą, savo paties susikurtą pasaulį:

Elegiškoj šviesoj
Toli daina, lyg balsas
Nakties, o ievos baltos
Nusviro ant tyros

Šventad'enio tylos.
Laukai ir žalias mėnuo.
Tau prie randų gilių
Yra asloj dėmė nuo
Mėnulio spindulių.

(Tyli daina, „P. p. — 1969", 176 psl.)

Marcelijaus Martinaičio posmuose, juos lyg'nant su ankstesne šio poeto kūryba, taipgi pastebimas savotiškas suabstraktėjimas, didesnis uždarumas, kalbėjimas sau, su savimi, charakteringas ir daugeliui kitų šios ir jaunesnės kartos poetų. Nemažiau charakteringi ir bruožai, K. Nastopkos pastebėti recenzuojant Roberto Keturakio rinkinį *Saulabroliai*: „tyli rezignacija, melancholiškas graudulys..." bandymas „pilnumos įspūdį sukurti (...) vien išviršinių aprašinėjimų gausumu" (*Pergalė*, 1969, Nr. 10). Šiąja prasme iš bendraamžių gerokai išsiskiria Antanas Drilinga, savo meilę žemei ir žmogui išsa-

kydamas pakiliai, beveik tribūnišku balsu, kontrastais ir kontradikcijomis pabrėžtomis deklaracijomis. Tipiška iliustracija būtų eilėraštis be pavadinimo 1969 m. knygoje, kurio ketvertas iškalbingų posmų sukirpta sekančiu modeliu:

Ko žmogui reikia, kad jis apsidžiaugtų?
Reikia labai nedaug.
Reikia saulės šviesos, kai lyja.
Reikia lietaus, kai būna kaitra.
Reikia vienatvės, kai triukšmas aplinkui,
Reikia minios, kai vienatvė slegia pečius.
(134 psl.)

Ne vienu atveju A. Drilingai, mėgstančiam rašyti pabrėžtu pirmuoju asmeniu, tiktų A. Guščiaus pastabos (*Literatūra ir menas*, 1970.4.4), padarytos recenzuojant bendraamžio kolegos Jono Jakšto rinkinį *Metų laiptais:*

„nuoširdumo poetui" dažnai pavojinga leistis į išgrynintąjį nuoširdumą. Čia slypi saldaus sentimentalumo, banalaus natūralumo pavojus. Polinkį į gryną nuoširdumą, į išpažinties formą būtinai reikia kompensuoti aukšta dvasine kultūra, didelėmis socialinėmis vertybėmis.

3

Ak, ką besakytų, kaip ten bebūtų,
Jaunimas gieda —
Ko ir norėt!
Dabar jų debiutas.
Svarbiau po debiuto,
Kad liktų gera, skardi koserė.
Ir nieko juokingo,
Ir nieko čia tokio —
Ateina kiti po Sigito Gedos.
Kam skirta giedot,
Būtinai užgiedos.

(Vyt. Rudokas, Debiutas, „P. p. — 1968", 119 psl.)

Jaunesniųjų rašytojų kartai priklausytų visi gimę po 1940-jų, kurių dauguma, anot Algimanto Mikutos, neatsimena „nė vieno vokiečio, nė vieno degančio lėktuvo" (*Tarybų Lietuvos rašytojai* — 1967). Karo tragedijos ir pokario košmarai, vykę jų vaikystėje, be abejonės ir ne vieno jų atmintyje paliko neišdildomų pėdsakų, tačiau jie brendo jau „atlydžio" laikais

ir kūrybinės laisvės varžtų atpalaidavimą priėmė „už tikrą pinigą", be ankstesnės kartoms būdingų nepasitikėjimo ir baimės kompleksų.

Gimtojo krašto literatūra daugiau besidomintiems iš jaunesniosios kartos poetų dažniau girdėtas pasirodys Algimanto Mikutos vardas. Ir šiose knygose jo poezija išsiskiria didesniu atvirumu, tematikos įvairumu, plačiau apimančiu žvilgsniu į jį supančią aplinką. Jo eilėraščiams būdingas laisvumas, platūs, sakytum, vyriški mostai, mažiau dėmesio kreipiant į frazės eleganciją ar detalės blizgesį. *Paukščių žemę*, bene trečiąjį Mikutos eilėraščių rinkinį recenzavusi V. Daujotytė teigia, kad jo poezijoje „laiko linija santūriai, bet gana giliai apčiuopia tragiškus epochos ir tos epochos žmogaus prieštaravimus." (*Pergalė*, 1968, Nr. 6). Kad apčiuopia — reikėtų sutikti; dėl santūrumo ir gilumo — gerokai suabejoti. Šie epitetai, manau, žymiai geriau tiktų dažno, bet kiekybiškai itin šykštaus *Poezijos pavasarių* nuolatinio dalyvio Tomo Venclovos kūrybai, pasižyminčiai tiek vidine, tiek ir išorine elegancija, intelektualumu, ramiu būties esmės ir prasmės ieškojimu per savo emocinių patirčių prizmę matomame pasaulyje. Jie labiau tiktų ir Ramutei Skučaitei, kurios ciklas „Atokaitų rimtis" (1970), dedikuotas vieno miesto moterims, yra vienas iš įtaigiausių šios kartos poetų kūryboje, jaudinantis poetės įsigyvenimu į kasdienybės tragiką ir sugebėjimu joje atskleisti heroiškumo prošvaistes. Ir V. Daujotaitė (*Literatūra ir menas*, 1969.5.17), kalbėdama apie antrąjį Skučaitės eilėraščių rinkinį *Keliai ir pakelės*, teisingai suvokia jos kūrybos esmę: „Laikinumo, trapumo pojūtis verčia ieškoti poezijos versmių kasdienybėje, kasdieniniuose įpročiuose ir po nesibaigiančių reikalų bei rūpesčių kiautu leidžia pajusti plazdančią prasmę, kuri, tur būt, ir yra ta paprasta žmogiška laimė..." Daugelį recenzantės iškeltų bruožų atskleidžia eilėraštis „Namo":

Per pilkas samanas — namo.
Per šaltą akmenį — namo.
Per girgždančius vartus — namo.
Per užsklęstas duris — namo.

Namo — kai rytas taip arti,
Namo — vaikai neišbarti,
Namo — kai šerkšnas į kasas,
Namo, kai paukščiai į dausas.

Namo — o duona dar skalsi,
Namo — o lietūs debesy,

Namo — širdies nevedama,
Namo — atšalus ir viena.

Namo — po saule, mėnuliu,
Namo — atgal nebegaliu.
Namo — tik drobulę imu.
Namo — per ugnį — iš namų.
(„P. p. — 1969", 89 psl.)

Keleto eilėraščių rinkinių (ir scenos veikalų) autorė Violeta Palčinskaitė irgi posmuoja kasdieninės buities melancholiją, liūdesį ar žmogiškos būties trapumą. Ji betgi žymiai subtilesnė, intymesnė, kalbanti sau arba mažam savųjų rateliui, tik vienu — kitu posmu tepakeldama balsą (Gimimas) ir prabildama platesnei auditorijai.

„Grynas, skaidrus, truputį melancholiškas poetiškumas, kažkoks ypatingas jautrumas tylumai ir paslapčiai" — V. Zobarskaitės žodžiai, tarti recenzuojant pirmąjį Vytauto Skripkos rinkinį *Dangiškos eglės* (*Literatūra ir menas*, 1969.9.20), nemažiau tiktų daugelio jaunesniųjų ir pačių jauniausių poetų kūrybai apibūdinti. Iš tos melancholijos ryškiau išsimuša Ramutė Girkontaitė, prieš metus debiutavusi eilėraščių rinkiniu *Riksmas*. Tačiau persimetimas į kitą kraštutinumą, atrodo, irgi nėra be pavojų, ką pastebi ir recenzentė A. Sluckaitė. Iškėlusi gaivališkumą, įvaizdžių srauto skubotumą ir nuolatinę balso įtampą, ji pastebi, kad šitokiu būdu poetė, gal būt, ir teisingai išreiškia „mūsų amžiaus įvykių (...) stulbinančią dinamiką... Tačiau vaizdų griežtis ir vienodai pakelta intonacija lyg monotoniški būbnai veikia kurtinančiai". (*Jaunimo gretos*, 1969, Nr. 9). Kad galima deklaruoti ir be „riksmo", kalbant senomis temomis, senomis formomis, senais žodžiais, kalbėti paprastai, o skambėti estradiškai, parodo Marytės Kontrimaitės eilėraštis „Išdidumas":

Nenulenksi — tiktai nulauši.
Nuolankumas buvo ir — numirė.
Mano krašto žolė žaliausia,
Ežerai — vilčių mėlynumo.
(„P. p. — 1970", 179 psl.)

Alfonso Bukonto eilėraščiams būdingi epiški užsimojimai, „epochos dvasios" platesnis ir bendresnis suvokimas. „Medžioklės baladėje" jis suveda didįjį vokiečių poetą Goethę su nacių feldmaršalu Goehringu žmogaus sužverėjimą simbolizuojančia-

me Buchenwalde. Feldmaršalo pastangos poetą nušauti yra nesėkmingos, nes negalima užmušti idėjos, negalima „užmušti žmogaus, / kuris jau kartą pergyveno / savo mirtį". („P. p. — 1969", 57 psl.) Bukontui taipgi būdinga „aukšta įtampa", o kartais ir... proziškos seklumos, dar gausesnės Bruno Sangio eilėraščiuose, kurio pomėgis skaitytoją „pašokiruoti" neįprastomis (būtomis ar įsivaizduotomis) istorinėmis situacijomis atsispindi ir jo eilėraščių pavadinimuose: „1862. Prie Vladimiro trakto. Geležinkelis Maskva — Niznij Novgorodas", „Liūdnokas eilėraštis apie mažą pastatą Nogradšap kaime, Vengrijoj".

Tematiškai jaunesniųjų (kaip ir vyresniųjų) poetų šiuose metraščiuose patiekiamus kūrinius suskirstyti būtų tikrai nelengvas uždavinys: daugiausia jie per daug asmeniški, intymūs, abstraktūs. Tai individualūs išgyvenimai šiandieninės buities rėmuose. Dažnai iškyla savos žemės meilė, tėviškės peizažas šiandien ar vaikystės prisiminimuose, ne kartą atskambantis folkloriniais įvaizdžiais, parafrazuojant liaudies dainas, sakmes, poetizuojant senus papročius, tradicijas, užsimenant istorinius įvykius ar asmenybes. Kiek stebina, jog lietuviško kaimo peizažas, visada buvęs vyresniųjų poetų įkvėpimo šaltiniu, ir jaunesniesiems nėra vien objektas, kuriam duoklę atiduoti yra tiesiog privaloma „iš įpratimo", o reali ir tikra giliausiai įstrigusių išgyvenimų vieta, v.so išeities taškas, natūrali ir patikimiausia versmė, prie kurios kad ir nenorint dar dažnai teks sugrįžti, kad ir kaip betrokštant išsimušti į platesnius horizontus, dramatiškai suprantant paveldėtųjų ribotumą:

O man jau anksta. Lubos žemos
Ir permažai languos erdvės.
Graudu, nors lyriškai kūrenas
Knatinės atspindžiais kertė.

(Žvaigždė, „P. p. — 1970", 27 psl.)

Šiuos žodžius tardamas Mykolas Karčiauskas bodisi, gal būt, ne tiek poetizuojamu objektu, kiek faktu, iškeltu (nors ir kitoniškame kontekste) Allirdo Vebros, ir ne vien šiems dviems poetams charakteringu:

Mes visi tik parafrazės
Viena amžina tema. (56 psl.)

„Daugeliu atveju tai niuansų, nuotaikų, nuojautų ir nutylėjimų poezija" — taria V. Šimkus, recenzuodamas Juozo Marcinkevičiaus rinkinį *Rudens šalys (Literatūra ir menas*, 1970.

4.4). Ši jo, nors ir bendrybinė pastaba tiktų daugumos jaunesniųjų poetų kūrybai nusakyti. Nemažiau tiktų ir jo patarimas neskubėti „suprofesionalėti", o daugiau klausyti savo „kraujo balso". Dėl to, kad „sunku kurti savo poetinę sistemą, bet labai sunku ir ją griauti. O kartais taip išeina, kad norisi atsinaujinti, pradėti viską iš pradžių".

Jau minėtas bendrosios „epochos dvasios" išreiškimas, ryškesnio atspalvio ir konkretesnių socialinių problemų kėlimas, jaunesnės kartos kūrybos pavyzdžiuose nėra dažnai užtinkamas. Nebent tirštai suabstraktintas individualizmas ir būtų tipiškiausia tokios dvasios išraiška. („Pats svarbiausias lietuvių ir latvių poezijos bruožas pastaraisiais metais, tur būt, bus pastangos atskleisti didelius dalykus mažuose, žvelgti į pasaulį per lietaus lašą, baltą beržą, žmogaus kasdienybę. Šioje srityje abiejų tautų poezija šiandien naujoviškai pasinaudoja senomis savo tradicijomis" — taria latvių kritikas Valdis Kikanas, kalbėdamas apie lietuvių poezijos antologiją *Viena jūra*, neseniai išleistą latvių kalba, „P. p. — 1970", 216 psl.).

4

Metmenų Nr. 17 apžvelgdamas 1968 m. *Poezijos pavasarį*, Z. Papečkys pagrįstai nusistebėjo, „kad iki šiol mūsų periodikoj dar nėra buvę išsamesnio straipsnio, kuriame būtų aptariami lietuviški vertimai anapus". Nusistebėjimas ir šiandien tolygiai tebegalioja. O kad vertimams (ypač poezijos) ten skiriamas tikrai didelis dėmesys, pabrėžia ir kritiko Dovydo Judelevičiaus straipsnis „Vieno soneto paraštėse", kuriame, iškėlęs, jog „eilėraštis yra vientisas ir sudėtingas organizmas", jis pastebi: „Ir vertėjas, perkeldamas jį į kitos kalbos plokštumą, persodindamas į kitos nacionalinės kultūros dirvą, privalo su juo elgtis kaip su gyvu organizmu". („P. p. — 1969", 60 psl.).

Straipsnis skirtas Šekspyro 73-čiojo soneto dviejų lietuviškų vertimų analizei. A. Tyruolio-Šešplaukio vertimas paimtas iš Šekspyro sonetų rinkinio, išleisto Amerikoje 1964 m., gi A. Churgino — paskelbtas Lietuvoje 1957 m. Savo analizėje Judelevičius duoda ir angliškąjį originalą bei jo pažodinį vertimą, o taipgi panaudoja rusiškąsias E. Maršako ir B. Pasternako vertimų versijas, pacituodamas ir posmelį vokiškojo S. Zweigo vertimo. Iš suminėtų lietuviškųjų vertimų kokybinė pirmenybė aiškiai priklauso A. Churginui, iš dalies todėl, kad „tuo tarpu kai A. Tyruolis vergiškai prisirišęs prie angliškojo teksto seka jo raidę", „A. Churginas nesistengia imituoti išorinio piešinio, nesiekia raidiško ekvivalento, jam rūpi pagrindinis tikslas" (63).

Poezijos vertimų problemą liečia ir 1970 m. *Poezijos pavasario* skyrelyje „Mūsų bičiuliai apie mus" paskelbti dviejų latvių kritikų straipsneliai, iš kurių sužinome apie 1969 m. išleistą lietuvių poezijos rinktinę latviškai (*Viena jūra*), o taipgi ir latvių poezijos rinktinės *Varpai* pasirodymą lietuvių kalboje. Charakteringa yra Valdžio Kikano užuomina:

> *Įdomu pastebėti, kad abiejų tautų poezija turi nemaža ir stilistinio sąlyčio taškų: V. Šimkus ir I. Zieduonio savitos realistinės hiperbolės, J. Degutytės ir O. Lisovskos romantinių legendų spalvingumas, Alf. Maldonio ir I. Auzinio sodrūs, tiesiog apčiuopiami vaizdai, M. Martinaičio ir M. Čaklajo subtilus psichologizmas, J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos vital škumas ir spalvų intensyvumas, P Širvio ir J. Sirmbardžio muzikalumas — visa tai rodo gražią abiejų tautų poezijos stilistinę polifoniją.* (216)

Kada šią užuominą palygini su Imanto Auzinio pastaba kitame straipsnyje, darosi aišku, kodėl „iš visų pokario metais latvių kalba išleistų kitų tautų šiuolaikinės poezijos antologijų bei rinktinių *Viena jūra* (...) yra pati geriausia, reikšmingiausia, labiausiai jaudinanti". O irgi štai dėl ko:

> *Puiku, kad daugelis vertėjų, atradę artimus sau poetus, padirbėjo su tikru įkvėpimu (pavyzdžiui tokios „poros": Baltaks—Vacietis, Geda—Peteris, Martinaitis—Čaklajis, Šimkus — Zieduonis, Degutytė — Lyvena).* (217)

Poezijos vertimais, atrodo, gimtajame krašte tikrai nuoširdžiai rūpinamasi. Pabaltiečių egzilų kultūriniam bendradarbiavimui intensyvėjant, reikėtų pagalvoti apie panašaus pobūdžio egzilinės poezijos pasikeitimą. Vargu kas nors tai padarys, jei mes patys laiku nesujudėsime. O pajėgų, manau, dar vis atsirastų...

5

Užsienio lietuvių poetų kūrybai šį kartą atstovauja Jonas Mekas (1969) ir Liūnė Sutema (1970). J. Meko kūrybos palydimajam pristatymui tepanaudota keletas jo biografinių duomenų, suminint filmus (kurių bent porą čia buvome įpratę ja's skirti poeto broliui Adolfui Mekui) ir literatūrinę kūrybą, o taipgi ištrauką iš poeto laiško tenykščiam dramaturgui K. Sajai. Liūnę Sutemą pristato Vyt. Kazakevičius, savo straipsnelį

pradėdamas žodžiais „Pagal tradiciją", skambančiais lyg ir pažadu egzilės poetų kūrybos ir toliau nepamiršti. Abiem atvejais išsiverčiama be jokių užgauliojimų ar implikacijų, kuo tereikėtų nuoširdžiai pasidžiaugti.

Irena Trakelytė

1970 m. jaunimo ir vaikų literatūra

Jaunimui ir vaikams skirtąja literatūra pernykščiai metai buvo ypatingai gausūs. O taip išėjo dėl to, kad JAV LB Kultūros fondas pagaliau išleido bent tris veikalus, premijuotus ankstyvesniais metais skelbtuose konkursuose. Toji aplinkybė taipgi skatina atkreipti didesnį dėmesį į šių knygų kokybinę pusę.

Danutės Brazytės-Bindokienės apysaka *Mieste nesaugu*, premijuota 1969 metais, visas skaitytojo viltis pateisina. Manau, kad nedaug teperdėsiu tardamas, jog savajame žanre ši knyga visoje mūsų egzilinėje literatūroje dar neturi rimtesnės varžovės.

Pagrindiniai apysakos veikėjai — penkiolikmetis Arūnas ir jo „pora metų jaunesnė" sesutė Gailė, jaunos emigrantų šeimos (motina į Ameriką atvažiavo būdama Arūno amžiaus) vaikai. Apysakos turinyje — pirmieji metai priemiestyje, į kurį ši šeima atsikėlė, ieškodama ramybės ir saugumo nuo visokių šiais laikais miestuose vykstančių eisenų, demonstracijų ir riaušių. Tos užuovėjos jie, žinoma, nė čia neranda, nes mieste sukeltų audrų bangos tuo metu kaip tik užlieja priemiesčius.

Šiandien šioje apysakoje mus daugiausia intriguoja jos aktualumas: kova prieš rasinę diskriminaciją, tarpkartinio ryšio problemos, tautinės individualybės išlaikymo rūpesčiai... Tačiau veikale pakanka ir viršlaikinių bruožų, kurie visada liks gyvi tiek gyvenime, tiek ir literatūroje. Svarbiausias jų — gėrio ir blogio kova pačiame žmoguje, šiuo atveju tų pradų pajutimas savitam gyvenimui besiskleidžiančiose jaunose sielose.

Autorė, atrodo, gerai pažįsta ne tik laiko dvasią, bet ir jos poveikį tiek į savo pačios amžiaus žmones, tiek ir į jaunuosius. Jai artimi ir vienų ir kitų siekimai, lūkesčiai, jų temperamentai ar nuotaikos. Ji moka juos atskleisti vienu taikliu

sakiniu, vaizdu, situacija, dialogo detale. Jos pasakojimas trečiuoju asmeniu, kuriamė visur jaučiamas penkiolikmečio jaunuolio požiūris į gyvenimą yra natūralus, šiltas, skaidrus, ne vien žmogiškas, bet ir giliai humanistinis, niekur neapsunkinamas dirbtinu, iš dalies primestu moralizavimu, pamokslavimu ir kitokia didaktika. Ji atskleidžia įdomų, tikrą, nepersaldintą ir nepersūdytą paauglio pasaulį, su jo džiaugsmais ir nusivylimais, vargais ir išdaigomis, sugebėdama ten rasti ir intriguojančio nuotykio ir skaidraus humoro ar lengvo grakštaus sąmojaus, o taipgi ir nemeluotai jaudinančių momentų.

Apysakos kalba — sklandi, paprasta, lengvai suprantama. Dialogai atrodo vietomis kiek per daug nušlifuoti, dėl to kiek per sofistikuotai skambą, tačiau dažniausiai — naturalūs, gyvi ir logiški.

J. Eidukaitės (matyti, knygos veikėjų amžiaus meno mėgėjos) skyrelių vinjetės — estetiškos ir įdomios, nors piešiniai — kiek per daug suprastinti ir vargu ar bereikalingi. Viršelis — šviežiai patrauklus ir prasmingas, tik gal per sunkiai išskaitomas. Duodant valią jaunai vaizduotei, buvo užmiršta viršelio etiketinė-reklaminė paskirtis; užmiršta, kad šiuo atveju jis puošia ne abstraktisto poeto, bet realistės beletristės knygą.

Daug naudingos informacijos teikia ir Sonės Tomarienės knyga *Ugnies žirgas*. Jos turinį sudaro pasaka, iš kurios išsivysto dar šešios pasakos. Kadangi jas pasakoja žvėreliai, ropliai ar vabzdžiai, tai ir josna įpinta informacija yra kiek kitokio pobūdžio, liečianti, sakytum, zoologijos ar botanikos mokslų kasdienines apraiškas. Pasakos nestokoja originalumo, pakankamai lakios vaizduotės, gyvo dialogo, o taipgi veiksmo, nesudėtingo nuotykio, vaizdų ir įspūdžių, maloniai padirginančių jauno skaitytojo įvairius pojūčius. Būdama pati pedagogė, autorė jaučia pareigą savo pasakas suvesti į paprastus ir logiškus moralus, niekur jų įkyriai nebrukdama.

Tomarienės kalba sklandi, taisyklinga, stilistiškai sąžiningai apdorota, pasižyminti nekasdieniškai plačiu žodynu. Visur jaučiama, kad autorės s ūlomas produktas nėra atkištinis. Bet kaip tik dėl to gražiakalbiškumo ar stiliaus puošnumo jos pasakos skaitytojui (bent to amžiaus, kuriam ši knyga taikoma) gali pasirodyti kiek per sunkios. Nesu iš tų, kurie propaguoja sąmoningą stiliaus suskurdinimą įsivaizduoto auditorijos nepajėgumo sąskaiton, bet taipgi nepritariu perdėtos gražbylystės ar sutirštintos ornamentikos vartojimui priemone turinio seklumoms atsverti. Gi *Ugnies žirgas* kartais šitokias prielaidas pateisina.

Pagirtinas puikus knygos viršelis ir meniškos, modernios ir kartu paprastos kelių spalvų Danutės Švedienės iliustracijos. Visas techninis knygos išleidimo darbas pavyzdingai atliktas. Gaila tik, kad (kaip su Saleziečių leidiniais ne kartą pasitako) keletą kartų pavarčius ima byrėti lankai ar paskiri lapai. Leidėjai turėtų susirūpinti geresniu savo leidinių įrišimu.

Juozo Švaisto *Šaunus penketukas*, laimėjęs premiją 1965 m. jaunimui skirtos literatūros konkurse, susideda iš trijų pasakų: „Penki milžinai ir jų nuotykiai", „Gyvosios raidės" ir „Laimės žiedas". Tai bene ketvirtoji (prieš tai — *Petras Širvokas*, *Aukso kirvis*, *Trys žodžiai*) šio autoriaus pasakų knyga. Deja, literatūriškai ji ir silpniausia ir mažiausiai originali. Iki tol įkvėpimą sėmęs iš dr. J. Basanavičiaus raštų ir kitokių mūsų tautosakos šaltinių, šioje knygoje Švaistas keliose vietose panaudoja ir brolių Grimmų pasakų motyvus, labai nedaug ką juose tepakeisdamas.

Visos trys pasakos gerokai dirbtinai sudurstytos iš nelygaus dydžio, nevienodos spalvos ir kokybės lopų, taigi kompozicinio vientisumo jose ieškoti būtų bergždžia. Sukirpimas skyreliais primena žurnalistišką metodą, kun. J. Prunskio siūlytą prieš keliolika metų išleistoje brošiūrėlėje spaudos bendradarbiams ir provincijos korespondentams. Visos pasakos taipgi pernelyg ištęstos, atskiestos gausiais, banaliais, lakoniškais, vieno tono ir vienos spalvos dialogais.

Mėgiamiausia Švaisto stilistinė priemonė — hiperbolė. Pasakose ji turėtų labiausiai tikti, tačiau per tirštas jos naudojimas ilgainiui įkyri, visos disproporcijos pasidaro sunkiai beaprėpiamos ir plačiai, lakiai, nekritiškai jaunamečio vaizduotei. Švaisto kalba, nors ir sklandi ir taisyklinga, yra perdėtai sausa, stačiokiška, vietomis net grubi, kažkaip nesiderinanti su pasakos paskirtimi. Nevengiama nė žiaurokų medžioklės, karų ir kitokių žudynių detalių, pažeidžiančių jauno skaitytojo estetinį jausmą. Jas paryškina ir estetika nepasižyminčios dail. Z. Sodeikienės dviejų spalvų iliustracijos, pasakos veikėjus pristatančios geraširdžiais... idiotais.

Daugiausia pagyrimo nusipelno knygos techniškoji pusė: bendra išvaizda, kieti viršeliai, įrišimas, laužymas etc.

Nė geros gramatikos, nė gero skonio (prieš kurį laiką itin populiarų cigaretes reklamuojantį skelbimą parafrazuojant) nėr nei Andriaus Norimo apysakoje *Be namų*, jaunimo literatūros premiją laimėjusioje, berods, tuo pačiu metu, kaip ir Švaisto pasakos. Pigiai ir dirbtinai sufabrikuotų nuotykių, primenančių trečiaeilius piratų filmus, tai ir šioje apysakoje apstu.

Prisivertęs knygą perskaityti iki galo, visus 200 puslapių, čia rastum ir naudingos istorinės ar geografinės informacijos. Reikalas, mat, vyksta Vytauto Didžiojo laikais ir apysakos herojus, lietuvių bajoro sūnus Jovilas, turi progos pakeliauti po tuometinę Europą ir net atsidurti Naujajame Pasaulyje dar gerokai prieš Kristupą Kolumbą.

Kiek iš knygos pradžioje išspausdinto šio autoriaus darbų sąrašo matyti, Norimas yra konkursinės rašybos specialistas, *Dirvos* novelės konkursuose bent ketvertą kartų atžymėtas premijomis. Šitai išprovokuoja dar vieną kreivą šypsnį konkursų komisijų adresu. Gi pagalvojus, kad komisijos atspindi ir nemažos skaitytojų dalies literatūrinį skonį, ir kreivai šypsotis praeina bet koksai noras...

Vaikų literatūrai priklauso ir Anatolijaus Kairio trijų veiksmų pasaka *Du broliukai.* Tai eiliuotas kiaurai didaktinis vaidinimas, su vaidilomis, vaidilutėmis ir Gedimino pilimi, parašytas, matyti, „iš reikalo" ir „pagal užsakymą" mažųjų mėgėjų scenai. Ne tik pagrindinę veikaliuko mintį, bet ir tos minties jaunajam žiūrovui skiepijimo būdą vaizdžiai nusako kad ir šitokia meškiukų dainelė:

Kas nemoka šokti Šusto,
tas pavirsta į kopūstą!
Kas nenori šokt Kalvelio,
tas namo neranda kelio! (50)

Kadangi šisai taipgi yra ir vienas pačių skambiausių, grakščiausių ir sklandžiausiai sueiliuotų posmelių, kurių šioje knygoje tikrai nedaug, skaitytojas lengvai gali susidaryti vaizdą ar nuomonę apie veikaliuko literatūrinę vertę bei autoriaus gabumus šio pobūdžio literatūroje.

Tiesa, leidinio gale pasidžiaugiama, kad bent trys šio vaidinimo pastatymai Čikagoje maždaug dviejų metų laikotarpyje praėję su didžiausiu pasisekimu. O tai, manau, įvyko daugiausia dėl to, kad „puošnios dekoracijos, gražūs kostiumai, pedagogiška režisūra, beveik profesionališkai išpildyti šokiai ir muzika, pavyzdingas kalbos apvaldymas, gera jaunųjų aktorių vaidyba, davė visam vaidinimui pasigėrėtinai darnią formą" (76).

Apie pastatymų pobūdį daug pasako ir devynios pastatymų nuotraukos. Jos, žinoma, leidinį ne vien iliustruoja, bet duoda ir idėjų būsimiesiems statytojams. Ar reikalinga ir leidėjų (Amerikos Lietuvių Vaiko Ugdymo Draugija) autorekla-

ma su valdybos fotografijomis, užimanti likusią dvylikos paskutiniųjų puslapių, skirtų leidinio palydai, dalį — labai abejotina.

Vos skaityti bepradedančiam jaunimėliui pernykščiai metai davė Vandos Frankienės-Vaitkevičienės pasaką *Šokoladinis kiškelis*, o taipgi ir *Pupos pasaką*, išleistą Augių šeimos dail. P. Augiaus dešimties metų mirties sukakčiai paminėti ir gausiai iliustruotą šio dailininko kelių spalvų darbais.

Kęstas Reikalas

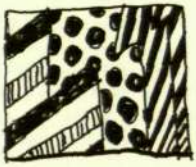

METMENŲ ŠIMTININKAI:

37) dr. Leonas Seibutis

MOKSLO HORIZONTAI

Akademinis gyvenimas Lietuvoje

1970 m. rudenį, dalyvaujant vienoje tarptautinėje konferencijoje Paryžiuje, teko susitikti su Lietuvos Mokslų Akademijos viceprezidentu prof. dr. Algirdu Žukausku. Prieš kelis metus buvau susipažinęs su Vilniaus Universiteto Puslaidininkių Katedros vedėju prof. dr. Jurgiu Viščaku ir keletu jo bendradarbių iš Mokslų Akademijos Elektrografijos Instituto. Šių pažinčių proga gavęs įvairių leidinių iš Lietuvos ir šiek tiek susipažinęs su krašto akademiniu gyvenimu, noriu savo įspūdžiais pasidalinti su skaitytojais. Šie įspūdžiai liečia dvi akademinio gyenimo sritis — mokomąjį darbą universitetuose ir mokslinio tyrimo darbą.

Mokomasis darbas

Po Antrojo Pasaulinio karo Lietuvos aukštosios mokyklos turėjo skirti daug laiko ir energijos pokariniam atsistatymui, mokslinio personalo prisiauginimui ir naujų mokyklų steigimui. Šiame laikotarpyje, užsitęsusiame tarp dešimties ir penkiolikos metų, pagrindinis universitetų darbas buvo mokinių mokinimas. Mokslinio tyrimo darbams neturėta nei laiko nei tinkamų sąlygų. Todėl, nors pavienių mokslinių pasiekimų tais laikais negalima paneigti, vis dėlto to laikotarpio Lietuvos aukštosios mokyklos buvo panašios į amerikietiškas keturių metų kolegijas, kuriose mokomasis personalas, perkrautas dėstymo pareigomis, nedaug turi sąlygų kūrybiniam darbui. Šis pokarinis akademinio gyvenimo laikotarpis Lietuvoje yra panašus į mokyklų padėtį Nepriklausomoje Lietuvoje, nes tuo

metu taip pat daug jėgų buvo skiriama pokariniam atsistatymui, mokinių ruošimui ir vadovėlių spausdinimui. Abiejų laikotarpių akademinio gyvenimo nuotaikas gal geriausiai yra išreiškęs Lietuvos Vytauto Didžiojo Universiteto rektorius prof. V. Čepinskis. 1930 m. pasakytoje kalboje [1]) jis pareiškė: „jog mes visi gyvename ir dirbame ne tiek sau, kiek ateičiai. Mes visi susirūpinę tuo, kad tie, kurie mus pavaduos, sugebėtų pareikšti kūrybą mokslo srityje".

Paskutiniame dešimtmetyje dabartinėje Lietuvoje yra susidariusios palankesnės sąlygos jau ir mokslinio tyrimo darbui, todėl lietuvių darbai pradeda garsėti visame pasaulyje, kaip kad buvo minėta *Metmenyse*[2]) [3]) ir *Technikos žodyje*[4]). Nepriklausomybės laikais tokios sąlygos nevisiškai spėjo susidaryti, todėl Lietuvoje dabar kartais pasitaiko tendencijų nepalankiai vertinti Nepriklausomos Lietuvos mokslinio gyvenimo vystymąsi, lyginant jį su dabartiniais pasiekimais [1]) [5]). Žinoma, toks lyginimas nėra prasmingas: po Antrojo Pasaulinio karo darbas buvo tęsiamas su jau susidariusia didesne darbuotojų baze; o, be to, net ir tokiuose kraštuose kaip JAV, paskutinio dešimtmečio pasiekimai nėra lygintini su prieškariniu laikotarpiu.

Grįžtant prie šio meto aukštųjų mokyklų Lietuvoje, įdomių duomenų randama A. Bendžiaus, J. Kubiliaus ir J. Žiugždos knygoje apie Vilniaus Universitetą [5]). Studentų skaičiaus augimas pailiustruotas I lentelėje. 1965 m. mokinių skaičius išaugo iki 11.107. Greičiausias augimas prasidėjo po to, kai 1953 m. buvo atidarytas universiteto neakivaizdinis skyrius ir 1958 m. vakarinių paskaitų skyrius. Šie pagelbiniai skyriai taip išaugo, kad juos lankančių studentų skaičius žymiai praaugo pilnalaikių studentų skaičių dieniniame stacionare. Patys didžiausi Ekonomijos ir Istorijos-Filologijos fakultetai daugiausia studentų turi pagelbiniuose skyriuose, kai tuo tarpu tų fa-

---

1) J. Matulis ir V. Petrauskas, *Mokslas Tarybų Lietuvoje* (Vilnius: Minties Leidykla, 1970).

2) D. Šatas, „Lietuvių mokslininkų dalyvavimas tarptautiniame mokslo judėjime", *Metmenys*, Nr. 14, 1967 m., 181-189 psl.

3) D. Šatas, „Tikslieji mokslai Lietuvoje", *Metmenys*, Nr. 11, 1969 m., 186-195 psl.

4) J. A. Bilėnas, „Lietuvos mokslininkų apsilankymai J. A. Valstybėse", *Technikos žodis*, Nr. 3, 1969 m., 9-10 psl.

5) A. Bendžius, J. Kubilius ir J. Žiugžda, *Vilniaus universitetas* (Vilnius: Minties Leidykla, 1966).

I Lentelė

STUDENTŲ SKAIČIUS VILNIAUS UNIVERSITETE (Mokslo metų pradžioje)

	Fizikos ir Matematikos Fakultetas	Chemijos Fakultetas	Gamtos Fakultetas	Medicinos Fakultetas	Istorijos ir Filologijos Fakultetas	Ekonomikos Fakultetas	Teisės Fakultetas	Miškų Ūkio Fakultetas	Bendramokslinis Fakultetas	Stacionare	Neakivaizdiniame Skyriuje	Vakariniame Skyriuje	Iš viso Universitete
1945	33	101	117	757	252	183	94	70		1607			1607
1946	44	118	144	982	330	211	104	88		2021			2021
1947	113	171	222	1041	634	255	151	141		2728			2728
1948	120	197	279	1005	740	254	195	172		2962			2962
1949	142	213	320	776	911	281	241			2884			2884
1950	157	211	326	562	835	278	248			2617			2617
1951	176	187	358	623	817	304	239			2704			2704
1952	223	196	353	515	846	308	213			2654			2654
1953	321	212	363	420	1012	347	859			2834	700		3534
1954	456	223	372	364	1268	371	776			3040	790		3830
1955	553	230	351	361	1506	392	765			3183	975		4158
1956	674	220	346	399	1753	1004	692			3352	1736		5088
1957	725	212	371	431	1949	1067	747			3466	2036		5502
1958	764	211	391	466	2050	1031	742			3436	2206	13	5755
1959	746	218	415	515	2021	1140	734			3322	2369	98	5789
1960	829	234	467	599	2185	1471	767			3395	2952	205	6552
1961	950	282	465	674	2393	1860	743			3607	3368	392	7367
1962	1027	335	490	701	2485	2027	617			3777	3283	622	7682
1963	1175	413	584	781	2603	2523	677			4103	3721	932	8756
1964	1181	432	663	846	2946	3023	853		311	4311	4670	1274	10255
1965	1174	445	739	927	3130	3179	898		615	4579	4966	1562	11107

kultetų stacionaruose mokosi vos 30% studentų. Medicinos fakultetas buvo pats gausiausias pokariniais metais, tačiau studentų skaičius vėliau gerokai sumažėjo, ir 1965 m. to fakulteto dydis randamas ketvirtoje vietoje. Ypatingai sparčiai išaugo Fizikos ir matematikos fakultetas, nors to fakulteto virš 80% studentų yra dieniniame skyriuje. Prie fakulteto augimo daug prisidėjo Puslaidininkių fizikos katedros įsteigimas, o taip pat platesnis susidomėjimas spektroskopija ir tikimybių teorija.

II Lentelė

VILNIAUS UNIVERSITETĄ BAIGUSIŲJŲ SKAIČIUS

	Fizikos ir Matematikos Fakultetas	Chemijos Fakultetas	Gamtos Fakultetas	Medicinos Fakultetas	Istorijos ir Filologijos Fakultetas	Ekonomikos Fakultetas	Teisės Fakultetas	Miškų Ūkio Fakultetas	Iš viso
1945				29	3	15			47
1946	9	11	9	48	33	14	5		129
1947		2	5	116		10		1	134
1948	1	6		124	22	21	3	4	181
1949	6	14	17	203	57	18	10	9	334
1950	12	28	46	236	145	34	33		534
1951	9	36	39		158	50	29		321
1952	34	41	65	159	160	35	27		521
1953	18	36	61	151	140	54	58		518
1954	31	36	67	117	159	50	141		601
1955	28	42	73	60	149	81	134		567
1956	32	32	75	74	144	134	99		590
1957	84	51	73	73	175	126	37		619
1958	93	47	74	65	232	134	96		741
1959	111	43	74	61	276	154	118		837
1960	96	49	47	71	265	185	117		830
1961	114	27	66	71	223	128	108		737
1962	98	35	71	103	253	172	96		828
1963	103	44	61	86	240	145	79		758
1964	116	43	87	82	251	211	87		877
1965	136	61	64	96	239	298	73		967
Iš viso	1131	684	1074	2025	3324	2069	1350	14	11671

Diplomų išdavimo statistika susumuota II lentelėje. Pokario metais baigusiųjų didžiumą sudarydavo gydytojai, kai tuo tarpu vėlesniais laikais diplomų išdavimo daugumą perėmė

Ekonomijos ir Istorijos-Filologijos fakultetai. Kiek teko girdėti, paskutiniu laiku jaunimas ypatingai veržiasi studijuoti lituanistinių dalykų: prašymų yra net septynis kartus daugiau negu vietų. Kaip iš II lentelės matyti, metinis diplomų išdavimo skaičius pakilo nuo 47 1945 m. iki 967 1965 m. Augant studentų skaičiui, taip pat dramatiškai keičiasi ne tik studentų, bet ir mokomojo personalo politinė sudėtis. Pvz., universiteto komjaunimo organizacijai 1947 m. priklauso tik 8% studentų, o 1965 m. jau 92%,[5]). Ar tai esamos sistemos laimėjimas, ar tik lietuvio pragmatiškumas?

III Lentelė

VILNIAUS UNIVERSITETO PERSONALAS

	Iš viso mokslo darbuotojų	Profesorių ir daktarų	Docentų ir mokslo kandidatų	Vardus ir laipsnius turinčių %
1945	212	45	30	35
1946	307	42	33	24
1947	339	26	29	16
1948	356	26	51	22
1949	322	34	47	25
1950	328	29	64	28
1951	323	30	75	32
1952	305	29	67	31
1953	317	30	62	29
1954	361	30	98	35
1955	365	23	118	39
1956	401	23	115	34
1957	392	20	117	35
1958	407	23	124	36
1959	412	26	130	38
1960	411	25	137	39
1961	414	21	157	43
1962	476	23	164	39
1963	529	23	185	39
1964	543	20	180	37
1965	615	24	222	40
1966	659	33	257	44

Mokomojo personalo sudėtis pailiustruota III lentelėje. Lentelė rodo, kad 1947 m. smarkiai sumažėjo profesorių ir mokslo daktarų. Taip atsitiko todėl, kad iki 1947 m. šie laips-

niai kai kuriems būdavo suteikiami Švietimo liaudies komisariato, o po 1947 m. dalis šių laipsnių nebuvo pripažinti. Profesorių ir daktarų skaičius beveik nesikeičia, tačiau 1948 m., gavus teisę Lietuvoje suteikti mokslinius laipsnius, pradeda greitai augti mokslų kandidatų skaičius. Universiteto dėstytojų eiles kas kart papildo nauji mokslų kandidatai, ir jų skaičius ypač padidėja, universitetui atidarius neakivaizdinį ir vakarinį skyrius. Vardus ir laipsnius turinčių dėstytojų nuošimtis nėra augštas ir palyginti mažai besikeičiąs. Augščiausias mokslinius laipsnius turinčių procentas randamas Chemijos (74%) ir Medicinos (48%) fakultetuose. Daugiau kaip pusė Lietuvoje dirbančių mokslo kandidatų disertacijas yra gynę Vilniaus universitete. Pavyzdžiui, 1965 m. universitete apginta 89 mokslų kandidato disertacijų ir 5 daktaratai.

Visoje Lietuvoje 1945 m. priskaičiuojama pagal [1]) apie 500 mokslo darbuotojų. Iš jų 36 mokslų daktarų ir nė vieno mokslų kandidato. 1956 m. mokslo daktarų skaičius beveik nepasikeitęs, tačiau per tą laiką buvo parengta arti 500 mokslo kandidatų, ir bendras mokslo darbuotojų skaičius 1956 m. viršija 3000. Iš jų virš pusantro tūkstančio pradeda dirbti mokslinio tyrimo įstaigose, o apie pusantro tūkstančio dėsto aukštosiose mokyklose, kurių pagrindinės yra Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko Universitetas, Kauno Valstybinis Universitetas, Kauno Medicinos Institutas, Kauno Politechnikos Institutas, Lietuvos Žemės Ūkio Akademija ir Lietuvos Mokslų Akademija su savo gausiais institutais. Paskutiniame dešimtmetyje mokslo kadrų paruošimas lėtinamas, tačiau 1970 m. pradžioje Lietuvoje dirba apie aštuoni tūkstančiai mokslo darbuotojų, kurių tarpe yra apie 2500 mokslų kandidatų ir apie 200 daktarų.

Mokslo darbuotojų skaičiams augant, susidaro sąlygos ir kūrybiniam mokslo darbui.

Mokslinio tyrimo darbai

1963 m. mokslinio tyrimo darbams pasirenkamos gairės su tikslu koncentruoti jėgas šiose srityse: 1) tikimybių teorija ir matematinė statistika, 2) kibernetika, 3) atomų ir molekulių spektroskopija, 4) puslaidininkių fizika, 5) šiluminė fizika, 6) metalų galvaninės dangos, 7) biologija, 8) ekonomija ir 9) lituanistiniai dalykai.

Pirmosios šešios sritys yra jau minėtos *Metmenyse* [2]) [3]) ir *Technikos žodyje* [4]), todėl čia apie jas nekartosime. Tačiau, asmeniškai ir giliau susipažinus su puslaidininkių ir šiluminės fizikos sritimis bei jų darbuotojais Lietuvoje, tenka pabrėžti,

jog jų darbai yra pirmaeilio lygio ir todėl nuoširdžiai sveikintini.

Šiose skiltyse noriu trumpai apibūdinti paskutines tris sritis, apie kurias nedaug yra rašyta užsienio lietuvių spaudoje, ir apie kelias papildomas sritis, kurios, nors nepramatytos tyrimo darbų gairėse, yra vertos dėmesio.

Biologijoje, sprendžiant iš [1]), koncentruojamasi augalininkystės ir gyvulininkystės srityse. Botanikos srityje pažymėtini Mokslų Akademijos Botanikos Instituto darbai, tiriant Lietuvos florą, aiškinant jos geografinį plitimą ir ekologines sąlygas. Šie darbai yra apibendrinti šešių tomų veikale [6]), kurio pirmieji trys tomai jau išėjo iš spaudos ir buvo 1965 m. apdovanoti Lietuvos TSR Respublikine premija. Taip pat Respublikine premija 1959 m. pažymėta to paties instituto prof. A. Minkevičiaus monografija [7]) iš fitopatologijos srities [7]). Zoologijos srityje pagrindiniai tyrimų darbai atliekami Lietuvos Veterinarijos Institute ir Mokslų Akademijos Zoologijos-Parazitologijos Institute, kuris savo darbus kiekvienais metais leidžia serijiniame leidinyje [8]). Pastebėtina, kad Lietuvoje kai kuriose srityse (įskaitant ir biologiją) nemaža darbo atliekama renkant medžiagą ir ją klasifikuojant. Be abejo, toks darbas yra svarbus ir reikalingas, nors gal mažiau reikšmingas intelektualiniu atžvilgiu.

Ekonomijos srityje, kaip jau matėme iš II lentelės, paruošiama palyginus daug ekonomistų. Atrodo, jog jų dauguma dirba biurokratinį ūkio ir pramonės planavimo darbą. Nors šiai sričiai būdingų pasiekimų yra, tačiau juos būtų sunku lyginti su kitose srityse atliekamais mokslinio tyrimo darbais.

Lituanistiniai dalykai skirstomi į tris dalis — lietuvių tautos istoriją, kalbą ir literatūrą.

Istorijos darbai apima archeologijos, etnografijos ir istorijos sritis. Archeologų tyrimai apie lietuvių genčių etnogene-

---

6) Lietuvos TSR MA Botanikos Institutas, *Lietuvos TSR flora*, 6 tomų veikalas, kurio pirmieji 3 tomai jau išėjo iš spaudos (I t. — 1959 m., II t. — 1963 m., III t. — 1961 m.)

7) A. Minkevičius, *Vadovas Lietuvos TSR miškų, pievų ir pelkių samanoms pažinti*, 1959 m.

8) Lietuvos TSR MA Zoologijos ir Parazitologijos Institutas, *Acta parasitologica lituanica*, Metinis leidinys, pradėtas leisti 1958 m.

zės problemą ir ryšius su kitomis gentimis paskelbti daugelyje straipsnių ir apibendrinti specialiame veikale apie Lietuvos archeologijos bruožus [9]). Nuo 1968 m. pradėta leisti metinė archeologinių darbų serija [10]). Etnografijos srityje 1964 m. parengtas Lietuvos istorinis-etnografinis žemėlapis, kuris bus įtrauktas į visos Europos etnografinį žemėlapį. Istorikų darbai, arti 200 knygų, beveik be išimties komunistinės tematikos.

Lietuvių kalbotyros srityje iki šiol daugiausia buvo tiriami leksikografijos, leksikologijos, gramatikos, dialektologijos, kalbos istorijos ir toponimikos klausimai. Iš leksikografijos srities pažymėtinas 15 tomų naujas akademinis lietuvių kalbos žodynas [11]) ir kiek ankstesnis lietuvių literatūrinės kalbos žodynas [12]). Gramatikos srityje stambiausias darbas yra trijų tomų lietuvių kalbos gramatika [13]), o dialektologijoje spaudai keturių tomų lietuvių kalbos tarmių atlasas [14]) ir 1968 m. Respublikine premija apdovanota prof. Z. Zinkevičiaus monografija [15]). Pagrindiniai lietuvių filologinio darbo centrai yra Moks-

---

9) P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, R. Rimantienė ir kt., *Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961 m.

10) A. Tautavičius, vyr. redaktorius, *Lietuvos archeologiniai paminklai*, archeologinis metinis leidinys, pradėtas leisti 1968 m.

11) Lietuvos TSR MA Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas, *Lietuvių kalbos žodynas*, 15 tomų leidinys, kurio išleista 8 tomai (raidės A - O). Pirmi du tomai, papildžius ir perredagavus, išleisti antru leidimu, 1968 ir 1969 m.

12) Lietuvos TSR MA Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas, *Lietuvių literatūrinės kalbos žodynas*, 1954 m. Papildytas ir pataisytas antras leidimas šiuo metu parengtas spaudai.

13) Lietuvos TSR MA Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas ir Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko Universiteto Filologijos Fakulteto Lietuvių kalbos Katedra, *Lietuvių kalbos gramatika*, 3 tomų veikalas. I t. — Fonetika ir Morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis), 1965 m. II t. — Morfologija (veiksmažodis, prieveiksmis, prielinksnis, jungtukas, dalelytės, jaustukas, ištiktukas), įteiktas leidyklai. III t. — Sintaksė, baigiamas redaguoti.

14) Lietuvos TSR MA Lietuvių Kalbos ir Literatūros institutas, *Lietuvių kalbos tarmių atlasas*, 4 tomų spaudai rengiamas veikalas.

15) Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilniaus Valstybinio Universiteto Filologijos Fakulteto monografija, 1966 m.

lų Akademijos Lietuvių kalbos ir Literatūros Institutas ir Vilniaus Valstybinio Universiteto Lietuvių Kalbos Katedra, kuri taip pat leidžia periodinį prenumeruojamą leidinį [16]).

Lietuvių literatūros akademinis darbas daugiausia liečia lietuvių litaratūros istoriją, folkloristiką ir tekstologiją. Pirmoje srityje stambiausias leidinys yra keturių tomų 3528 psl. veikalas [17]), apimąs keturis laikotarpius (feodalizmo epochą, 1861-1917 m. kapitalizmo epochą, 1917-1940 m. laikotarpį ir 1940-1967 m. tarybinį laikotarpį). Folkloristikos srityje pažymėtinas penkių tomų leidinys [18]), kuriame A. Jonynas rašo apie buities pasakas, L. Sanka apie vestuvines dainas, B. Kirbelytė apie liaudies padavimus ir K. Grigas apie revoliucines dainas.

Gal būtų neprasminga lyginti lituanistinių dalykų darbą su kitų sričių pasiekimais, randančiais nemažo atgarsio tarptautinėje spaudoje. Toks lyginimas neprasmingas, nes lituanistiniai dalykai nėra tarptautiniai ir todėl jų darbo rezultatai daugiausia įdomūs tik mums. Lietuvių didelis domėjimasis ir noras studijuoti lituanistinius dalykus yra džiugus tiek tautiniu, tiek apskritai kūrybiniu atžvilgiu. Literatūros, muzikos ar tapybos kūrėjams tenka tik linkėti surasti temų ir formų, kurios patrauktų nebūtinai vien lietuvius.

Kaip jau minėta, biologija, ekonomika ir lituanistiniai dalykai yra trys iš devynių sričių, pasirinktų 1963 m. nustatytose mokslinio darbo gairėse. Bandysime taip pat apžvelgti kelias sritis, kurios, nors ir neįtrauktos į 1963 m. mokslinio darbo gaires, yra palyginti dinamiškos. Tokios ypatingo dėmesio vertos sritys yra virpesių tyrimas ir medicina.

Virpesių tyrimas mechanikos mokslo šaka, ypatingai išaugo Kauno Politechnikos Institute, įkūrus jame 1964 m. Vibro-

---

16) Vilniaus Valstybinio Universiteto Filologijos Fakulteto Lietuvių Kalbos Katedra, *Baltistica*, periodinis leidinys, leidžiamas nuo 1965 m.

17) K. Korsakas, vyr. redaktorius, *Lietuvių literatūros istorija*, 4 tomų veikalas (I t. — 1957 m., II t. — 1958 m., III t., pirma dalis — 1961 m., III t., antra dalis — 1965 m., IV t. — 1968 m.).

18) Lietuvos TSR MA Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas, *Lietuvių tautosaka*, 5 tomų veikalas (I t. — 1962 m., II t. — 1964 m., III t. — 1965 m., IV t. — 1967 m., V t. — 1968 m.).

technikos laboratoriją, kurioje šiuo metu dirba virš poros šimtų etatinių darbuotojų. Laboratorijoje kasmet paruošiama virš 10 kandidatinių disertacijų ir paskelbiama daugiau kaip 100 mokslinių darbų. Šios srities kūrėjas ir vadovas yra prof. dr. Kazimieras Ragulskis. Laboratorijos darbas vykdomas pagal ūkiskaitines sutartis, pasirašomas su kitais mokslinio tyrimo institutais ir su vietinės pramonės įmonėmis. Dalis šio darbo yra pritaikomo pobūdžio ir dažnai įforminama išradimų liudijimais. Laboratorijos kolektyvas ir pats jos vadovas kasmet gauna po kelias dešimtis autorinių teisių liudijimų už originalius išradimus ir techniškus patobulinimus. Pvz., 1969 m. laboratorija yra gavusi 50 autorinių pažymėjimų. Kita darbo dalis yra fundamentiniai tyrimai. Pavyzdžiui, sukurta virpančių netiesinių dinaminių sistemų kombinuota savaiminės sinchronizacijos teorija, sukurti nauji virpančių sistemų stabilizacijos principai, išvystyta vibrosmūginių sistemų teorija ir atliktas virpančių sistemų optimizavimas pagal keletą kriterijų. K. Ragulskio darbai netiesinių dinaminių sistemų virpėsių srityje 1967 m. pažymėti Respublikine premija, o pati laboratorija virpesių tyrimo srityje laikoma pagrindine Sovietų Sąjungoje. Su virpesių teorija netiesiogiai yra surišti ultragarso tyrimai, kuriems Kauno Politechnikos Institute vadovavo prof. dr. Kazimieras Baršauskas. 1960 m. įsteigtoje Ultragarso laboratorijoje tiriami ultragarso bangų generavimas, stiprinimas, plitimas, dispersija ir absorbcija. Remiantis šių darbų duomenimis, sukurta keletas naujų ultragarsinių interferometrų tipų, apie kuriuos buvo palankiai atsiliepta TSRS ūkio pasiekimų parodoje. Už šiuos atsiekimus K. Baršauskas, V. Ilgūnas ir E. Jaronis 1969 m. pažymėti Lietuvos TSR Respublikine premija.

Medicinos mokslo darbuotojų po Antro Pasaulinio karo Lietuvoje buvo likę daugiau, palyginus su kitų sričių mokslo darbuotojais. Šis santykis išsilaikė ir iki šių dienų. Pavyzdžiui, 1969 m. iš visų mokslo darbuotojų kolektyvo, 27.3 % yra mokslo kandidatai ir 1.7% mokslo daktarai; kai tuo tarpu medicinoje, medicinos mokslų kandidatai sudaro 53.5% ir medicinos mokslo daktarai 7.8%. Todėl Lietuvoje medicinos mokslo tyrimų darbai atliekami palyginus plačiu mastu. Pagrindinės darbo kryptys susideda iš tyrimų kardiologijos, onkologijos, reumato ir epidemiologijos srityse.

Kardiologijos tyrimų pradininkas ir vadovas Kauno Valstybiniame Medicinos Institute yra TSRS Medicinos Mokslų Akademijos ir Lietuvos Mokslų Akademijos tikrasis narys

prof. dr. Zigmas Januškevičius (atrodo, tai vienintelis lietuvis, kuris yra tikrasis Sovietų Sąjungos Mokslų Akademijos narys). Širdies ir kraujagyslių patologijos tyrimai Institute ypač išsiplėtė nuo 1959 m., įsteigus Centrinę Mokslinio Tyrimo Laboratoriją, kurioje bendradarbiauja medikų, inžinierių, fizikų ir matematikų kolektyvas, sukūręs eilę originalių diagnozės ir patologijos aparatų, kaip širdies sinusinio ritmo dispersijos analizatorių, densitometrą, diferenciatorių, aparatą išoriniam širdies masažui, kardiofoną, hipotermijos aparatą reanimatologinei praktikai, kelių rūšių tromboelastografus ir kt. Z. Januškevičiaus vadovaujama grupė 1968 m. atžymima Lietuvos TSR Respublikine premija už darbus koronarinio nepakankamumo klausimais, o 1969 m. apdovanojama TSRS Valstybine premija už naujų metodų išvystymą gydyti miokardo infarktą. Šios premijos proga Z. Januškevičiui pavedama suorganizuoti širdies ir kraujagyslių fiziologijos ir patologijos mokslinio tyrimo institutą prie Kauno Medicinos Instituto su filialu Palangoje. Kardiologijos srityje taip pat daug dirbama Vilniaus Universiteto Medicinos Fakultete. Tyrimo darbai, vadovaujami prof. dr. A. Marcinkevičiaus, liečia širdies vožtuvų persodinimą ir eksperimentaciją su gyvuliais. Šio darbo dėka sukurta endomioepikardinalinės elektrorentgenologijos bei kraujagyslių protezavimo metodika. Taip pat sukurtas originalus renovaskuliarinės hipertonijos likvidavimo metodas.

Onkologijos mokslinio tyrimo institute dirbama vėžio ligos tyrimo srityje. Viena tokių sričių yra susintetinimas ir bandymas naujų preparatų vėžio augimo slopinimui. Šiuo metu populiariausias preparatas lofenalis (chlororetilamino fenilacetinės rūgšties fenilalaninas) parodė didžiausią priešnavikinį aktyvumą, todėl šis preparatas nuo 1968 m. leistas klinikiniam naudojimui. Kita onkologijos sritis yra diagnostika, vadovaujama rentgenologų M. Šneiderio ir K. Ambrozaičio. Trečia sritis yra chirurgija, kurioje pažymėtina dr. P. Norkūno sukurta skrandžio opaligės atsiradimo bei išsivystymo teorija ir jo pasiūlyta bei ištobulinta skrandžio operacija opoms gydyti.

Reumato klausimai tiriami Kauno Medicinos Institute, vadovaujant dr. J. Kapčinskui ir Eksperimentinės-Klinikinės Medicinos Institute, veikiančiame prie Sveikatos apsaugos ministerijos.

Epidemiologijos tiriamasis darbas ir insekticidų bandymas atliekamas Epidemiologijos, Mikrobiologijos ir Higienos Institute, kuris irgi veikia prie Sveikatos apsaugos ministerijos.

Baigiant šią apžvalgą apie Lietuvoje atliekamą mokomąjį darbą ir mokslinio tyrimo kryptis, tenka daryti išvadą, kad akademinio darbo mastas Lietuvoje yra palyginti platus ir kad kai kuriose šakose yra pasiekta reikšmingų rezultatų. Tų rezultatų kaltininkai, be abejo, nusipelno mūsų įvertinimo.

Jonas A. Bilėnas

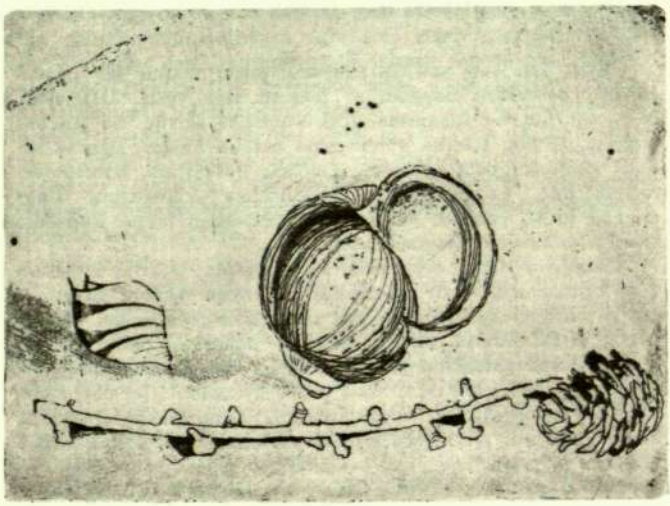

Revizionistiniai Felikso Jucevičiaus pasikalbėjimai

Feliksas Jucevičius, *Tauta tikrovės ir mito žaisme* (Putnam, Conn., 1970).

Mūsų žmonėms patinka prabuvot mielą naktelę geroj kompanijoj, bešnekant daugiau ar mažiau apie viską. Daugeliui, deja, tai jau nebeįmanoma. Tai nuotoliai skiria, tai darbas atgraso. Ir štai tokiose aplinkybėse užsuka knyga; galima sakyti, atsilanko pats autorius, Feliksas Jucevičius. Svečiuojasi vakarą kitą, pasisako mūsų „didžiaisiais" klausimais. Kaip daugelį kartų praeity, vėl randiesi pažįstamų tarpe, klausaisi minčių ir, žinoma, reaguoji pats.

Jucevičius temų nešykšti. Kas yra tauta, istorija ir mitai, apie kultūrą apskritai, tai tik dalinis knygos skyrių pavadinimų sąrašas. O kad visa tai yra tik pasikalbėjimas bei pasisakymai, o ne studija, kad ir eiliniam žmogui galima įsiterpt, pats autorius paaiškina pačioj pradžioj. Knyga savo interpretacija yra revizionistiška, kone provokatoriška. Kas dar svarbiau, tai inteligentiško žmogaus darbas. Ištisi puslapiai liudija didelę autoriaus pažintį su visokio pobūdžio literatūra. Kartais net pyktelėjęs pamanai, kad pakartotinos erudicijos nuorodos — kartą Hegelis sakė, kadaise Bruckneris manė, De Gaulle sakė, Bakuninas pranašavo, ir Rilke sakė, ir šv. Tomas sakė — nėra

iš tikrųjų būtinos. Kaip nebūtina svečio apstulbint faktukais, kad tavo kėdė iš Meksikos, stalą dengianti oda iš Graikijos, sofa Drexel darbas, o servyzas, žinoma, Lenox. Bet autoriaus didelį apsiskaitymą vertinti tai reikia. Tai atpildas skaitytojui.

Du knygos skyriai, „Tauta krikščioniškoje pasaulio vizijoje" ir „Krikščionybė ir komunizmas Lietuvoje", laikytini išskirtiniais. Savo teiginiais ir logika jie dera siauresnei publikai, tikinčiųjų bendruomenei bei jos literatūrinei pramonei. Naudingiausi skyriai yra pirmas ir septintas. Jų naudingumo matas yra viltinga pažiūra į ateitį. Fenikso mitas teigia tautos nežūtį. Amžių kelyje tautos, tiesa, „miršta", bet ir vėl „prisikelia" naujam gyvenimui. Galutina nėra nieko. Optimistinė pažiūra randa platesnę ir konkretesnę dirvą skyriuje „Tauta ir išeivija šiolaikinėje perspektyvoje". Čia sakomi gražūs žodžiai gražia kalba. Jucevičius mano, kad „yra daugiau žmonių be vilties, negu beviltiškų situacijų". Jis tiki, „kad tautoms nėra gerų ar blogų situacijų. Yra tik gerų ir blogų laikysenų situacijų atžvilgiu". Šis knygos skyrius, kaip kai kurie kiti yra rimtas pretendentas į tų jaunuomenės suvažiavimų darbotvarkes, kurie svarsto visuomeninio gyvenimo klausimus.

Knygos stipriąsias ir silpnąsias savybes geriausia pristatyti penkto skyriaus pagalba. Jis vadinasi „Lietuvis tarp mirties ir mito". Anot autoriaus, tai „tautinė savikritika". Čia Jucevičius interpretuoja politinius netolimos mūsų praeities momentus. Pamatinė tos „tautinės savikritikos" mintis yra tvirtinimas, kad „mes mieliau gyvename mitu, o ne tikrove". Ir tikrai, nerdamasis į didžiuosius klausimus, Jucevičius pasako daug šventos teisybės. Bet čia prasideda ir jo bėdos. O jų priežastis — dalykų išguldymas trumpai ir aiškiai. Šitoks būdas interpretaciją paverčia nuomone, kuri ne grindžiama, o teigiama. Nuomonė nupinga. Seka keletas pavyzdžių, liečiančių 1930-1950 dvidešimtmečio įvykius.

Jucevičius pakartotinai tvirtina, kad lietuviai yra „lyrikai", o ne „realistai". Jis klausia, ar daug kas tų „lyrikų" galvojo, jog karas sunaikins Nepriklausomą Lietuvą. Žiūrint iš paviršiaus, lyg ir galima pritarti tam, ką jis nori pasakyti. Bet yra ir kita pusė. Antanas Smetona, pavyzdžiui, nesiliovė sakęs ir rašęs, kad Lietuvą supa pavojai, kad Europos tautos ruošiasi sprendimams ginklo būdu. Arba štai Kazys Bizauskas ir jo argumentai, svarstant rusų ultimatumą 1940 metais. Jis manė, kad laikas Lietuvą parengti visokiems karo netikėtumams ir vylėsi, kad pasidavimas rusų globai išsaugos Lietuvos gyvenimo būdą iki karo pabaigos. Ar tai „lyrikų" pažiūros?

Jucevičius rašo, kad 1939 m. spalio dešimtąją, Vilniaus grąžinimo dienomis, lietuvis nesuprato, kad laisvės dienos jau suskaitytos. Ir taip ir ne. Dokumentai visdėlto sako, kad valdžios žmonės Rusiją pavadino priešu numeris pirmas. 1940 m. okupaciją Jucevičius patamsina dar ir todėl, kad Lietuvos vadai atsisakė ginti laisvę. Jis sutinka, kad Lietuva apsiginti negalėjo, bet pašaudyt — „nors savaitę, nors dieną, nors valandą" — tai tikrai reikėję. Tai kas čia „realistas" ir kas „lyrikas"? 1941 m. sukilimą ir viltį vokiečių išlaisvinimu Jucevičius vadina griebimusi už šiaudo. O tai, kad skęstant yra natūralu griebtis už šiaudo, jis nesvarsto. Nesvarsto jis ir pačios primityviausios ir dažnai praktikuojamos politikos: mano priešo priešas yra mano draugas.

Pagaliau 1944-1951 metai, tautos didysis mitas — nesiskaitymas su rusų okupacijos realumu ir partizaninis karas. Priekaištas dvejopas. Viena, Jucevičius prieštaringas. Kodėl trokšti kraujo aukos 1940 metais, o jos gailėtis pokario laikais? Antra, tvirtinimas, kad mūsų vyrai išėjo kovot, nes manė, kad okupacija bus laikina, yra stebėtinai paprastas priežasties aiškinimas. Čia, kaip ir 1940 m. kapituliacijos aptarime, ypač pasigendi studijų žmogaus elgesio motyvacijai nušviesti.

Leonas Sabaliūnas

Dar ne paskutinis sekmadienis

Nebūtų klaidinga teigti, jog Santaros-Šviesos Federacijos XVIII metinis suvažiavimas, vykęs rugsėjo 9-12 d.d. Tabor Farmoje, Michigane, visų pirma buvo menų šventė. Nors programoje, kaip visuomet, nestigo dėmesio visuomeninėms problemoms — tiek emigrantinėms, tiek ir kraštą liečiančioms — šiemetinis sąskrydis jaučiamai išsiskyrė savo pakilumu, teatrališkumu, nuo laikraštinės kasdienybės atokumu, — be abejo dėl to, kad jame ir karaliavo meno, ypačiai gi teatro žmonės. Didžiausią įspūdį jie paliko dviejų vienaveiksmių pastatymais literatūros vakare. Bet ir skaitomoji to vakaro dalis teikė džiaugsmo, lygiai kaip ir rimtosios paskaitos apie literatūrą. O dailiojo žodžio mūzos žydesį ritmingai atmušė dvilypis vaizdinis menas ir, kiek atokesnėje vietoje, muzika.

Antano Škėmos pirmą kartą statoma „Ataraxia“, režisuojant Daliai Juknevičiūtei, žavėjo švariu, atbaigtu išpildymu. Matėme iš tiesų premjerą, o ne generalinę repeticiją. Stebino ir tai, kad stipraus, išliekančio įspūdžio pasiekta naudojantis visai taupiomis ir paprastomis priemonėmis. Žinoma, kraupių, svaigių efektų būtų pasigesta, jei ne visų aktorių išskirtinai gera — ne antrakaiminė — vaidyba, ir jei ne Juknevičiūtės griežta ir tiesi veikalo koncepcija. Kas beskaitant atrodė pakrikę ir painu, bestebint tam tikra dalimi atsistatė ir išsiryškino. Be labai įtikinančio Bernardo Prapuolenio, „Ataraxijoje“ vaidino dar Dalia Juknevičiūtė, Liucijus Alenskas, Julius Lintakas, Romas Kinka, Marius Prapuolenis ir Romas Stakauskas.

Kosto Ostrausko „Lozorius“, taip pat premjera, slėpė kur kas tirščiau misterijos ir neaiškumo, nežinia, ar daugiau dėl paties veikalo pobūdžio, ar daugiau dėl Marytės Smilgaitės režisūros. Bent vienas žiūrovas mažai tesuprato, kas ten dėjosi. Tačiau grynai juslinio ir emocinio, o ne intelektualinio pergyvenimo požiūriu, Marytės Smilgaitės iš savęs ir Dalios Juknevičiūtės bei Algio Vileišio išgauti garsai ir judesiai buvo jaudinantys ir prirakinantys. Bendras vaizdas buvo kažkas tarp tragedijos, groteskos, „happening“ ir Woody Allen.

Antrojoje ilgo literatūros vakaro dalyje Kostas Ostrauskas skaitė sąmojingą ištrauką iš rašomos dramos „Gundymai“. New Yorke gyvenąs estų literatūros kritikas Mardi Valgemae, anksčiau tą pačią dieną gyvai supažindinęs su dabartinės Estijos dramine kūryba ir jos anti-režiminiais obertonais, vakare ją pailiustravo taip pat sąmojinga ir pikantiška ištrauka iš Paul-Eerik Rummo „Pelenės žaismo“. Iš jauniausių poetų pasirodė Eglė Juodvalkytė su romantizmo ir beiliuziškumo mišiniu pripildytais posmais, Austė Pečiūraitė su grakštaus skambesio, bet neaiškiu liekančio turinio eilėmis. Rimas Vėžys juokino Kafkos „Metamorfozės“ parodija, beje, prasidėjusia patraukliau negu užsibaigusia. Vienintelė Vitalija Bogutaitė nei juokino, nei jaudino, nei kaitino, nei baugino. Tiesa, gal ir baugino, nes anksčiau girdėti ar skaityti jos eilėraščiai visdėlto būdavo įdomesni, turiningesni, pilnesni pažado, kurio šįkart neišpildė. Šiaip neprailgdamas, literatūros vakaras vyko tradiciniame kluone, kurio sienas puošė Uosio Juodvalkio laimingai nesentimentalios nuotraukos iš Putnamo senelių prieglaudos ir Vytauto Igno šmaikštūs grafikos ir tapybos darbai.

Vakarą prieš tai Aldona Stempužienė iš juostos pristatė kaimo žmonių autentiškai, be palydos įdainuotas liaudies dainas, jas apibūdindama trumpais komentarais. Įdomu, kad

Stempužienė jų išpildymo būdą laiko pavyzdžiu ir pačiai sau.

Pradėjo suvažiavimą Lietuvos teatro veteranas Stasys Pilka.— ir tiko, kad jis! — anekdotais bei prisiminimais nuaustu pašnekesiu apie svetimųjų įtakas Lietuvos teatrui. Vidury suvažiavimo prabilo jaunoji Delija Valiukėnaitė, prieš metus apgynusi daktaro disertaciją Brown universitete apie Šekspyrą. Teigė, kad jo dramų vertimų į lietuvių kalbą analizė gali mesti šviesos į pačių dramų interpretaciją. Įrodė, kad Šekspyre esti ryšys tarp prasmės ir ją nešančių sakinių sintaksinės struktūros, ir kad šį ryšį kai kurie vertėjai (pvz. Churginas) yra daug kur išardę, kai tuo tarpu kiti, net ir nemokėdami gerai anglų kalbos (pvz. Boruta), jam yra buvę jautresni.

Skirtingai nuo dr. Valiukėnaitės, literatūros mokslo veteranas dr. Rimvydas Šilbajoris savo paskaitoje apie šviesą ir formą Juditos Vaičiūnaitės poezijoje nesistengė išvedinėti stebėtinų tezių, bet tenkinosi detališka ir kruopščia tam tikro riboto Vaičiūnaitės kūrybos aspekto apžvalga. Šilbajorio į vieną tašką sukoncentruoto dėmesio akivaizdoje kyla klausimas: ar Vaičiūnaitės šviesos metaforų vartojimas toks jau originalus bei vienkartinis, kaip pvz. Mackaus mirties metaforų vartojimas?

Visuomeninėmis temomis kalbėjo Mykolas Drunga, Augustinas Idzelis, dr. Vytautas Kavolis, dr. Benediktas Mačiuika ir Vincas Rastenis. Drunga simpatetiškai kritikavo Kavolio straipsnių seriją apie šiandienybę *Metmenyse*, klausdamas, ar tai mokslas, ar filosofija, ir ar Kavolis siekia nustatyti ateities raidą, ar siūlyti, kokia ji turėtų būti? Atsakydamas, Kavolis teigė, kad jam rūpi išanalizuoti esamą situaciją taip, kad išryškėtų joje slypinčios realios galimybės, tarp kurių žmogus galėtų kūrybiškai pasirinkti. Savo paties paskaitoje Kavolis vystė mintį, kad išeivių ir Rytų Europos visuomenės dar tebėra savo vaizduotės išlaisvinimo stadijoje, kai tuo tarpu Amerikos visuomenė stovi prieš augštesnės fazės uždavinį, būtent, tikrą etinę kūrybą. Idzelis kalbėjo apie industrializaciją bei regionalinį planavimą Lietuvoje. Anot jo, šioje plotmėje sovietai vadovaujasi ne tiek noru nutautinti lietuvius, kiek tam tikra platesne pramonės lokacijos doktrina. Mačiuika ne tiek iššaukiančioje paskaitoje apibūdino Lietuvoj vykstančios politinės socializacijos procesą, jo vykdymo aparatą ir veiksmingumą. Procesas iki šiol neatrodo grėsęs tautiniam identitetui. Rastenis atvirai apžvelgė ryšių su Lietuva penkiolikos metų patirtį, prieidamas išvados, kad nei tiek pasiekta, kiek norėta, nei tiek apmokėta, kiek bijota.

Iš eilės trumpesnių programos punktų įdomus buvo Eglės Juodvalkytės protestas prieš svetimybių vartojimą suvažia-

viminėje lietuvių kalboje. Jos susirūpinimas kalbos švarumu suprantamas. Tačiau šiuo klausimu niekas neturi gero sprendimo; riba tarp barbarizmų ir nekaltų tarptautinių išsireiškimų nėra aiški; lengvai siūlomas principas, kad ten, kur yra šioks toks lietuviškas pakaitalas, nevartotina svetimybė, stokoja įrodymo; galų gale, vengiant kalbos per didelio „užteršimo", vengtinas ir mokslinio pagrindo neturįs kraštutinis purizmas.

Apskritai paėmus, suvažiavimas buvo turiningesnis už praeitų dviejų metų sąskrydžius. Bet jis nebuvo dar toks gaivalingas, kad jį būtų galima pavadinti paskutiniu sužydėjimu prieš mirtį.

X.

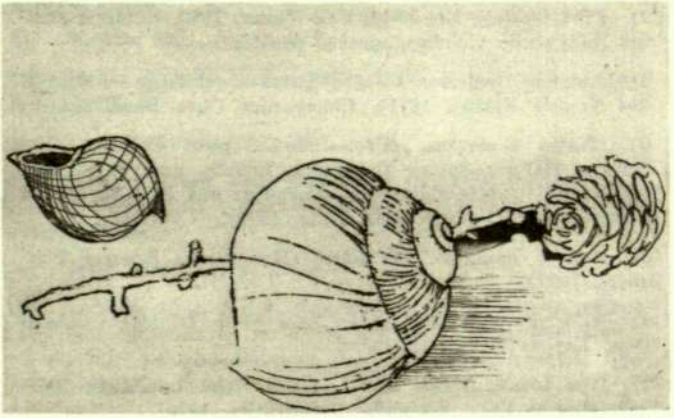

1) *Akiračiai*, 1971, Nr. 2-7.

2) Kazys Barėnas, red., *Septintoji pradalgė* (Londonas: Nida, 1971).

3) *Books Abroad*, Spring, Summer, 1971.

4) *Bulletin of Baltic Studies*, No. 6.

5) *Didž osios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 metų Statutas*. Vertė Jonė Deveikė. Vertimą spaudai parengė, įžangą ir žodynėlį parašė bei bibliografiją sudarė Aleksandras Plateris. (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1971).

6) *Evangelijos šviesa*, 1971, pavasaris, vasara.

7) *Film Culture*, No. 50-51, Fall-Winter, 1970. Numeris skirtas Hollywoodo „juodųjų sąrašų" praktikai.

8) Antanas Giedrius, *Aišvydo pasakos* (Chicago: Lietuviškos Knygos Klubas, 1971). Iliustracijos Onos Baužienės.

9) Marija Gimbutas, „Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth, and Third Millennia B. C.", atspaudas iš *Indo-European and Indo-Europeans* (University of Pennsylvania Press, 1970).

10) Marija Gimbutas, *The Slavs* (New York: Praeger Publishers, 1971).

11) Alfonsas Grauslys, *Ieškau tavo veido* (Chicago: Lietuviškos Knygos Klubas 1971).

12) Ivar Ivask, *Ajaloo aiad*. Kolmas Kogu Luuletusi, 1966-1969. (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970).

13) Jurgis Janavicius, *Journey to the Moon.* Poems 1962-1970. (Canberra: A Poetry & Prose Publication, 1971).

14) *Jaunā gaita*, Nr. 83, 84.

15) Vytautas Kavolis, „Sex Norms, Emotionality, and Artistic Creativity: Psychohistorical Explorations", atspaudas iš *The Psychoanalitic Quarterly*, 58 (Spring, 1971).

16) *Lituanus*, Spring, Summer, 1971.

17) *Mintis*, Nr. 1.

18) *Vinco Mykolaičio-Putino laiškai Australijon sesei Magdalenai Slavėnienei ir jos šeimai, 1957-1967.* Red. Jurgis Janavičius (Canberra: Australijos Lietuvių Bendruomenės Canberros Apylinkė, 1971).

19) *Mūsų sparnai*, Nr. 30.

20) *Naujoji vilties*, Nr. 2.

21) Kostas Ostrauskas, *Kvartetas.* Dramos (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1971).

22) Marija Jurgita Saulaitytė, *Viena saulė danguje* (Chicago: Akademinės Skautijos Leidykla Gaiva, 1971). Dail. Z. Sodeikienė.

23) *Studijų dienos — 1970.* Red. A. Garolis (ALB Kultūros Taryba, 1970).

24) *Svečias*, 1971, Nr. 2 ir 3.

25) Juozas Tininis, *Nuskandintas žiedas.* Novelės (Londonas: Nida, 1970).

26) *Technikos žodis*, 1971, Nr. 1 ir 2.

27) Zenta Tenison, *red., Een Steen Heeft Geen Hart* (Uitgeverij Orion, 1971). Lietuvių poezijos flamandų kalbon vertimų rinkinys.

28) *Treji vārti*, Nr. 27 ir 28.

29) *Valóság*, 1971, Nr. 7. Vengrijos kultūros žurnale, pasaulinės humanitarinių ir socialinių disciplinų literatūros apžvalgų skyriuje, perspausdintas ir A. J. Greimo interview iš *Metmenų* Nr. 17.

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Vida Bičiūnaitė, Birutė Drungienė, Audronė Giedraitytė, Kornelijus Jazbutis, Rita Kavolienė, Birutė Lintakienė, Daiva Matulionytė, Aldona Meiluvienė, Lilija Mockūnienė, Liūtas Mockūnas, Laima VanderStoep, Lakštuonė Vėžienė, Vytautas Vepštas, Irena Virkau

Administracija:
Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
2606 Princeton Avenue
Evanston, Illinois 60201

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

51-

ALp(LKA)1742
1971, Nr.22

88.291.45